

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ >>

1. ՀՐԱՅՐ ԹՈՎԱՍԱՅԱՆ Օրենսդիր ու գործադիր իշխանությունների փոխազդեցության առանձնահատկությունները կիսանախագահական հանրապետությունում՝ Ֆինլանդիայի Հանրապետության օրինակով	2
2. ՍՈՒՐԵՆ ՔՐՄՈՅԱՆ ԱՐՓԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ապօրինի հարստացման հանցակազմի որոշ հիմնախնդիրներ	11
3. ԱՇՈՏ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ Հայաստանի Հանրապետության միգրացիոն պետական ծառայության վարչաիրավական կարգավիճակը	18
4. ՎԱՆԻՆԵ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ Իրավաբանական պատասխանատվություն, օրինականություն և իրավակարգ. փոխհարաբերակցության հիմնախնդիրներ	24
5. ԱՐՄԵՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ Ահաբեկչության և ավիացիոն անվտանգության հասկացությունը քաղաքացիական ավիացիայում	28
6. ԱՐՏԱՇԵՍ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆ Հարկ վճարողների կարգավիճակը հարկային-իրավական համակարգում	33
7. ԳԱՎԻԹ ՀԱԿՈԲՅԱՆ Աստիճանակարգության (հիերարխիայի) համագիտական հասկացությունը, էությունը և հատկանիշները	42
8. ՀԱՅԿ ԿԵՍՈՅԱՆ Անկախ սահմանադրական մարմինների ինստիտուցիոնալ տեղի և գործառության դերի հիմնախնդիրը իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման համակարգում	45
9. ՏԻԳՐԱՆ ՆԱԳԳԱԼՅԱՆ Պաշտպանության և անվտանգության բնագավառներում ՀՀ ազգային ժողովի վերահսկողական լիազորությունների սահմանադրաիրավական հիմքերի կատարելագործման որոշ հիմնահարցեր	53
10. ԱՆԳԵԼԻՆԱ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ Սահմանադրական բարեփոխումները մարդու իրավունքների պաշտպանության բնագավառում	63
11. АРЕГ МАЛХАСЯН Проблемы оснований для освобождения от ответственности лиц, осуществляющих медицинскую деятельность	68

ՀՐԱՅՐ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի ղեկավար- գլխավոր քարտուղար,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի դոկտորանտ

ՕՐԵՆՍԳԻՐ ՈՒ ԳՈՐԾԱԴԻՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈԽԱԶԳԵՑՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԿԻՍԱՆԱԽԱԳԱՀԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՖԻՆԼԱՆԴԻԱՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՈՎ

Հոդվածում Ֆինլանդիայի Հանրապետության օրինակով անդրադարձ է կատարվում կիսանախագահական հանրապետությունում օրենսդիր ու գործադիր իշխանության փոխազդեցության առանձնահատկություններին: Այս համատեքստում քննարկվում են նաև նախագահի լիազորությունները:

Հիմնարարներ – Ֆինլանդիայի Հանրապետություն, կիսանախագահական կառավարման ձև, օրենսդիր ու գործադիր իշխանություններ, պառլամենտարիզմ, նախագահ, վարչապետ, կառավարություն:

Մեր կարծիքով, որպեսզի ավելի լավ հասկանանք Ֆինլանդիայում օրենսդիր ու գործադիր իշխանությունների փոխազդեցությունը և այն հատուկ դիրքը, որ ունի վարչապետը՝ որպես կառավարության գլուխ՝ մի կողմից, և որպես միայն ինստիտուտի գլուխ, որի պարտականության մեջ է մտնում նախագահի կողմից ընդունված որոշումների նախապատրաստումն ու իրականացումը՝ մյուս կողմից, հարկավոր է դիտարկումը սկսել 1919թ. Ֆինլանդիայի սահմանադրության ընդունման ժամանակաշրջանից: Սահմանադրության նախապատրաստման համար պատասխանատու փորձագետների հանձնաժողովը մտադիր էր Ֆինլանդիայում հաստատել կառավարման դասական խորհրդարանական ձևը: Այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ այդ ժամանակ չէին սպասում, որ Ֆինլանդիան կդառնա անկախ պետություն. Ֆինլանդիան պետք է կապված մնար Ռուսաստանի հետ: Պատմության մեջ տեղի ունեցած կտրուկ շրջադարձերի արդյունքում Ֆինլանդիան, այնուամենայնիվ, 1917թ. ստացավ անկախություն, և խորհրդարանի օրակարգ մտավ հարց՝ դիտարկելու այն դրույթները, որոնց հիման վրա Ֆինլանդիան դարձել էր խորհրդարանական պետություն: 1918թ. քաղաքացիական պատերազմում «սպիտակ» հաղթողները, մասնավորապես՝ աջ թևը, փորձ արեցին վերականգնել միապետական համակարգը: Սակայն Ֆինլանդիայի միապետականների ամենահամարձակ ծրագիրը պետք է դառնար եռակուսակցական երկիրն առանց պառլամենտարիզմի՝ ԱՄՆ-ի մոդելով, սակայն գործադիր իշխանությունը պետք է պատկաներ միայն միապետին: Խորհրդարանը դիտարկելու համար ուներ միապե-

տական կառավարման երկու տարբերակ: Առաջինը միապետական սահմանադրության օրինակ էր, որ ուներ կոշտ շրջանակներ, իսկ երկրորդը ձգտում էր համադրել միապետությունը և պառլամենտարիզմը: Այնուամենայնիվ, չատանալով սահմանադրությամբ պահանջվող (ձայների) մեծամասնություն, միապետականները հրաժարվեցին միապետություն հաստատելու գաղափարից: Իրենց հերթին, նրանք, ովքեր կողմնակից էին հանրապետությանը, չկարողացան իրացնել դասական պառլամենտարիզմի հիմնական մոդելը: Արդյունքում ընդունվեց որոշում փոխզիջմամբ. միապետությունից հրաժարումը և պառլամենտարիզմի որոշակի մակարդակի ընդունումը հավասարակշռվեցին, երբ հանրապետության նախագահին տրամադրվեցին լայն լիազորություններ պետության գլխի գործառույթներն իրականացնելու համար: Այսպիսով, մեր կարծիքով, 1919թ. գործող Սահմանադրությունը հասկանալի է միայն այդ լիազորությունների երկակիության (դուալության) տեսանկյունից:

Մի կողմից՝ հաստատվեց հզոր նախագահական իշխանություն (ինչը սահմանափակվեց 1991թ. բարեփոխումից հետո), մյուս կողմից՝ պառլամենտարիզմ:

Երկիշխանությունը կրկին ի հայտ է գալիս այն իրավիճակում, երբ կա նախագահ և խորհրդարան, բայց չկա մեծամասնությունը, ինչը տեղի ունի Ֆինլանդիայում՝ սկսած 1919 թվականից, Պորտուգալիայում՝ 1976-1979թթ.: Տվյալ դեպքում նախագահական լիազորությունների «ձեռնոց» գոյություն ունի, սակայն դրա դերը բացված է: Դրա արդյունավետությունը նվազում է, ինչը հիմնականում հանգեցնում է այնպիսի նախարարների խորհրդի ձևավոր-

ման, որը զուրկ է քաղաքացիների մեծամասնության աջակցությունից:

Հոգնածության ու ընտրական արշավների ծախսերի հետ կապված վախը թույլ է տալիս որոշ ժամանակով ստանալ խորհրդարանի համաձայնությունը՝ ստեղծելու մեծ կամ փոքր նախագահական կաբինետներ, սակայն սա բավարար չէ ո՛չ իրական գործունեության, ո՛չ էլ նախարարական անկայունության հաղթահարման համար: Հատկանշական է այն, որ Ֆինլանդիայում և Պորտուգալիայում կառավարությունների կյանքի միջին ժամկետը գրեթե նույնն է՝ մեկ տարի:

Ֆինլանդիայում մինչև 1991-1995թթ. բարեփոխումները պետության գլուխն ուներ հետևյալ լիազորությունները: Նա կառավարության առաջարկությունները ներկայացնում էր խորհրդարանի դիտարկմանը, վավերացնում և ստորագրում էր խորհրդարանի կողմից հավանության արժանացած օրենքները: Նախագահը նաև իրականացնում էր խորհրդարանից անկախ օրենսդիր իշխանություն: Նա իրավունք ուներ տալ հրամաններ.

- 1) վարչական ակտերով,
- 2) օրենքների ի կատար ածմանն ուղղված շտապիչ որոշումների վերաբերյալ,
- 3) պետական սեփականության կառավարման վերաբերյալ,
- 4) վարչական հաստատությունների ու հասարակական ինստիտուտների կազմակերպման ու գործունեության վերաբերյալ:

Ըստ Կառավարման ձևի 33-րդ պարագրաֆի՝ նախագահը որոշում էր Ֆինլանդիայի հարաբերությունները արտասահմանյան պետությունների հետ, այսինքն՝ իրականացնում էր գերագույն իշխանություն արտաքին քաղաքականության մեջ, սակայն խորհրդարանի համաձայնությամբ: Ֆինլանդիայի նախագահը օժտված է զինված ուժերի գերագույն հրամանատարությամբ, սակայն պատերազմի ժամանակ կարող է այս պաշտոնը տալ ուրիշի (Կառավարման ձև, պարագրաֆ 30): Նա ունի համաներում կատարելու իրավունք (պարագրաֆ 29), իրականացնում է նշանակումներ ամենակարևոր պետական պաշտոններին, նշանակում է Պետխորհրդի անդամներին, արդարադատության նախարարին, Գերագույն և Գերագույն վարչական դատարաններին, նախագահին ու անդամներին, արքեպիսկոպոսին ու եպիսկոպոսներին, նահանգապետներին, դեսպաններին և շատ այլ պետական ծառայողներին:

Ֆինլանդիայի նախագահը քաղաքականապես պատասխանատու չէ, այսինքն՝ նրան չեն կարող ազատել պաշտոնից, երբ նա գալիս է պաշտոն-

նի՝ ըստ նպատակահարմարության 19 սկզբունքների. նա կարող է օրենքով պատասխանատվություն կրել միայն ծայրահեղ դեպքերում: Իր մասնավոր կյանքում նա նույնպես ենթակա է քրեական օրենքին:

Ըստ 1991-1995թթ. նախորդած Կառավարման ձևի՝ նախագահը որոշում էր կառավարության բոլոր կարևորագույն գործերը, սակայն իր որոշումն ընդունում էր Պետական խորհրդում՝ ըստ այն նախարարի զեկույցի, ում վերահսկողության ներքո էր գտնվում դիտարկվող հարցը, և այս որոշումը պետք է ստորագրվեր տվյալ նախարարի կողմից, ով դրանով իր վրա էր վերցնում «այն փաստաթղթի ճշգրտության պատասխանատվությունը, որով ձևակերպվում էր որոշումը»:

Ի տարբերություն Ֆրանսիայի՝ Ֆինլանդիայում նախագահը երբեք հանդես չի եկել խորհրդարանական մեծամասնության փաստացի առաջնորդի դերում: Բանն այն է, որ Ֆինլանդիայում այդ մեծամասնությունը միշտ բազմագույն է եղել, ուստի՝ թույլ փոխկապված: Սա թույլ է տվել Ֆ. Տիբոյին ֆինլանդական բազմակուսակցականությունը բնութագրել «անկայուն» և անգամ «չկազմակերպված»: 1991-1995թթ. բարեփոխման արդյունքում Կառավարման ձևում և Էդուսկունտի մասին ակտում արձանագրվեցին փոփոխություններ՝ կապված Պետական խորհրդի իրավունքների ընդլայնման հետ՝ ի հաշվի նախագահական լիազորությունների: Իր գործողությունների մեծ մասը նախագահն այժմ պետք է իրականացնե՛ր Պետական խորհրդի համաձայնությամբ: Օրինակ՝ Գերագույն դատարանի, նահանգապետերի, գործադիր իշխանության տարբեր գերատեսչությունների առաջնորդների նշանակումը, ովքեր ավելի վաղ գտնվում էին պետության գլխի բացառիկ իրավասության ներքո, այժմ պետք է նրա կողմից իրականացվի պետական խորհրդի և, ամենից առաջ, վարչապետի առաջարկությամբ: Իսկ դեսպանների ու կոնսուլների նշանակումն ամբողջությամբ տրվել է Պետական խորհրդի տնօրինությանը: Միևնույն ժամանակ հատակորեն իրացվել է պաշտոնների անհամատեղելիության սկզբունքը: Այսպես, պատգամավորները չեն կարող որևէ պաշտոն զբաղեցնել գործադիր իշխանության մեջ:

Կառավարման ձևն ուժեղացրեց խորհրդարանի դերը՝ դնելով առաջին տեղում պետական մարմինների համակարգում: Այսպես, վարչապետի նշանակումը և Պետական խորհրդի ձևավորումը պետք է պետության գլխի կողմից իրականացվի Էդուսկունտի նախագահի և խորհրդարանի քաղաքական կուսակցությունների խմբակների առաջ-

նորոգների համաձայնությամբ:

Այսպիսով, ամրագրվեց պառլամենտարիզմի սկզբունքներից մեկը՝ կառավարության ձևավորում խորհրդարանի ուժերի հարաբերակցության հիման վրա:

Սահմանադրական օրենքների հետագա փոփոխությունները, ի հաշիվ նախագահի լիազորությունների, ընդլայնեցին Էդուսկունտի իրավունքները հատկապես ֆինանսական ոլորտում: Մինչև 1992թ. նախագահն ինքն էր Էդուսկունտ ներմուծում պետական բյուջեի նախագիծը, որը Ֆինլանդիայում օրենք չի համարվում, ուստի այդ նախագիծը քննարկվում է խորհրդարանում հատուկ ընթացակարգով և նախագահի կողմից նույնպես ստորագրվում է հատուկ ընթացակարգով՝ համաձայնեցված Պետական խորհրդի հետ: Պատգամավորների՝ նախագծի հետ կապված բոլոր առաջարկությունները միավորվում էին .պայմանականների համաձայնեցված Պետական խորհրդի հետ: Պատգամավորների՝ նախագծի հետ կապված բոլոր առաջարկությունները միավորվում էին .պայմանականների համաձայնեցված Պետական խորհրդի հետ: Պատգամավորների՝ նախագծի հետ կապված բոլոր առաջարկությունները միավորվում էին .պայմանականների համաձայնեցված Պետական խորհրդի հետ: Պատգամավորների՝ նախագծի հետ կապված բոլոր առաջարկությունները միավորվում էին .պայմանականների համաձայնեցված Պետական խորհրդի հետ: Պատգամավորների՝ նախագծի հետ կապված բոլոր առաջարկությունները միավորվում էին .պայմանականների համաձայնեցված Պետական խորհրդի հետ:

Նշված փոփոխություններն էականորեն սահմանափակեցին պետության գլխի դերը: Այնուամենայնիվ, ի տարբերություն խորհրդարանական հանրապետությունների, որոնցում նախագահի լիազորությունները կրում են անվանական բնույթ, Ֆինլանդիայում նախագահը պահպանեց իրավունքների մեծ ծավալ, կարող է զգալի ազդեցություն ունենալ քաղաքական կյանքի վրա, հատկապես՝ արտաքին քաղաքականության ոլորտում:

Ֆինլանդիայի որոշ պետական գործիչներ (օրինակ՝ հայտնի քաղաքագետ ու բանկիր Մ. Յակոբսենը) առաջ քաշեցին Ֆինլանդիայի սահմանադրական պատմությունը, Ֆրանսիայի օրինակով, երեք խոշոր ժամանակաշրջանների բաժանելու գաղափարը՝ Ֆինլանդիայի առաջին, երկրորդ ու երրորդ Հանրապետությունների²:

Այս բաժանման հիմքում ընկած էին ոչ այնքան սահմանադրության էական փոփոխությունները, որքան սահմանադրական պրակտիկայի փոփոխությունները: Պարզվում է՝ ժամանակաշրջանների այս բաժանումն արժանի է ուշադրության, թեկուզ՝ որոշ վերապահումներով:

Առաջին հանրապետության ժամանակաշրջանը սկսվում է 1919թ. և ավարտվում է 1944թ: Այն նշանավորվել է երկրի երեք հիմնական օրենքների (այնուհետև՝ նաև չորրորդի) ընդունմամբ: Սա ոչ

ժողովրդավարական քաղաքական վարչակարգի ժամանակաշրջան էր, երբ գոյություն ունեին սահմանափակումներ քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների նկատմամբ, հետապնդումներ «անցանկալի» պատգամավորների նկատմամբ: Հատկապես պետք է նշել 30-ական թթ., երբ երկրում տարածվեց «Մեծ Ֆինլանդիայի» գաղափարը:

Երկրորդ հանրապետության ժամանակաշրջան (1944-1989թթ.): 1946թ. ԽՍՀՄ-ի հետ զինադադարի ու հաշտության պայմանագրի կնքումից հետո սկսվեց երկրի քաղաքական կյանքի ժողովրդավարացման լայն գործընթացը: Երկրի արտաքին քաղաքականության հիմնական գիծը դարձավ «Պասսիվի-Կեկկոնենի գիծը» (հրաժարում որևէ ռազմական բլոկի միանալուց): 70-ական թթ. հարց առաջացավ սահմանադրության արմատական բարեփոխման մասին, սակայն Ֆինլանդիայի նախագահը դեռևս Ու. Կեկկոնենն էր, և այն չիրականացավ: Պետական խորհուրդը առաջվա նման ձևավորվում էր նախագահի կողմից՝ ձախ և կենտրոնամետ կուսակցությունների բլոկի ներկայացուցիչներից: Արտաքին քաղաքականություն իրականացնելիս նա գրեթե հաշվի չէր առնում աջ քաղաքական ուժերի կարծիքը: Կեկկոնենի պաշտոնաթող լինելուց և այս պաշտոնում Մ. Կոյվիստոյի ընտրվելուց հետո ձախ բլոկի դիրքերն էականորեն տեղի տվեցին: Իրենց գործունեությունն ակտիվացրին ԱԿԿ (Ազգային կուլիցիոն կուսակցություն) և այլ բուրժուազիական կուսակցությունները:

Կեկկոնենի հեռացումով ավարտվեց Ֆինլանդիայի սահմանադրության զարգացման երկրորդ փուլը: Պետական-իրավական ու քաղաքական ոլորտում սկսվեց արմատական շրջադարձ, որը կարելի է անվանել Երրորդ Հանրապետության ժամանակաշրջանի սկիզբ: Ակնհայտորեն սկսեցին ամրապնդվել առևտրա-տնտեսական ու քաղաքական հարաբերություններն Արևմուտքի հետ, ինչի արդյունքում Ֆինլանդիան մտավ Եվրոպական Միություն: Փոխվեց քաղաքական ուժերի հարաբերակցությունը, խորհրդարանի կազմը:

Պետական խորհուրդը սկսեց ձևավորվել բուրժուազիական կուսակցությունների բլոկի ու ՖՄԿԿ (Ֆինլանդիայի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցություն) ներկայացուցիչներից: Մ. Կոյվիստոյի՝ իշխանության գալուց հետո նախագահի դերը երկրի ներքաղաքական կյանքում զգալիորեն թուլացավ: Նա Պետական խորհրդին զիջեց ներտնտեսական ու ներքաղաքական գործառույթների իրականացումը՝ իրեն թողնելով գլխավորապես արտաքին քաղաքականության գործառույթները: Սրա

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

արդյունքը եղավ 1991-1995թթ. սահմանադրական բարեփոխումը, որը ուժեղացրեց խորհրդարանի և Պետական խորհրդի իրավունքները՝ ի հաշվի Ֆինլանդիայի նախագահի իրավունքների, փոփոխություններ առաջ բերեց նախագահական ընտրության կարգի և նրա պատասխանատվության բնույթի մեջ: Չնայած վերը նշվածներին՝ գոյություն ունեն որոշ գծեր, որոնք մշտական են Ֆինլանդիայի քաղաքական համակարգի համար և որոնք հատուկ են նրա զարգացման բոլոր փուլերին: Դրանք են համամասնական ներկայացուցչականության սկզբունքը, քաղաքական կուսակցությունների մեծաթիվ լինելը, երկրի կառավարման համար կոալիցիայի ստեղծման անհրաժեշտությունը: Ոչ մի քաղաքական ուժ երկրում չի հանդիսանում անվերապահ գերակշռող, ուստի փոխգիշումն ու կոնսենսուսն են բնութագրում կառավարության ու խորհրդարանի աշխատանքի հիմնական մասը: Ֆրանսիայում 1958թ. Սահմանադրությամբ հանրապետության նախագահը դարձավ գլխավոր գործիչը երկրի քաղաքական-պետական մեխանիզմում, իսկ 1962թ. բարեփոխմամբ՝ երկրի գլխի ուղղակի համընդհանուր ընտրությունների ներմուծմամբ՝ ավելի ուժեղացավ նրա դերը պետության քաղաքական կյանքում, ի տարբերություն Ֆինլանդիայի, որտեղ նախագահի ուղղակի ընտրությունների ներմուծումը համընկավ պետության գլխի դերի ընդհանուր թուլացման հետ: Ֆրանսիայի նախագահը, ստանալով Նախարարների խորհրդում նախագահելու իրավունք (հոդված 9), դարձավ գործադիր իշխանության փաստացի գլուխ: Սրանով 1958թ. սահմանադրությունը փոխեց գործադիր իշխանության կառուցվածքը:

Արժե նշել, որ, եթե ուղղակի քվերակությամբ նախագահի ընտրությունների ներմուծումը Ֆրանսիայում հանգեցրեց պետության գլխի դերի ուժեղացման, ապա Ֆինլանդիայում, ընդհանակառակը՝ թուլացրեց: Այստեղ սովորաբար ձևավորվում է այնպիսի իրավիճակ, երբ «վարչապետը ղեկավարում է նվազախումբը, սակայն, ամեն դեպքում երաժշտությունը գրում է նախագահը», այսինքն՝ պետության գլուխը հիմնականում պատասխանատու է ընդհանուր, ռազմավարական հարցերի լուծման համար, այն դեպքում, երբ վաչապետը պատասխանատու է ամենօրյա, պրակտիկ կառավարման համար³:

Այսպիսով, մեր կարծիքով, հարկավոր է անել որոշ հետևություններ: Թե՛ Ֆինլանդիայում, (սկսած 1994 թվականից), թե՛ Ֆրանսիայում, (սկսած 1962 թվականից) նախագահներն ընտրվում են ուղղակի համընդհանուր քվերակությամբ և սահմանադրու-

թյամբ օժտված են հետևյալ իրավունքներով՝ միջազգային պայմանագիր կնքելու իրավունք, խորհրդարանի կողմից ընդունվող օրենքի նկատմամբ վետոյի իրավունք, խորհրդարանը ցրելու իրավունք, (Ֆինլանդիայում՝ վարչապետի համաձայնությամբ), վարչապետին և այլ բարձրագույն պաշտոնատար անձանց նշանակելու իրավունք (Ֆինլանդիայում՝ միայն Էդուսկունտի նախագահի և խորհրդարանական խմբակների համաձայնությամբ): Իսկ Ֆրանսիայում նախագահն ունի Նախարարների խորհրդում նախագահելու իրավունք և դրանով էլ դարձավ գործադիր իշխանության փաստացի գլուխը: Ֆինլանդիայի ու Ֆրանսիայի նախագահների դիրքում ևս մեկ կարևոր տարբերություն է այն, որ Ֆինլանդիայում նախագահը երբեք հանդես չի եկել խորհրդարանական մեծամասնության առաջնորդի դերում: Պրակտիկայում, համեմատվող կիսանախագահական հանրապետություններում պետության գլխի լիազորությունների իրական ծավալը զգալի չափով կախված է երկրի ներսում ուժերի դասավորությունից, ինչն էլ որոշում է, թե ինչպիսին կլինեն սահմանադրության «ընթերցումները» (ավելի մոտ խորհրդարանական մոդելին կամ ընդհակառակը՝ նախագահականին), ինչը թույլ է տալիս սահմանադրության նորմերը հարմարեցնել տարբեր հանգամանքների: Եվ, ինչպես արդեն ասվել է վերևում, այն դեպքում, երբ համընկնում են նախագահական ու խորհրդարանական մեծամասնությունը, գործադիր իշխանության ոլորտում անվերապահ առաջնորդությունը պատկանում է նախագահին, իսկ վարչապետին ու կառավարությանը մնում է նախագահի կողմից ընդունված որոշումների իրականացումը: Նախագահին ընդդիմադիր կուսակցությունների կամ բլոկի՝ խորհրդարանական ընտրություններում հաղթանակը կտրուկ մեծացնում է գործադիր իշխանության երկվությունը և հանգեցնում է պետության գլխի փաստացի իրավասությունների սահմանափակման, նրա քաղաքական մանևրների ազատության նեղացման: Այս առնչությամբ մեծ նշանակություն է ձեռք բերում երկրում գործող կուսակցական համակարգը: Ի սկզբանե՝ թե՛ ֆիննական, թե՛ ֆրանսիական բազմակուսակցական համակարգերը փոխկապված են եղել հասարակության սոցիալ-տնտեսական կառուցվածքին, որն (այդ հասարակությունը) ունի երկու բևեռ՝ աշխատանք ու կապիտալ: Այնուամենայնիվ, սկանդինավյան սոցիալական մոդելն ունի նաև երրորդ բևեռը՝ բաժանումը գյուղական ու քաղաքային շահերի: Աշխատանքի ու կապիտալի կոնֆլիկտի շուրջ ձևավորված քաղաքական կազմակերպություն դարձավ Սոցիալ-

դեմոկրատական կուսակցությունը, իսկ «քաղաքա-
յին ու գյուղական» կոնֆլիկտի շուրջ ձևավորվածը՝
Ագրարային կուսակցությունը:

Նախագահին ու խորհրդարանին տրված է
օրենսդրական նախաձեռնության իրավունք: Նա-
խագահն այս իրավունքն իրացնում է՝ խորհրդա-
րանին ներկայացնելով Պետական խորհրդի կող-
մից նախապատրաստված առաջարկությունները:
Էդուսկունտի մասին օրենքի պարագրաֆ 28-ում
ասվում է, որ «հանրապետության նախագահը
Էդուսկունտի դիտարկմանն է ներկայացնում կառա-
վարության առաջարկությունները»:

Առաջարկությունները, որոնք չեն կարող ար-
վել այս ժամանակ, կարող են ավելի ուշ ներկայաց-
վել: Օրինաստեղծման գործում կառավարությունն
առաջատար դիրք է զբաղեցնում: Նրա առաջար-
կությունները, ի տարբերություն խորհրդարանի
կողմից նախաձեռնվողների, չեն սահմանափակ-
վում ժամանակով և այլ պայմաններով: Կառավա-
րության առաջարկությունները առաջնահերթ են
խորհրդարանի կողմից դիտարկվելիս և սովորա-
բար ընդունվում են: Այս կարգը բնական է և սովո-
րական պրակտիկա է կառավարման խորհրդարա-
նական ձևն ունեցող հանրապետություններում, որ-
տեղ կառավարության խնդիրն է հանդիսանում
խորհրդարանին առաջարկություններով ապահո-
վելը և նրա աշխատանքն ուղղորդելը: Անգամ ֆոր-
մալ առումով խորհրդարանի նախաձեռնության
իրավունքը երկրորդային է համարվում: 1991-
1995թթ. բարեփոխման արդյունքում էականորեն
փոխվել են Էդուսկունտի վերահսկիչ լիազորու-
թյունները: Ընդլայնվել է պետական խորհրդի ու
դրա վարչակազմի գործունեության նկատմամբ ֆի-
նանսական վերահսկողությունը: Այս նպատակով
էր, որ ավելի վաղ խորհրդարանն ընտրում էր Ֆին-
լանդիայի Բանկի լիազորներին, սակայն, ըստ
Էդուսկունտի մասին օրենքի պարագրաֆ 8-ի՝ այժմ
նրանք ավելի ակտիվորեն են ազդում դրա կառա-
վարման գործունեության վրա: Էդուսկունտն ընտ-
րում էր հատուկ հսկիչներ, որոնք ունեին պետական
բյուջեի նախագիծը (ծախսերի նպատակահարմա-
րության առարկան), դրա իրականացման հաշտ-
վետվությունն ստուգելու իրավունք, սակայն բյու-
ջեն քիչ էր կախված պատգամավորների որոշում-
ներից: Էդուսկունտը ձևավորեց հատուկ Պետա-
կան հսկիչ գերատեսչություն, որի խնդիրներից է
բյուջեի համակարգային ստուգումը, լրացուցիչ
հատկացումների նախագծի վերաբերյալ հաշվետ-
վություններ տալը և այլն, վերահսկողությունը երկ-
րի տնտեսության զարգացման նկատմամբ:

Գործադիր իշխանության գործունեության

նկատմամբ վերահսկողության իրավունք ունեն
նաև Էդուսկունտի մշտական հանձնաժողովները:
Այսպես՝ արտաքին գործերի մշտական հանձնա-
ժողովը վերահսկողություն է իրականացնում կա-
ռավարության ու հատուկ գերատեսչությունների
արտաքին քաղաքականության նկատմամբ: Նա
իրավունք ունի ստուգել հաշվետվությունները, անել
իր դիտողությունները ստուգումների արդյունքում:
Կառավարության կողմից կնքված բոլոր միջազգա-
յին պայմանագրերը, որոնք կարևոր նշանակու-
թյուն ունեն երկրի համար կամ վերաբերում են
Էդուսկունտի իրավասությանը, պարտադիր տր-
վում են խորհրդարանի վավերացանք: Այս հարցի
շուրջ եզրակացություն կարող է տալ նշված մշտա-
կան հանձնաժողովը: Ընդլայնվել են նաև խորհր-
դարանի օմբուդսմենի վերահսկիչ իրավունքները:
Համաձայն Կառավարման ձևի պարագրաֆ 49-ի
նոր հրատարակության՝ օմբուդսմենը վերահսկում է
ոչ միայն գործադիր, այլ նաև դատական իշխանու-
թյան գործունեության օրինականության պահպա-
նումը: Ընդ որում, «օրինականություն» հասկացու-
թյունը շատ լայն է մեկնաբանվում. այն իրենից
ներկայացնում է իր (օմբուդսմենի) լիազորություն-
ների օգտագործում, հետևում իրավական նորմե-
րին, դրանց աստիճանակարգությանը, բարի նոր-
մերի հետ ոչ համատեղելի աշխատանքային մե-
թոդների չկիրառություն և այլն: Այս պաշտոնյայի
պարտականություններից է օրինականությանը
հետևելը այնպիսի հարցերում, որոնք վերաբերում
են պետական ու ռազմական ծառայողներին, բան-
տում գտնվող մարդկանց բողոքներին ու խնդրագ-
րերին: Այս պաշտոնը ներմուծվել է 1919թ.՝ Կառա-
վարման ձևի դրույթով, սակայն հատուկ կարևորու-
թյուն չի ունեցող միջոցազմական ժամանակաշրջա-
նում: Այնուամենայնիվ, առաջվա մման սահմա-
նադրությունն օրինականության նկատմամբ վե-
րահսկողության ոլորտը հստակորեն տարանջա-
տում է օմբուդսմենի և արդարադատության կանց-
լերի միջև. վերջինս ներկայացնում է գործադիր իշ-
խանությունը և գտնվում է կառավարության կազ-
մում:

Սակայն այժմ արդարադատության կանցլերը
նույնպես հաշվետու է խորհրդարանին՝ օրինակա-
նությանը հետևելու ստուգումների արդյունքների
վերաբերյալ: Երկուսի իշխանությունն էլ տարած-
վում է բոլոր պետական հաստատությունների
վրա՝ սկսած վարչական մեքենայի գազափոց մինչև
տեղական ինքնակառավարման մարմիններ: Ֆին-
լանդիայի վարչապետի իրավասությունը պետք է
դիտարկել երեք տարբեր կողմերից: Կրկին, մեր
կարծիքով, պետք է լուսաբանել այն լիազորություն-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ները, որ ունի վարչապետը ըստ սահմանադրության մեջ ամրագրված նորմերի, այնուհետև դիտարկել, թե ինչպես է պառլամենտարիզմի՝ Կառավարման ձևի պարագրաֆ 36-ով սահմանված սկզբունքն ազդում վարչապետի իրավական կարգավիճակի վրա և ուսումնասիրել լիազորությունների իրացման այն նոր եղանակները, որոնք առաջանում են քաղաքական էվոլյուցիայի արդյունքում:

Սահմանադրությամբ վարչապետը քիչ լիազորություններ ունի սեփական որոշումներ ընդունելու համար: Կառավարման ձևը ելնում է այն փաստից, որ վարչապետը նախագահում է Պետական խորհրդի լիակազմ նիստերը՝ նախապատրաստելով և իրականացնելով նախագահի որոշումները: Մյուս կողմից՝ նախագահի նախագահության ներքո գտնվող Պետխորհրդում, որտեղ պետք է լինեն առնվազն հինգ նախարարներ, վարչապետը իրավական տեսանկյունից որևէ արտոնյալ դիրք չունի այլ նախարարի նկատմամբ:

Բացի այդ՝ կառավարության գլուխը նախագահում է որոշ միջնախարարական հանձնաժողովների նիստեր, սակայն այս դրույթը նույնպես նրան չի տալիս որոշումների ընդունման այնպիսի լիազորություն, որը կտարբերվեր այլ նախարարների իրավասություններից:

Վարչապետը փոխարինում է հանրապետության նախագահին, երբ նա հիվանդության կամ ուղևորության պատճառով չի կարող կատարել իր պարտականությունները: Չնայած փոխարինման ժամանակ վարչապետն ունի նախագահի իշխանություն, սակայն այդ իշխանությունը երբեք չի օգտագործվում սեփական քաղաքական նպատակներով:

Վարչապետը ղեկավարում է ոչ թե նախարարությունները, այլ Խորհրդի վարչական ծառայությունները (կանցելարիաներ), որոնք, այնուամենայնիվ, հասարակության զարգացումը պլանավորելու կարևոր մարմին են: Կանցելարիաների տնօրենի՝ իր այս որակով կառավարության գլուխը կարող է կիրառել իր ողջ իշխանությունը կամ իր լիազորությունները պատվիրակել կանցելարիայի աստիճանավորներին:

Որոշ հետազոտողներ հարց են առաջ քաշել խորհրդարանի վստահությունը վայելող վարչապետին՝ պաշտոնից ազատելու նախագահի իրավունքի վերաբերյալ: Այստեղ կարծիքները տարբեր են, և տեսականորեն հարցը մնում է չլուծված: Հեղինակների մեծ մասը, ովքեր հետազոտել են այս հարցը, կարծում են, որ բացի խորհրդարանի վստահությունից՝ վարչապետը և ողջ կառավարությունը պետք է վայելեն նախագահի վստահություն:

Սահմանադրությամբ հենց նախագահն է նշանակում բոլոր նախարարներին և նրանց ազատում իրենց պարտականություններից: Այլ հեղինակներ էլ պնդում են, որ, ելնելով պառլամենտարիզմի սկզբունքից, նախագահը չի կարող պաշտոնից ազատել խորհրդարանի վստահությունը վայելող վարչապետին, կամ՝ կառավարությանը⁴: Համոզիչ նախադեպ է ստեղծվել նախագահ Մ. Կոյվիստոյի կողմից, ով 1981թ., երբ իրականացնում էր վարչապետի գործառույթները, հրաժարվեց ենթարկվել նախագահի կամքին: Ու. Կեկկոնենը պահանջեց Կոյվիստոյի հրաժարականը, չնայած՝ վերջինս իր տրամադրության տակ ուներ խորհրդարանի վստահությունը:

Պառլամենտարիզմի իրավական համակարգը Կառավարման ձևում այսպես է սահմանվել. «Պետական խորհրդի անդամները պետք է վայելեն Էդուսկունտի վստահությունը» (պարագրաֆ 36): Վարչապետն այստեղ չի հիշատակվում:

Եթե կառավարությունն ստանում է խորհրդարանի անվստահության քվեն, նախագահի ղեկավարությամբ բանակցություններ են սկսվում նոր կառավարության ձևավորման շուրջ: Բանակցությունների վարումը դրվում է ոչ թե այն մարդու ուսերին, ով պատասխանատու է կառավարությունների խորհրդակցության կամ ձևավորման համար, այլ այն մարդու, ով գործում է ըստ հանրապետության նախագահից ստացված լիազորությունների ու ցուցումների: Կառավարության ձևավորումից հետո այդ մարդը նշանակվում է կառավարության գլուխ: Այսպիսով, բանակցությունների յուրաքանչյուր փուլում հայտնի է, թե ով է ապագա վարչապետը, եթե բանակցությունները հաջող անցնեն: Սա ուժեղացնում է բանակցություններ վարողի դիրքերը՝ նրան առանցքային դեր տալով այնպիսի հարցերի կարգավորման մեջ, որոնք կապված են նախարարների ընտրության ու ծրագրի հետ:

Պետք է նշել, որ ընդհանրապես կառավարության ձևավորման կարգը մեծապես որոշվում է կառավարման ձևով: Ամենաընդհանուր առումով կարելի է առանձնացնել կառավարության ձևավորման երկու հիմնական մոդելներ՝ խորհրդարանական հիմքով, որը բնորոշ է խորհրդարանական կառավարման ձև ունեցող երկրներին, և արտախորհրդարանական եղանակով, որը բնորոշ է նախագահական հանրապետություններին: Կիսանախագահական կառավարման ձև ունեցող կառավարությունն ամենից հաճախ ձևավորվում է ֆորմալ ձևով՝ արտախորհրդարանական եղանակով, սակայն հաշվի է առնվում ուժերի դասավորությունը խորհրդարանում:

Երբ կառավարությունը ձևավորվում է և հանձն է առնում իր պարտականությունները, վարչապետը ոչ միայն ապահովում է իր նախագահությունը, այլ նաև համաձայն պառլամենտարիզմի սկզբունքի, դառնում է կառավարության քաղաքական ղեկավարը: Սա պարզ է դառնում, երբ խոսվում է կոալիցիոն կառավարության մասին, որը սովորաբար ձևավորվում է Ֆինլանդիայի բազմակուսակցական քաղաքական համակարգում, որտեղ վարչապետի հիմնարար խնդիրը բանակցությունների վարումն է՝ կառավարության ու այլ խմբերի տարածայնությունները վերացնելու նպատակով: Սրանով էլ կառավարության ու խորհրդարանական խմբերի միջև բանակցությունները սովորաբար ընթանում են վարչապետի նախագահությամբ: Քանի որ նա, որպես կանոն, ներկայացնում է խոշոր կուսակցություններից մեկը, նրա խորհրդարանական ազդեցությունը ուժեղացնում է կառավարության գլխի իրական ազդեցությունը: Իսկ նախագահը, ավանդույթի ուժով, կառավարության ներքաղաքական գործողություններին խառնվում է միայն ծայրահեղ դեպքերում: Այս պրակտիկան, որն ավելի է ուժեղացել 1991-1995թթ. բարեփոխումների արդյունքում, Ֆինլանդիայի վարչապետի կարգավիճակը մոտեցնում է իր այն կոլեգաների կարգավիճակին, որոնք ներկայացնում են խորհրդարանական կառավարման ձևն ունեցող պետություններ:

Վերը նշված բոլոր փաստերը զգալիորեն ուժեղացնում են կառավարության գլխի դիրքերը՝ այն դերի առումով, որը նրան տրվում է օրենքով և վերաբերում է խորհրդարանի, զանգվածային լրատվամիջոցների ու նախագահի հետ փոխգործակցությանը:

Համաձայն խորհրդարանական սկզբունքի՝ խորհրդարանի վստահությունը վայելող կառավարության՝ պաշտոնից հեռացվելու սպառնալիքը հանդիսանում է միջոց՝ նախագահի անկախ քաղաքականության (կառավարության ու խորհրդարանի քաղաքականությունից տարբերվող) վրա ներգործելու համար:

Հանրապետության նախագահի կողմից ընդունվող որոշումները կապակցված են Պետական խորհրդին, քանի որ համաձայնեցվում են նրա հետ: Բացի այդ՝ նախագահը շատ դժվարությամբ է իրականացնում նշված որոշումները, եթե նա չունի մեծամասնության կառավարություն, այլ կա միայն փոքրամասնության կամ տեխնիկական կառավարություն: Մեծամասնության կառավարությունը ուժեղացնում է վարչապետի դիրքը: Ընդհանրապես, անկախության հռչակումից սկսած՝ կարելի է առանձնացնել հինգ տիպի կաբինետներ՝

- 1) համընդհանուր կոալիցիա,
- 2) մեծամասնության կոալիցիա,
- 3) փոքրամասնության կոալիցիա,
- 4) միակուսակցականներ,
- 5) քաղաքականապես չեզոքներ կամ կուսակցական ներկայացուցչություններին մասամբ կապվածներ :

Ֆինլանդիայի կառավարական կոալիցիաները չեն առանձնանում իրենց կայունությամբ: Ըստ Կ. Ֆոն Բոյմի հաշվետվության՝ Ֆինլանդիայում կաբինետի «կյանքի» միջին տևողությունը 1947-1983թթ. եղել է 12,3 ամիս⁶: Կառավարության կուսակցական կազմը հաճախ է փոխվում խորհրդարանական ընտրությունների միջև ընկած ժամանակահատվածում, սակայն կոալիցիաների ձևավորման ժամանակ կուսակցությունների հարաբերությունները բոլորովին էլ քառսային բնույթ չունեն:

Կառավարության մեջ տեղի ունեցող հաճախակի փոփոխությունները միանշանակ խանգարում են քաղաքական զարգացման անխափանությանը: Կառավարությունը չի հասցնում ծանոթանալ աշխատանքի պլաններին ու արդյունքներին, երբ արդեն պետք է պաշտոնաթող լինի: Սակայն անխափանության ամրացման է ծառայում այն, որ պաշտոնից հեռացող մեկ կամ մի քանի նախարարներ մտնում են նոր կառավարություն: Սովորաբար, Ֆրանսիայի քաղաքական կյանքի պայմանների նկարագրության համար օգտագործում են հետևյալ արտահայտությունը. «Կառավարությունը փոխվում է, սակայն նախարարներ մնում են»: Այս արտահայտությունն օգտագործում են նաև այն ժամանակ, երբ բնութագրում են ֆիննական պառլամենտարիզմի զարգացումը: Սա վկայում է այն մասին, որ առնվազն որոշ կուսակցություններում «նախարար դառնալու ունակ» մարդկանց օլիգարխիան վերահսկում է կուսակցությունների նախարարական դիրքերը: Ավելին, որոշ նախարարական պորտֆելներ շատ կառավարություններում կարող են երկար տարիներ մնալ միևնույն մարդկանց ձեռքերում:

Ֆինլանդիայի ներքաղաքական ենթատեքստը վերջին տարիներին մնացել է հարաբերականորեն կայուն, կառավարությունները եղել են մեծամասնության կառավարություններ, ինչն իր հերթին ամրացրել է կառավարության դիրքը: Այսպիսով, վերը նշվածից կարելի է անել հետևյալ հետևությունները: Նախագահն իր որոշումներն ընդունում է Պետական խորհրդում, իսկ սա, իր հերթին, նախապատրաստում է նախագահի որոշումները: Խորհրդի առաջարկությունները նախագահին ներկայաց-

վում են իրավասու նախարարի կողմից: Այնուամենայնիվ, ինչպես արդեն արձանագրել ենք, նախագահը որոշումների ընդունման ժամանակ կապակցված չէ Խորհրդի կամ նախարարի կարծիքին: Ուստի լիակատար ազատություն: Սահմանադրությունը նախագահին տալիս է դեկրետներ, թողարկելու իրավունք՝ մեծաթիվ հարցերի շուրջ, սակայն նա շատ հազվադեպ է օգտագործում իր լայն լիազորություններն օրինաստեղծման ոլորտում: Հիմնականում նա հետևում է Նախարարների խորհրդի կարծիքին: Ինչ վերաբերում է ցրելու իրավունքին, ապա որոշումը հանրապետության նախագահի կողմից ընդունվում է Պետական խորհրդում: Այժմ գործող սահմանադրության ընդունումից ի վեր ցրում իրականացվել է ութ անգամ: Ամենից հաճախ այն տեղի է ունեցել համաքաղաքական պատճառներով՝ խորհրդարանական հավասարակշռության խախտում՝ կոմունիստ պատգամավորների ձերբակալություն (1924թ.), ճգնաժամ՝ արտաքին քաղաքական հարաբերություններում (1961թ.), փակուղի՝ կուսակցությունների փոխհարաբերություններում (1953թ., 1972թ., 1975թ.):

Ֆինլանդիայի քաղաքական համակարգում կարելի է հստակ տարանջատում նկատել խորհրդարանական կառավարության և նախագահի անկախ իշխանության միջև: Ֆին հետազոտողների մեծ մասը, միջին եզրույթ գտնելու նպատակով, կենտրոնացել են երկու ծայրահեղությունների վրա. նախագահն անվերապահորեն ենթարկվում է խորհրդարանի հավակնություններին և, մյուս կողմից՝ նախագահը ամերիկյան տիպի է՝ ակտիվ քաղաքական առաջնորդ: Արդյունքում ընդունվել է «չափավոր կամ չեզոք իշխանություն» հասկացությունը, որն առաջարկվել է Բ. Կոնստանտի կողմից: Ըստ նրա՝ նախագահի իշխանությունը պետք է լինի «պահեստում» և շատ հազվադեպ օգտագործվի՝ լուրջ խնդիրներին լուծում տալու համար: Ակնհայտ է, որ պետության գլխի՝ որպես «չափավոր իշխանության», գործառությունները նոր խնդիր են առաջացնում՝ նրա չեզոքությունը կուսակցությունների նկատմամբ:

Կառավարության ու նախագահի փոխհարաբերությունները խորհրդարանի պալատների հետ մեծապես որոշվում են նրանով, թե որքանով է խորհրդարանի կուսակցական կազմը համապատասխանում Պետական Խորհրդի կուսակցական կազմին:

Ֆինլանդիայում նախագահի իշխանությունը գործում է բազմակուսակցական համակարգում: Այն ժամանակվանից ի վեր, երբ Ֆինլանդիան անկախացավ (1917թ.), չի եղել դեպք, որ որևէ կուսակ-

ցություն ունենա բացարձակ մեծամասնություն, իսկ 1906 թվականից գոյություն ունեն 5-6 կիսամշտական կուսակցություններ և մի քանի փոքր կիսանցողիկ գոյացություններ: Այսպես՝ 1999թ. մարտի 21-ի հերթական խորհրդարանական ընտրությունների ընթացքում կուսակցություններից ոչ մեկը չստացավ ձայների բացարձակ մեծամասնություն: Կառավարության ծանրակշիռ, իսկ հաճախ էլ որոշիչ դերը, ինչպես գործադիր իշխանության մեխանիզմում, այնպես էլ պետական մեխանիզմում ընդհանրապես, պրակտիկայում որոշվում է ոչ այնքան նրա ֆորմալ լիազորություններով, որքան այն փաստով, որ կառավարության կազմում, որպես կանոն, լինում են իշխող կուսակցության (կոալիցիայի) ամենաազդեցիկ գործիչները: Հենց այս պատճառով էլ կառավարությունը սովորաբար հանդիսանում է քաղաքական ակտիվության իրական կենտրոն, յուրօրինակ շարժիչ, որը շարժում է հարդորում ողջ պետական մեխանիզմին:

Այժմ, մեր կարծիքով, հարկավոր է վերը շարադրվածի հիման վրա և հաշվի առնելով 1991-1995թթ. բարեփոխման ընթացքում տեղի ունեցած փոփոխությունները՝ անել մի քանի հետևություններ՝ Ֆինլանդիայի օրենսդիր և գործադիր իշխանության փոխգործակցության վերաբերյալ: Սահմանադրական լայն բարեփոխումների արդյունքում Կառավարման ձևն ուժեղացրել է խորհրդարանի դերը՝ նրան տալով առաջին տեղը պետական մարմինների համակարգում: Այսպես՝ վարչապետի նշանակումը և Պետական խորհրդի ձևավորումը այժմ պետք է պետության գլխի կողմից իրականացվեն Էդուսկունտը նախագահողի և խորհրդարանի քաղաքական կուսակցությունների խմբակների առաջնորդների համաձայնությամբ, որոնք գոյացնում են (Էդուսկունտի մշտական կոմիտեների նախագահների և նախագահների տեղակալների հետ մեկտեղ) Նախագահողների խորհուրդ: Այսպիսով, ամրապնդվում է պառլամենտարիզմի առաջին սկզբունքը՝ կառավարության ձևավորում խորհրդարանում ուժերի հարաբերակցության հիման վրա:

Էդուսկունտը ցրել և ընտրություններ նշանակել նախագահն այժմ կարող է միայն վարչապետի նախաձեռնությամբ: Խորհրդարանի կողմից ընդհանրապես Պետական խորհրդին և առանձին նախարարին անվստահություն հայտնելու դեպքում այս որիուրդը կամ նախարարը պարտավոր են հեռանալ պաշտոնից: Բացի այդ՝ Պետական խորհրդի պաշտոնաթող լինելը կարող է իրականացվել նաև վարչապետի որոշմամբ, իսկ նախագահը միայն պետք է ձևակերպի այդ ակտը: Եթե ավելի վաղ

խորհրդարանում կառավարության ծրագրով հանդես էր գալիս նախագահը, ապա այժմ սա վարչապետի իրավասության ներքո է: Այսպիսով, ամրապնդվել է պառլամենտարիզմի երկրորդ սկզբունքը՝ Պետական խորհրդի կաբինետի քաղաքական պատասխանատվությունը խորհրդարանի առաջ:

¹ Տե՛ս, Стародубский Б.А. Политические режимы европейских буржуазных стран. Свердловск, 1989, С. 161.

² Մանրամասն տե՛ս, Конституции государств Европейского Союза. М., 1997.

³ Տե՛ս, Nousiainen J. Bureaucratic tradition, semi-presidential rule and parliamentary government: The case of Finland // European journal of political research. Dordrecht, 1988. - Vol. 16, JN92, էջ 233:

⁴ Տե՛ս, К. Sorsa. La situation juridique du Premier ministre de Finlande en face du President de la Republique. In: Les Regimes Semi-Présidentiels, Paris, 1986, էջ 24:

⁵ Տե՛ս, J. Nousiainen The Finnish Political System. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1971:

⁶ Տե՛ս, Стародубский Б.А., նշվ. աշխ. էջ 161:

⁷ Տե՛ս, J.-M. Jansson Le Regime semi-presidential Finlandais: dispositions légales, pratique politique. In: Les Regimes Semi-Présidentiels. Paris, 1986, էջ 108:

Грайр Товмасын

Руководитель - генеральный секретарь аппарата НА РА,
кандидат юридических наук, доцент,
докторант академии государственного управления РА

РЕЗЮМЕ

*Особенности взаимодействия законодательных и исполнительных властей
в полупрезидентской республике по примеру Финляндии*

В статье по примеру республики Финляндия рассматриваются особенности взаимодействия законодательных и исполнительных властей в полупрезидентской республике. В этом контексте обсуждаются также полномочия президента.

Ключевые слова - Республика Финляндии, полупрезидентского форма правления, законодательные и исполнительные власти, парламентаризм, президент, премьер-министр, правительство.

Hrayr Tovmasyan

The RA NA Chief of Staff - Secretary General,
PhD in Law, Associate Professor,
Postdoctoral Researcher of the Public Administration Academy of RA

SUMMARY

*The specificities of interaction between legislative and executive powers in the
semi-presidential system of government - the example of Republic of Finland*

In the article the author analyzes the specificities of interaction between legislative and executive powers through the example of Republic of Finland. Also the powers of president are discussed in this context.

Keywords - Republic of Finland, semi-presidential form of government, legislative and executive power, parliamentarism, president, prime minister, government.

ՍՈՒՐԵՆ ՔՐՄՈՅԱՆ

ՀՀ արդարադատության նախարարի տեղակալ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԱՐՓԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի
հակակոռուպցիոն և քրեակատարողական քաղաքականության
մշակման վարչության առաջատար մասնագետ,
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի միջազգային և եվրոպական
իրավունքի ամբիոնի մագիստրանտ

ԱՊՕՐԻՆԻ ՀԱՐՍՏԱՑՄԱՆ ՀԱՆՑԱԿԱԶՄԻ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Գիտական աշխատանքը նվիրված է ապօրինի հարստացման հանցակազմին: Հեղինակները վերլուծության են ենթարկել խնդրո առարկա հանցակազմի կարգավորումները, վեր հանել որոշ հիմնախնդիրներ և ներկայացրել դրանց լուծմանն ուղղված առաջարկներ:

Հիմնարարներ – ապօրինի հարստացում, կոռուպցիայի դեմ պայքար, ապօրինի հարստացման հիմնական դրսևորումներ, անմեղության կանխավարկած, արդար դատարանություն, ապացուցման բեռ, միջազգային իրավական փոխօգնություն, ակտիվների վերադարձ:

Կոռուպցիայի դեմ պայքարը վաղուց արդեն դուրս է եկել ազգային, ներպետական կարգավորման շրջանակներից և դարձել միջազգային հանրության հոգածության առարկա:

Կոռուպցիայի դեմ պայքարի կարևորագույն գործիք է հանդիսանում Սիավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր ասամբլեայի կողմից 2003 թվականի հոկտեմբերի 31-ին Նյու Յորքում ընդունված Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիան (այսուհետ՝ Կոնվենցիա)¹: Հայաստանի Հանրապետությունը վավերացրել է Կոնվենցիան Հայաստանի Հանրապետության Ազգային Ժողովի 2006 թվականի հոկտեմբերի 23-ի թիվ Ն-303-3 որոշմամբ²:

Ի թիվս այլ կարգավորումների՝ Կոնվենցիայի 20-րդ հոդվածն ամրագրում է. «Իր սահմանադրությունը և իր իրավական համակարգի հիմնարար սկզբունքները պահպանելու պայմանով՝ յուրաքանչյուր Մասնակից պետություն պետք է քննարկի այնպիսի օրենսդրական և այլ միջոցներ ձեռնարկելու հնարավորությունը, որոնք կարող են անհրաժեշտ լինել, որ, որպես քրեական իրավախախտում ճանաչվի անօրինական հարստացման արարքը, երբ դա կատարվում է դիտավորությամբ, այսինքն՝ պաշտոնատար անձի ակտիվների նշանակալից ավելացումը, որը գերազանցում է նրա օրինական եկամուտները, և որը նա չի կարող խելամտորեն հիմնավորել:»:

Ի կատարումն միջազգային հարթակում Հայաստանի Հանրապետության կողմից ստանձնած

պարտավորության՝ Հայաստանի Հանրապետության Ազգային Ժողովը «Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում լրացում կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության 2016 թվականի դեկտեմբերի 16-ի ՀՕ-230-Ն օրենքով քրեականացրել է ապօրինի հարստացման հանցակազմը³:

Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում լրացվող՝ ապօրինի հարստացման հանցակազմը քրեականացնող 310.1-րդ հոդվածի վերլուծությունը հանգում է հետևյալին.

1) Հանցակազմի գործողությունը տարածվում է «Հանրային ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված կարգով հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն ունեցող անձանց վրա: Այսինքն՝ հանցակազմի սուբյեկտ են դիտարկվում բարձրաստիճան պաշտոնատար անձը և նրա հետ փոխկապակցված անձը (բարձրաստիճան պաշտոնատար անձի հետ համատեղ ապրող ծնողը, ինչպես նաև համատեղ ապրող չափահաս և չամուսնացած զավակը)⁴: *Ողջամիտ հարց է ծագում՝ արդյ՞նք սուբյեկտային նման կազմ սահմանելը չի սահմանափակում հանցակազմի գործողության շրջանակները և նպաստում կոռուպցիայի դեմ պայքարում կարևորագույն գործիք հանդիսացող այս հանցակազմի ոչ լիարժեք իրացմանը:*

Իհարկե անվիճելի է, որ քննարկվող հանցակազմի քրեականացման հարցում միջազգային

www.journal.lawinstitute.am

փորձում ներդաշնակություն չի տիրում, ուստի, ողջունելի է հայրենական քրեական քաղաքականության մեջ նման փոփոխության ամրագրումը, անգամ՝ եթե դա կատարվում է սուբյեկտային այդպիսի կազմով: Այդուհանդերձ, բարձրացված հարցի համալիր ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ ենք համարում անդրադարձ կատարել խնդրո առարկայի առնչությամբ միջազգային փորձում առկա մոտեցումներին: Այսպես, օրինակ՝ *Ուկրաինայի Հանրապետությունը* որպես ապօրինի հարստացման հանցակազմի սուբյեկտ է դիտարկում պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի լիազորություններ իրականացնելու իրավասություն ունեցող անձին, *Մոլդովայի Հանրապետությունը*՝ պաշտոնատար կամ հանրային անձին, *Պերուի Հանրապետությունը*՝ պաշտոնատար անձին կամ հանրային ծառայողին: Իսկ *Լիտվայի Հանրապետությունը* հանցակազմի գործողությունը տարածում է յուրաքանչյուր անձի, *Մլովակիայի Հանրապետությունը*՝ յուրաքանչյուր ֆիզիկական և իրավաբանական անձի վրա:

Հատկանշական է, որ հանցակազմի սուբյեկտների ընտրության առումով անկյունաքարային նշանակություն ունի հանցակազմի բացահայտմանն ուղղված պատշաճ գործիքակազմի առկայությունը: Հարկ է փաստել, որ ապօրինի հարստացման հանցակազմի բացահայտմանն ուղղված, թերևս, հիմնական գործիքը գույքի և եկամուտների հայտարարագրերն են: Հետևաբար, հանցակազմի սուբյեկտային կազմն ընտրելիս պետք է առաջնորդվել նաև գործնականում արդյունավետ քննության ապահովման միտումով:

Այսպիսով, կարելի է պնդել, որ խնդրո առարկա օրենսդրական կարգավորումը «Հանրային ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի տրամաբանական շարունակությունն է, քանի որ այն, որպես ռիսկային խումբ, թիրախավորում է բարձրաստիճան պաշտոնատար անձին և նրա հետ փոխկապակցված անձանց՝ վերջիններիս վրա դնելով գույքի և եկամուտների հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն:

Միևնույն ժամանակ, գտնում ենք, որ հանցակազմի սուբյեկտային կազմի ընդլայնումը պարտադիր է՝ փուլային սկզբունքով ներառելով բոլոր հանրային ծառայողներին: Ավելին, հանցակազմի սուբյեկտային կազմում բոլոր հանրային ծառայողներին չընդգրկելու պարագայում ապօրինի հարստացման հանցակազմի պրեվենտիվ նշանակությունը էապես կնվազի, քանի որ բարձրաստիճան պաշտոնատար անձինք իրենց գույքը կարող են տնօրինել երրորդ անձանց միջոցով, որոնց ֆինանսական անցուդարձը վերահսկելի չէ: Այլ կերպ՝

սուբյեկտային կազմի հետագա ընդլայնման դեպքում պաշտոնատար անձանց կոռուպցիոն վարքագծի կանխարգելման հիմնախնդիրը էապես կշահի: Նման մոտեցումը կօգնի առավելագույնս նվազեցնել պաշտոնատար անձանց կողմից պաշտոնական լիազորությունների չարաշահման արատավոր պրակտիկան: Ընդ որում՝ հանցակազմի սուբյեկտների ընդլայնման համար անհրաժեշտ է պարզապես համապատասխան փոփոխություններ կատարել «Հանրային ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում, քանի որ վերջինս է սահմանում, թե ովքեր ունեն հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն:

Միևնույն ժամանակ, մենք այն համոզմանն ենք, որ գործնականում խնդրո առարկա հանցակազմի կիրառումն էապես կախված է նաև ֆինանսական թափանցիկության և ֆինանսական ոլորտում կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցմանն ուղղված արդյունավետ ծրագրերի ներդրումից:

2) Օրենսդրորեն թվարկվել են ապօրինի հարստացման հիմնական դրսևորումները: Այսպես, ապօրինի հարստացման դրսևորումներն են՝

ա. «Հանրային ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված կարգով գույքի և եկամուտների հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն ունեցող անձի գույքի ավելացումը և (կամ)

բ. *պարտավորությունների նվազումը*, որոնք էականորեն գերազանցում են նրա օրինական եկամուտները և ողջամտորեն չեն հիմնավորվում դրանցով:

Կոնվենցիոն ամրագրումից բխում է, որ ապօրինի հարստացման դրսևորման ձևը պաշտոնատար անձի ակտիվների նշանակալից ավելացումն է: *Սակայն, իրավական պետության անխզելի բաղադրիչը համարվող իրավական որոշակիության սկզբունքի տեսանկյունից արդյոք արդարացված կլինեն «ակտիվներ» հասկացության գործածումը:*

Բարձրացված հարցին պատասխանելու համար նախևառաջ հարկ ենք համարում «ակտիվներ» հասկացությունը մեկնաբանել լեզվական տեսանկյունից:

Այսպես, «ակտիվ» բառը նշանակում է գործունյա, գործուն, հաջողություն, նվաճում, իսկ հաշվապահական եզրաբանությամբ ընկալվում է որպես գույք, ունեցվածք⁵: Հատկանշական է, որ հայրենական օրենսդրության մեջ «ակտիվ» բառը ևս մեկնաբանվում է հաշվապահական հաշվառման կարգավորումների համատեքստում⁶:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս պնդել, որ որոշ պետություններ խուսափում են «ակտիվների աճ» ընդհանրական հաս-

կացության գործածությունից՝ օրենսդրորեն թվարկելով ապօրինի հարստացման հիմնական դրսևորումները: Օրինակ՝ Մոլդովայի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի՝ 330.2-րդ հոդվածով՝ որպես ապօրինի հարստացման դրսևորում է ամրագրվում պաշտոնատար կամ հանրային անձի կողմից անձամբ կամ երրորդ անձի կողմից սեփականություն ունենալը, որի արժեքն էականորեն գերազանցում է իր եկամուտները: Մրվակիայի Հանրապետության 2010 թվականի «Գույքի ծագման ապացուցման մասին» օրենքի իմաստով ապօրինի հարստացում է դիտարկվում այն դեպքը, երբ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի կողմից ձեռք բերված գույքի արժեքը օրինական եկամտին գերազանցում է առնվազն նվազագույն աշխատավարձի 1500–ապատիկով: Ավստրալիայում ապօրինի հարստացումը գետեղվել է «անհիմն հարստություն» եզրաբանության ներքո: 2010 թվականի «Հանցագործություններից ստացված եկամուտների մասին» դաշնային օրենքով՝ անհիմն հարստացումը սահմանված է որպես անձի հարստության ընդհանուր արժեքի և իր օրինական ճանապարհով ձեռք բերված եկամտի տարբերություն:

Ընչտ է, «ակտիվների աճի» ներքո, որպես կանոն, հասկացվում է ոչ միայն ունեցվածքի՝ դրամական միջոցների կամ սեփականության զգալի չափով գերազանցումը օրինական եկամուտներին, այլև պարտքերի մարումը, պարտավորությունների կատարումը, ինչպես նաև ապրելակերպի անհամապատասխանությունը օրինական եկամուտներին, սակայն, կարծում ենք՝ քննարկվող հասկացությունն իրավական որոշակիության տեսանկյունից ընդհանրական է և գործնականում կարող է տարբերությունների, տարակարծությունների տեղիք տալ:

Այս համատեքստում տեղին է նաև նշել, որ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանը 2008 թվականի մայիսի 13-ի թիվ ՍԴՌ-753 որոշման՝ մեջ, անդրադառնալով իրավական որոշակիության սկզբունքին, հայտնել է դիրքորոշում առ այն, որ իրավական պետության սկզբունքը, ի թիվս այլոց, պահանջում է նաև իրավական օրենքի առկայություն: Վերջինս պետք է լինի բավականաչափ մատչելի՝ իրավունքի սուբյեկտները պետք է համապատասխան հանգամանքներում հնարավորություն ունենան կանխորոշելու, թե տվյալ դեպքում իրավական ինչ նորմեր են կիրառվում: Նորմը չի կարող համարվել «օրենք», եթե այն ձևակերպված չէ բավարար ճշգրտությամբ, որը թույլ կտա իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց դրան համապատասխանեցնել իրենց վարքագիծը, նրանք պետք է հնարավորություն ունենան կան-

խատեսել այն հետևանքները, որոնք կարող է առաջացնել տվյալ գործողությունը՝:

Նույնաբովանդակ իրավական դիրքորոշումներ են տեղ գտել նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ ՄԵԵԴ) վճիռներում՝:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ գտնում ենք, որ քննարկվող դիտանկյունից ապօրինի հարստացման հանցակազմի կարգավորումները համապատասխանում են ՄԵԵԴ-ի կողմից սահմանված «օրենքի որակ» եզրույթի չափանիշներին: Այլ կերպ՝ ապօրինի հարստացման դրսևորման ձևերի թվարկման հարցում հայ օրենսդիրը որդեգրել է արդարացված մոտեցում:

Ինչպես նշեցինք, ապօրինի հարստացման հիմնական դրսևորումները երկուսն են՝ գույքի ավելացումը և (կամ) պարտավորությունների նվազումը: Մինչդեռ, գործնականում պաշտոնատար անձը կարող է կատարել իր օրինական եկամուտներին անհամաչափ այնպիսի ծախսեր, որոնք չեն տեղավորվում ոչ «գույքի ավելացում», ոչ «պարտավորությունների նվազում» հասկացությունների շրջանակներում:

Այս համատեքստում անդրադառնալով միջազգային փորձին՝ սահմանափակվենք միայն Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության օրինակով, որի քրեական օրենսգրքում¹² ապօրինի հարստացումը քրեականացնող 395-րդ հոդվածում, որպես ապօրինի հաստացման դրսևորման ձև, նախատեսված է նաև օրինական եկամուտները գերազանցող ծախսերի կատարումը:

Վերոգրյալը թույլ է տալիս պնդել, որ փուլային սկզբունքով, որպես ապօրինի հարստացման դրսևորում՝ պետք է ամրագրել նաև ծախսերի կատարումը:

3) Ապօրինի հարստացման հանցակազմը մշտապես թե՛ քննարկումների տեղիք է տվել այն առումով, որ շատերը հանցակազմը դիտարկում են հիմնարար այնպիսի սկզբունքների հետ հակադրության համատեքստում, ինչպիսիք են արդար դատաքննությունը և անմեղության կանխավարկածը:

Որոշ հեղինակներ պնդում են, որ խնդրո առարկա հանցակազմը խախտում է մեղադրյալի իրավունքները, քանի որ բացակայում է քրեորեն պատժելի այն գործողությունը, որը պետք է ապացուցվի՝: Այլ խոսքով՝ հանցակազմի օբյեկտիվ կողմը լիարժեք կերպով չի բացահայտվում, այսինքն՝ հստակեցված չէ, թե հանրորեն վտանգավոր ինչպիսի գործողության արդյունքում կարող է վրա հասնել քրեական պատասխանատվություն: Հարկ է փաստել, որ ապօրինի հարստացման հանցա-

կազմի օբյեկտիվ կողմն առանձնանում է նրանով, որ անձի գույքի ավելացումը կամ պարտավորությունների մարումը հանդիսանում է «նախորդող հանցագործություն» (predicate offence), որը կարող է հիմք հանդիսանալ անձին մեղադրանք առաջադրելու և նրան որպես մեղադրյալ ներգրավելու համար: Այլ կերպ՝ հանցակազմը հետևանքային հանցակազմ է:

Հեղինակների մոտ մտահոգության տեղիք է տալիս նաև այն հանգամանքը, որ ակտիվների աճը օրինական եկամուտներով հիմնավորելու պարտականության պարագայում մեղադրյալը կրում է ինքնաբացահայտման ռիսկեր:

Այսպես, անդրադառնալով անմեղության կանխավարկածի սահմանադրական սկզբունքին՝ նշենք, որ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության փոփոխություններով (2015 թվականի դեկտեմբերի 6) անմեղության կանխավարկածը նախատեսող սահմանադրական դրույթը ամրագրման հարցում կրել է էական փոփոխություններ: Մասնավորապես՝ սահմանադրական նախկին դրույթը նախատեսում էր, որ. «Հանցագործության համար մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքով սահմանված կարգով՝ դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով: Մեղադրյալը պարտավոր չէ ապացուցել իր անմեղությունը: Չփառատված կասկածները մեկնաբանվում են հօգուտ մեղադրյալի (հոդված 21): 2015 թվականին կատարված փոփոխությունների արդյունքում Սահմանադրության 66-րդ հոդվածն ամրագրում է անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը՝ նշելով, որ. «Հանցագործության համար մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղքն ապացուցված չէ օրենքով սահմանված կարգով՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով»:

Կոնվենցիայի 20-րդ հոդվածի տրամաբանությունից բխում է, որ հանցակազմի ապացուցման բեռը բաշխվում է՝ պաշտոնատար անձի վրա վրա թողնելով ակտիվների նշանակալից աճի օրինական լինելու հանգամանքի հիմնավորումը (*պաշտոնատար անձի ակտիվների նշանակալից ավելացումը, ... որը նա չի կարող խելամտորեն հիմնավորել*): Այս առումով, հայ օրենսդիրը, ելնելով Հայաստանի Հանրապետության քրեադատավարական օրենսդրության ընդհանուր տրամաբանությունից, գործածում է հետևյալ ձևակերպումը. «... Գույքի ավելացումը, և (կամ) պարտավորությունների նվազումը, որոնք էականորեն գերազանցում են («Հանրային ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված՝ հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն ունե-

ցող անձի) օրինական եկամուտները և ողջամտորեն (չեն հիմնավորվում) դրանցով...»:

ՄԻԵԳ-ի դիրքորոշման համաձայն՝ ապօրինի հարստացման հանցակազմը, որն ընդգրկում է «նախորդող հանցագործություն», համահունչ է անմեղության կանխավարկածի սկզբունքին, քանի դեռ.

1) քրեական հետապնդման մարմինն է պարտավոր ապացուցել այն գործողությունները, որոնք փոփոխության են ենթարկել անձի գույքը կամ եկամուտները, և

2) ենթադրյալ գործողությունները կարող են հերքվել և վիճարկվել՝:

Նույնանման մոտեցում է ցուցաբերում նաև արտասահմանյան դատական պրակտիկան: Մասնավորապես՝ Հոնկոնգի վերաքննիչ դատարանն ընդգծում է, որ հանցակազմը չի շրջանցում ապացուցման բեռի գաղափարը, քանի դեռ հանցագործության հատկանիշների ապացուցման պարտականությունը մնում է քրեական հետապնդման մարմնի ուսերին, իսկ ենթադրյալ հանցագործը կարող է հակադարձել ապօրինի հարստացման ենթադրությանը¹⁵: Ըստ դատարանի՝ մեղադրյալը պետք է ներկայացնի ոչ թե գործարքների բնույթը, այլ միմիայն գործարքների գոյությունը հավաստող փաստեր: Հանցակազմի առկայության ապացուցման պարտականությունը շարունակում է մնալ դատախազության վրա, որը դեռ պետք է *ողջամիտ կասկածից* վեր ապացուցման ստանդարտով ապացուցի, որ ներկայացված՝ գործարքի գոյությունը հավաստող ապացույցը չի հիմնավորում հարստության օրինական ծագումը:

Վերոգրյալ դիրքորոշումները բխում են նաև Կոնվենցիայի իմպլեմենտացմանն ուղղված օրենսդրական ուղեցույցից, որի համաձայն՝ ապօրինի հարստացման հանցակազմի պայմաններում առկա չէ մեղավորության կանխավարկած, քրեական հետապնդման մարմինները պետք է ապացուցեն, որ անձի ակտիվների աճը չի համընկնում նրա օրինական եկամուտների հետ, իսկ ենթադրյալ հանցագործը պետք է ներկայացնի ողջամիտ բացատրություն¹⁶:

Այս համատեքստում վերոգրյալ օրենսդրական ձևակերպումը քննարկելիս՝ նախևառաջ անհրաժեշտ ենք համարում անդրադարձ կատարել ապօրինի հարստացման հանցակազմի ապացուցման բեռի բաշխման ինստիտուտին:

Այսպես, ապօրինի հարստացման հանցակազմի դեպքում քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը պարտավոր է քրեադատավարական օրենքով նախատեսված գործիքակազմի կիրառմամբ բացահայտել անձի հնարավոր բոլոր օրինա-

կան եկամուտների շրջանակը և, ըստ այդմ, ձեռք բերել ապացույցների բավարար համակցություն, որը հաստատում է, որ կա էական անհամապատասխանություն՝ անձի օրինական եկամուտների և փաստացի ձեռք բերված գույքի և (կամ) մարված պարտավորությունների միջև: Այլ խոսքով՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 310.1-րդ հոդվածով անձին՝ որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշում կայացնելիս, քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է որոշման նկարագրական-պատճառաբանական մասում հիմնավորի հետևյալ տեղեկատվությունը.

1) մեղադրյալ ներգրավելու օրը մեղադրյալի ենթակայության տակ գտնվող գույքի և եկամտի չափը.

2) մեղադրյալ ներգրավելու օրը որպես մեղադրյալ ներգրավման ենթակա անձի կողմից հայտարարագրված կամ այլ կերպ հայտնի դարձած օրինական եկամտի և գույքի չափը.

3) առկա անհամապատասխանության էական լինելը 1-ին և 2-րդ կետերի միջև:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ նման կարգավորմամբ կարող է փարատվել այն մտավախությունը, որ գործնականում այս նորմը կարող է մեկնաբանվել այնպես, որ սուկ հարստացման փաստի առկայությունը, այսինքն՝ հայտարարագրված և փաստացի եկամուտների անհամապատասխանությունը, մեխանիկորեն կանխավարկում է անձի մեղքը:

Ինչ վերաբերում է ենթադրյալ հանցագործի վրա հանցակազմի ապացուցման բեռի առումով որոշակի պարտականություններ սահմանելուն, ապա հարկ է նշել, որ ենթադրյալ ապօրինի հարստացողի՝ իր գույքի ավելացման և (կամ) պարտավորությունների նվազման օրինականությունը հիմնավորելու պարտականությունը կարող է ծագել միայն այն դեպքում, երբ վարույթն իրականացնող մարմինն օրենքով սահմանված գործիքակազմով ապացուցել է անձի օրինական եկամուտների և ձեռք բերված գույքի և (կամ) մարված պարտավորությունների միջև առկա էական անհամապատասխանությունը: *Միևնույն ժամանակ, կարող է նման կառուցակարգը հակասություն առաջացնել մեղադրյալի՝ ցուցմունք տալուց ազատվելու համատեքստում:* Այս առումով, անհրաժեշտ է նշել, որ որ անձը բոլոր դեպքերում ունի լռություն պահպանելու իրավունք: Պարզապես, եթե քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից ձեռք են բերվել բավարար ապացույցներ, որոնք հիմնավորում են, որ կա էական անհամապատասխանություն անձի օրինական և փաստացի եկամուտների միջև, իսկ անձն էլ, ով իր եկամուտների օրինականության վե-

րաբերյալ տեղեկությունների միակ կրողն է, իրագեկման միակ աղբյուրը, չի օգտվում հակափաստարկներ ներկայացնելու հնարավորությունից, ապա այս իրավիճակում անձի լռությունն, ըստ էության, ի վնաս իրեն մեկնաբանելը կարող է իրավաչափ համարվել:

Ասվածը հիմնավորելու համար տեղին է նաև մատնանշել ՄԻԵԴ-ի՝ Փամ Հոանգն ընդդեմ Ֆրանսիայի գործով վճիռը¹⁷: Մասնավորապես՝ նշյալ գործով կասկածյալը ձեռքբերվել էր Ֆրանսիայի սահմանին՝ թմրամիջոց տեղափոխելիս: Ֆրանսիական օրենսդրությունը սահմանում է, որ արգելված ապրանքներ տեղափոխելը, որոնց շարքի մեջ է մտնում նաև հերոինը, համարվում է անօրինական, եթե այդ ապրանքը տեղափոխող անձը չի ապացուցում հակառակը, օրինակ՝ ներկայացնում է արդարացնող բավարար ապացույցներ կամ ապացուցում, որ գործողությունը կատարվել է ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում կամ սխալի հետևանք է, որից խուսափելն անհնար էր: Նշյալ գործում պաշտպանության կողմը չի ներկայացրել արդարացնող ապացույցներ, իսկ մեղադրյալը հրաժարվել է տալ որևէ բացատրություն: ՄԻԵԴ-ը, քննելով դիմողի բողոքը, ընդունել է, որ անթույլատրելի ոչինչ չկա այն ենթադրությունում, թե անձը, որը տիրապետում է ընդհանուր առմամբ արգելված որևէ բանի, պարտավոր է բացատրել այդ փաստը, հակառակ դեպքում՝ նա կճանաչվի մեղավոր:

Վերագրյալի համալիր վերլուծությունից բխում է, որ հանցակազմի ապացուցման բեռի բաշխումը չի հակասում անմեղության կանխավարկածի սահմանադրական սկզբունքին:

Ինչպես նշեցինք, ապօրինի հարստացման հանցակազմի բացահայտմանն ուղղված, թերևս, հիմնական գործիքը գույքի և եկամուտների հայտարարագրերն են: *Արդյո՞ք հայտարարագրում ներառված այս կամ այն տվյալի ստուգումը գործնականում կարող է քրեական հետապնդման մարմնին փակուղու առջև կանգնեցնել:*

Այսպես, «Հանրային ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 34-րդ հոդվածի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ նշյալ օրենքի իմաստով հայտարարագիր ներկայացնելու պարտականություն ունեցող անձինք պետք է հայտարարագրեն նաև օտարերկրյա պետություններում գտնվող իրենց գույքն ու եկամուտները: Հետևաբար, եթե ապօրինի հարստացման հանցակազմի շրջանակներում ուսումնասիրվում է այնպիսի հայտարարագիր, որում ներառված են օտարերկրյա պետությունում գտնվող գույք կամ եկամուտներ, ապա քրեական հետապնդման մարմնին այդպիսի տվյալների իսկությունը ստուգելու նպա-

տակով պետք է դիմի միջազգային համագործակցության որևէ ձևաչափի օգնությանը:

Սակայն հարկ է նշել, որ պետությունների կողմից միջազգային համագործակցության շրջանակներում ներկայացված իրավական փոխօգնության հարցումները կարող են մերժվել ապօրինի հարստացման հանցակազմի երկակի քրեականացման բացակայության պայմաններում: Երկակի քրեականացման պահանջից բխում է, որ հարցմանը պատասխանելը կախված է այն հանգամանքից, թե արդյո՞ք հարցման հիմք հանդիսացող հանցագործությունը քրեականացված է և՛ հարցումը ներկայացնող, և՛ հարցումը ստացող պետությունների օրենսդրություններով: Որոշ պետությունների օրենսդրությամբ պահանջվում է հանցակազմերի լիակատար համապատասխանություն թե՛ հանցակազմի անվանման, թե՛ դրա հատկանիշների առումով: Միաժամանակ կան պետություններ, որոնք հիմնվում են միայն հանցագործությունների համարժեքության պահանջի վրա:

Հատկանշական է, որ Կոնվենցիան որդեգրել է երկրորդ մոտեցումը: Մասնավորապես՝ Կոնվենցիայի 43-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ երբ միջազգային համագործակցության հարցերի առնչությամբ պահանջվում է պահպանել համապատասխան արարքը փոխադարձորեն իրավախախտում ճանաչելու սկզբունքը, ապա այն պետք է պահպանվի՝ անկախ նրանից՝ հայցվող Մասնակից պետության օրենսդրությունը համապատասխան արարքը ընդգրկո՞ւմ է այդ նույն կատեգորիայի իրավախախտումների մեջ, կամ նա արդյո՞ք նկարագրում է այն նույն տերմինների օգնությամբ, ինչպես հայցող Մասնակից պետությունը, եթե իրավա-

խախտումը, որի կապակցությամբ օգնություն է հայցվում, քրեական իրավախախտում է ճանաչվում երկու Մասնակից պետությունների օրենսդրության համաձայն:

Վերոգրյալը հավասարապես վերաբերում է նաև ապօրինի հարստացման արդյունքում ձեռք բերված անդրասահմանային ակտիվների վերադարձնելիության խնդրին:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է նպաստել պետությունների կողմից խնդրո առարկա հանցակազմի քրեականացմանը, որը կհանդիսանա կոռուպցիայի դեմ արդյունավետ պայքարի գրավականներից մեկը:

Հակիրճ անդրադառնանք նաև ապօրինի հարստացման հանցակազմով քրեական մեղադրանքի առաջադրման դեպքերին:

Կարծում ենք՝ ապօրինի հարստացման հանցակազմը քրեական հետապնդման մարմնի համար պետք է դիտարկվի որպես «վերջին գործիք»: Ասվածը հիմնավորվում է այն հանգամանքով, որ գործնականում կոռուպցիոն կոնկրետ հանցագործության դեպքում, օրինակ՝ կաշառք ստանալը, ապօրինի հարստացման հանցակազմը չի կարող դիտարկվել որպես համարժեք արձագանք կատարված հանցագործությանը: Ուստի, հայ օրենսդիրն արդարացի մոտեցում է ցուցաբերել՝ ամրագրելով, որ անձին կարող է մեղադրանք առաջադրվել կամ նրան մեղավոր ճանաչել ապօրինի հարստացման համար, եթե ապօրինի հարստացման համար հիմք հանդիսացող այլ հանցագործության հատկանիշները բացակայում են:

¹ Կոնվենցիան հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝

https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf (16.03.17):

² Հայաստանի Հանրապետության համար Կոնվենցիան ուժի մեջ է մտել 2007 թվականի ապրիլի 7-ին:

³ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության 2016 թվականի դեկտեմբերի 16-ի «Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում լրացում կատարելու մասին» թիվ ՀՕ-230-Ն օրենքը, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 2016.12.30/95(1275).1 Հոդ.1228.13:

⁴ Հարկ է նշել, որ հանցակազմի տարբերակների մասն շրջանակի նախատեսումը պայմանավորված է նաև միջազգային փորձի ուսումնասիրությամբ (*Լիտվա, Ռումինիա, Արգենտինա, Մլովակիա (քաղաքացիաիրավական հարթությունում), Ավստրալիա*):

⁵ Տե՛ս, Աղայան Է. Բ., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., «Հայաստան» Հրատ., 1976, տպագիր Հատոր 1, էջ 18:

⁶ Տե՛ս, օրինակ Հայաստանի Հանրապետության 2002 թվականի դեկտեմբերի 26-ի «Հաշվապահական հաշվառման մասին» ՀՕ-515-Ն օրենքի (սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 2003.02.12/9(244) Հոդ.154) 5-րդ, 17-րդ և 24-րդ հոդվածները:

⁷ Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <http://lex.justice.md/ru/331268/> (16.03.17):

⁸ Տե՛ս, Proceeds of Crime Act enacted in 2001, amended in 2010:

⁹ Տե՛ս, «Ռ-ադիո Հայ» ՍՊԸ-ի դիմումի հիման վրա՝ «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 53 հոդվածի 3-րդ մասի՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի 2008 թվականի մայիսի 13-ի թիվ ՍԳ-Ռ-753 որոշումը (հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <http://concourt.am/armenian/decisions/common/2008/index.htm> (16.03.17):

¹⁰ Տե՛ս, նույն տեղում, կետ 9:

¹¹ Տե՛ս, օրինակ *The Sunday Times v. United Kingdom*, զանգառ թիվ 6538/74, 1979 թ. ապրիլի 26-ի վճիռ, կետ 49:

¹² Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <http://www.fmpcr.gov.cn/ce/cgvienna/eng/dbtyw/jdwt/crimelaw/t209043.htm> (16.03.17):

¹³ Տե՛ս, Maud Pedriel-Vaissiere, *The accumulation of unexplained wealth by public officials: Making the offence of illicit enrichment enforceable*, U4 Brief 2012:1 (16.03.17):

¹⁴ Տե՛ս, *Salabiaku v. France* (զանգառ թիվ 10519/83, 1998 թվականի հոկտեմբերի 7-ի վճիռ):

¹⁵ Ավելի մանրամասն տե՛ս, *Attorney General v. Hui Kin-hong*, Hong Kong Court of Appeal, 1995:

¹⁶ Տե՛ս, *Legislative guide for the implementation of the United Nations Convention against Corruption* (հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ https://www.unodc.org/pdf/corruption/CoC_LegislativeGuide.pdf (16.03.17):

¹⁷ Տե՛ս, *Pham Hoang v. France* (զանգառ թիվ 13191/87, 1992 թվականի սեպտեմբերի 25-ի վճիռ):

Сурен Крмоян

Заместитель министра юстиции РА,
Кандидат юридических наук

Արփինե Տարցյան

Ведущий специалист отдела развития антикоррупционной
и пенитенциарной политики аппарата Министерства Юстиции РА,
Магистр кафедры международного и европейского права
юридического факультета ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Некоторые проблемы состава преступления незаконного обогащения

Данная научная работа посвящена составу незаконного обогащения. Авторы проанализировали регулировки состава преступления, выдвинули определенные проблемы и представили предложения касательно их решения.

Ключевые слова: *незаконное обогащение, борьба против коррупции, основные формы незаконного обогащения, презумпции невиновности, справедливое судебное разбирательство, бремя доказывания, международная правовая взаимопомощь, возврат активов.*

Suren Krmoayan

Deputy minister of Justice of RA,
PhD in law

Arpine Sargsyan

Leading specialist of the Department
for Development of Anti-corruption and Penitentiary Policies
of the Republic of Armenia Ministry of Justice
LL.M student of the Chair of European and International Law
of Yerevan State University

SUMMARY

Certain challenges in corpus delicti of illicit enrichment

The scientific work is devoted to the corpus delicti of illicit enrichment. The authors have analyzed regulations of the discussed corpus delicti, outlined certain challenges and presented suggestions relevant solution mechanisms.

Keywords: *illicit enrichment, fight against corruption, the main forms of illicit enrichment, presumption of innocence, fair trial, the burden of proof, international legal assistance, asset recovery.*

ԱՇՈՏ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
Հայաստանի Հանրապետության պետական
կառավարման ակադեմիայի դոկտորանտ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻԳՐԱՅԻՈՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՉԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ

Հոդվածում քննության է առնվում Հայաստանի Հանրապետությունում միգրացիոն պետական ծառայության վարչաիրավական կարգավիճակի հետ կապված համալիր հարցերն ու խնդիրները: Հոդվածի շրջանակներում նաև անդրադարձ է կատարվում պետական կառավարման այս կամ այն ոլորտի «քաղաքականության մշակում ու իրականացում» հասկացությունների հստակեցման ու սահմանման հարցերին:

Հիմնաբառեր- վարչաիրավական կարգավիճակ, իրավական կարգավիճակ, քաղաքականության մշակում և իրականացում, պետական մարմնի գործառնության իրավասության շրջանակ:

Միգրացիայի կարգավորումը սոցիալ-իրավական (նաև տնտեսական) երևույթ է, որը այս կամ այն չափով իր ազդեցությունն է թողնում միգրացիոն գործընթացում ընդգրկված մարդկանց նպատակների իրականացման վրա, անկախ այն բանից, թե բնակչության ակնկալիքներն իրատեսական են, թե՛ պատրանքային:

Հայաստանի Հանրապետության միգրացիոն քաղաքականության իրավական բազան կազմում է Հայաստանի Սահմանադրությունը, միջազգային պայմանագրերը, գործող օրենսդրությունը և այլ իրավական ակտերը: Վերոնշյալ իրավական ակտերի հիման վրա կարգավորվում է միգրացիոն գործընթացի բոլոր սուբյեկտների փոխգործակցությունը:

Հայաստանի Հանրապետությունում միգրացիոն հարաբերությունների կարգավորման նպատակով ստեղծված միգրացիոն պետական ծառայության վարչաիրավական կարգավիճակը որոշվում է պետության կողմից՝ նրան հատկացված գործառույթների և իրավակարգավորիչ գործիքների ամբողջությունից:

Միգրացիոն պետական ծառայության իրավական կարգավիճակի առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, թե այդ ծառայությունն ինչպիսի՞ հատուկ գործառույթներով է օժտված և ինչ վերահսկողական ու հսկողական նորմաստեղծ և կազմակերպական-տնտեսական գործառույթներով:

Ներկայումս բոլոր պետությունները, այդ թվում Հայաստանը, զգալի կարևորություն են տալիս միգրացիոն քաղաքականության տեսական դրույթների մշակմանը և գործառույթների կատարելագործմանը: Առաջնահերթային է միգրացիայի ոլորտում

գործընթացների կարգավորման, վարչաիրավական վերահսկողության կողմնորոշիչների հստակեցումը:

Հայաստանի Հանրապետությունում միգրացիայի վարչաիրավական կարգավորման գործընթացին թափ հաղորդեց 2010 թվականի դեկտեմբերի 30-ին Հայաստանի կառավարության ընդունած «ՀՀ միգրացիայի պետական կարգավորման քաղաքականության հայեցակարգը»:

Հայաստանի Հանրապետությունում միգրացիայի վարչաիրավական կառավարման ելակետային սկզբունքը միգրացիայի միջազգային կազմակերպության հայեցակարգային մոդելն է: Նրանում միգրացիան բնութագրվում է որպես երևույթ, որը ներառում է պետության, երկրների բնակչության, կենսագործունեության բազմաթիվ ոլորտները: Միաժամանակ, մոդելը իր տեսլականն է առաջարկում միգրացիայի կառավարման գործունեությունն իրականացնող նախարարությունների և գերատեսչությունների դերակատարման վերաբերյալ²:

Չնայած ողջ կարևորությանը, նկատելի է, որ միգրացիայի կառավարման ՄՄԿ-ի առաջադրված մոդելում սակավ տեղ է հատկացվում միգրացիայի կարգավորման գործում առանձին պետությունների օրենսդրության քննությանը:

Միգրացիայի գործընթացը կարգավորող պետական մարմինների վարչաիրավական գործնության համակողմանի ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը ունի ոչ միայն տեսական, այլև գործնական նշանակություն: Առավել ևս, որ Հայաստանի Հանրապետությանը դեռևս չի հաջողվել լիարժեքորեն իրականացնել իր հանձնառությունը սոցիալ-տնտեսական ոլորտի բարենորոգումների իրականացման ասպարեզում:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի Հանրապետությունում, սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի վերջին տարիների աննպաստ զարգացումներին իր ազդեցությունը թողեց համաշխարհային ֆինանսա-տնտեսական ճգնաժամի խորացումը:

Հայաստանի Հանրապետությունում սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի վատթարացումը գլխավոր պատճառ հանդիսացավ երկրից բնակչության զգալի մասի արտահոսքին: Մտահոգիչ է, որ արտագաղթի ուղի ընտրած մարդկանց մեծ մասը աշխատունակ անձինք են:

Հայաստանից արտագաղթողների համար արտերկրներում զգալի խոչընդոտներ են առաջանում այն կապակցությամբ, որ նրանց գերակշռող մասը անօրինական միգրանտներ են: Անօրինական միգրանտները նույնպես հետևողականությամբ փորձում են շրջանցել ինչպես ելքի, այնպես էլ նպատակի պետությունների օրենքները:

Միգրացիոն ոլորտում ձևավորված նման անբարենպաստ հանգամանքներում է իր գործառույթները իրականացնում Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման նախարարության միգրացիոն պետական ծառայությունը:

Միգրացիոն քաղաքականության իրականացումը ներառվում է կառավարման պետական համակարգի գործունեության շրջանակներում: Նրան համապատասխան, Հայաստանի Հանրապետությունում ձևավորվել է միգրացիոն գործընթացների կարգավորման պետական կառույց:

Հայաստանի Հանրապետությունում պետության միգրացիոն քաղաքականության կենսագործման առաքելությունը վերապահված է ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության միգրացիոն պետական ծառայությանը:

Միգրացիոն ծառայության վարչաիրավական կարգավիճակը առաջին հերթին նրա կարգավիճակն է գործող գործադիր իշխանության համակարգում³: Այսինքն, Հայաստանի միգրացիոն պետական ծառայության կարգավիճակը ներկայումս գործող գործադիր իշխանության համակարգում է: Ուստի, միգրացիոն պետական ծառայության վրա, որպես գործադիր մարմնի, դրված է Հայաստանի Հանրապետությունում միգրացիայի ոլորտում վերահսկողության և պետական ծառայությունների մատուցման գործառույթների իրականացումը:

Նման խնդիրները հետևողականորեն կյանքի կոչելու և գործնականում իրականացնելու նախապայմանը՝ Հայաստանում միգրացիոն գործընթացի կարգավորման հիմնական պատասխանատուի, Հայաստանի Հանրապետությունում միգրացիոն պետական ծառայության վարչաիրավական կար-

գավիճակի հստակեցումն է:

Հիշեցնենք, որ «կարգավիճակ» եզրույթը լատինական բառ է, որը նշանակում է իրավական դրություն, վիճակ:

Իրավագիտությունում, իրավական կարգավիճակը բնութագրվում է որպես իրավունքի նորմերով սահմանված սուբյեկտների կեցվածք, իրավունքների և պարտականությունների ամբողջություն: Իրավական կարգավիճակն այնպիսի կատեգորիա է, որն արտացոլում է պետության, հասարակության, առանձին կոլեկտիվների, շրջապատի մարդկանց հետ սուբյեկտի համահավաք կապերը⁵:

Իրավական կարգավիճակի հասկացության բաղադրիչներն են իրավասուբյեկտությունը, օրենքով սահմանված իրավունքները և պարտականությունները, հաստատագրված իրավունքների երաշխավորումը, ինչպես նաև՝ հանձնառությունների և պարտականությունների կատարումից խուսափելու դեպքում՝ օրինազանց անձին պատասխանատվության ենթարկումը:

Իրավունքում առանձնանում են սահմանադրաիրավական կարգավիճակ, վարչաիրավական կարգավիճակ, քաղաքացիական իրավական կարգավիճակ և այլ կատեգորիաները:

Միգրացիոն գործընթացի կարգավորման հիմնախնդիրների կանոնակարգման տեսանկյունից կարևորվում է Հայաստանի Հանրապետության միգրացիոն պետական ծառայության վարչաիրավական կարգավիճակի որոշումը:

Թերևս անհրաժեշտ է անդրադառնալ վարչական իրավունքի բնորոշմանը: Բաժանում ենք Յու. Ն. Ստարիլովի տեսակետը, ըստ որի. «վարչական իրավունքը՝ իրավունքի բնագավառ է, (իրավական նորմերի համակարգ) որը առաջադրված խնդրի կատարման և պետության պարտականությունների իրականացման նպատակով կանոնավորում է ... հասարակական հարաբերությունները⁶»: Ըստ հեղինակի տեսակետի, գործադիր մարմինների վարչաիրավական կարգավիճակը որոշելիս պետք է դեկլարվել տվյալ պետության գործող օրենքներով⁷:

Առաջնորդվելով վերը նշված մոտեցմամբ, քննարկենք Հայաստանի Հանրապետության միգրացիոն պետական ծառայության վարչաիրավական կարգավիճակի հիմնախնդիրները:

Հայաստանի միգրացիոն պետական ծառայությունն իր առաքելությունը իրականացնում է ակտիվորեն համագործակցելով ինչպես Հայաստանի Հանրապետության պետական մարմինների, քաղաքացիական հասարակության, այնպես էլ միջազգային կազմակերպությունների հետ: Հայաստանի միգրացիոն պետական ծառայության գոր-

ծունեության կարևոր ուղղություններից է արտերկրների միգրացիոն ծառայությունների հետ աշխատանքային համագործակցության հաստատումը: Արտերկրների գործընկերների մասնակցությամբ պարբերաբար կազմակերպվում են կոնֆերանսներ, միգրացիայի կարգավորման խնդիրների հետ առնչվող գործնական քննարկումներ:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2009 թվականի դեկտեմբերի 17-ի N 1515-Ն որոշման հավելված N 1-ով սահմանվում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության միգրացիոն պետական ծառայության կանոնադրությունը (այսուհետ՝ Կանոնադրություն), այդ Կանոնադրության 1-ին կետում ամրագրված է, որ «Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության միգրացիոն պետական ծառայությունը (այսուհետ՝ ծառայություն) Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության կառավարման ոլորտում գործող պետական մարմին է, որը մշակում և իրականացնում է միգրացիայի բնագավառում Հայաստանի Հանրապետության կառավարության քաղաքականությունը», իսկ Կանոնադրության 6-րդ կետի 1-ին և 2-րդ կետերում ամրագրված է. «6. Ծառայության նպատակները և խնդիրներն են՝

1) միգրացիոն գործընթացների պետական կարգավորման քաղաքականության մշակումը և իր իրավասությունների սահմաններում դրա իրականացումը.

2) միգրացիոն գործառույթներ ունեցող մարմինների համակարգում՝ միգրացիոն քաղաքականության և դրա կիրարկումն ապահովող իրավական ակտերի մշակումը»:

Վերոգրյալից ելնելով կարող ենք փաստել, որ ներկայումս Հայաստանի միգրացիոն պետական ծառայությունը Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության կառավարման ոլորտում գործող պետական մարմին է, որը մշակում և իրականացնում է միգրացիայի բնագավառում Հայաստանի Հանրապետության կառավարության քաղաքականությունը:

Այժմ քննության ենթարկենք վերոնշյալ՝ միգրացիայի բնագավառի Հայաստանի Հանրապետության կառավարության «քաղաքականության մշակում» և «քաղաքականության իրականացում» եզրույթները:

Քաղաքականությունը (policy) ունի բազմաթիվ չափելիություններ, և հաճախ շատ դժվար է պա-

տասխանել այն հարցին, թե արդյո՞ք առկա են այնպիսի ընդհանուր մեխանիզմներ քաղաքականության մշակման և իրականացման համար՝ եթե համեմատության մեջ վերցնենք պատմական փուլերն (շրջանները) ու բազմաթիվ տարբեր պետությունները՝:

Քաղաքականության մշակումը կրկնվող (լատ. *iterativus*) գործընթաց է, և այն այդպիսին կարևոր է դիտարկել երկու պատճառով՝

ա) կրկնման գործընթացում փորձն ու քաղված դասերը կարող են որպես տեղեկատվություն հեշտությամբ հաշվի առնվել և բարելավել կորոնացման աշխատանքները,

բ) կրկնողությունն օգնում է երկխոսություն վարել քաղաքականության և դրա իրականացման միջև՝ պաշտոնական քաղաքականության մշակման գործընթացից հետո՝:

Ելնելով վերոգրյալից, փորձենք տալ պետական այս կամ այն ոլորտի քաղաքականության մշակում և իրականացում միասնական եզրույթի մեր բնորոշումը:

Պետական կառավարման այս կամ այն ոլորտի քաղաքականության մշակումն ու իրականացումն իրենից ենթադրում է՝ գործադիր իշխանության պետական մարմինների կողմից՝ իրենց գործադիր-կարգադրիչ գործառույթների շրջանակում՝ սահմանադրության, միջազգային պայմանագրերին և գործող օրենսդրությանը համապատասխան, որոշակի ժամանակահատվածի համար հանրային (ներառյալ հասարակական շահերը) շահերից ելնելով, համապատասխան ոլորտի պետական կառավարման ամբողջական համալիր գործընթացն է, որն իրենից ենթադրում է ստույգ ժամանակահատվածում պետական կառավարման համապատասխան ոլորտի փաստացի իրավիճակի գնահատումը, խնդիրներն ու մարտահրավերները և դրանց հաղթահարման (ներառյալ կանխարգելման) ուղիները, ռեսուրսներն ու գործիքակազմը, ինչպես նաև զարգացման հեռանկարներն ու գործիքակազմը:

Հայաստանի Հանրապետության միգրացիոն պետական ծառայության Կանոնադրության 11-րդ կետի 1-ին կետում ամրագրված է, որ ծառայության պետն իր իրավասության սահմաններում օրենքով սահմանված կարգով ընդունում է գերատեսչական իրավական ակտեր, ինչը հակասում է «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետին, ուր սպառնիչ կերպով նշված են գերատեսչական ակտեր ընդունող մարմինները, որոնց շարքում ընդգրկված չէ Հայաստանի Հանրապետության միգրացիոն պետական ծառայության պետը և վերջինս կարող է միայն ընդունել ան-

հատական և ներքին (լոկալ) ակտեր՝ ըստ վերոնշյալ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետի և 6-րդ հոդվածի համաձայն:

Ելնելով վերոշարադրյալից կարող ենք փաստել, որ Հայաստանի Հանրապետության միգրացիոն պետական ծառայությունը ներկայումս չունի անհրաժեշտ վարչաիրավական գործիքակազմ՝ միգրացիայի բնագավառի Հայաստանի Հանրապետության կառավարության քաղաքականության ոչ՝ մշակման, ոչ՝ էլ իրականացման համար, քանի որ՝

ա) միգրացիոն պետական ծառայությունը գործում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության կառավարման ոլորտում՝ հանդիսանալով դրա մի մասը և բնականաբար ինքնուրույն չէ,

բ) իրականացնում է միգրացիայի բնագավառի քաղաքականության իրեն վերապահված մասը՝ միգրացիոն բնագավառի բազմաթիվ գործառույթներ վերապահված են գործադիր իշխանության պետական այլ մարմինների (ՀՀ ոստիկանություն, ազգային անվտանգության ծառայություն, աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն և այլն) և ծառայությունը վերոնշյալ քաղաքականության իրականացման աշխատանքների կորդինացման փաստացի հնարավորություն չունի,

գ) Միգրացիոն պետական ծառայությունն իրավունք չունի իրեն վերապահված ոլորտի քաղաքականության մշակման գործընթացում նորմատիվ իրավական ակտեր ընդունելու, կամ առանց միջնորդի (նախարարի) դրանց ընդունման նախաձեռնություն ցուցաբերելու, ինչը չի բխում մեր վերոնշյալ պետական կառավարման այս կամ այն ոլորտի քաղաքականության մշակման ու իրականացման բնորոշումից, ինչը փաստում է այն, որ Հայաստանի միգրացիոն պետական ծառայությունը ավելի շատ պետական գործակալություն է՝ հանրությանը պետական բնույթի ծառայություններ մատուցող, քան քաղաքականություն մշակող և իրականացնող գործադիր իշխանության պետական մարմին և այլն:

Միգրացիոն գործընթացների կանոնակարգման արդյունավետությունը պայմանավորված է պետության կողմից վարչաիրավական և տնտեսական լծակների համաչափ կիրառմամբ: Այսինքն, միգրացիան կարգավորող իրավասու մարմինների կողմից այդ գործընթացի վերահսկումը և միգրանտների իրավունքների ու շահերի պաշտպանությունը վերապահված է միգրացիոն ծառայությանը և պայմանավորված է վերջինիս կարգավիճակով:

Հայաստանի միգրացիոն պետական ծառայության առաքելության իրականացման հաջողությունը պայմանավորված է նրա իրավասությունների, հանձնառությունների և պարտականությունների պետական մարմինների համակարգում ունեցած դերակատարմամբ: Այլ կերպ ասած, կարևոր է Հայաստանի միգրացիոն պետական ծառայության վարչաիրավական կարգավիճակի հստակեցումը:

Ինչպես ժողովրդավարական մյուս երկրներում, Հայաստանում նույնպես, պետական մարմինների իրավական կարգավիճակը որոշվում է պետության սահմանադրությամբ: Նույն կերպ Հայաստանի միգրացիոն պետական ծառայության վարչաիրավական կարգավիճակը որոշվում է սահմանադրաիրավական և վարչաիրավական հիմունքներով:

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ և կառավարության որոշումներով սահմանվում է Հայաստանի միգրացիոն պետական ծառայության պետական և հասարակական դերակատարումը, նրա կողմից լուծվելիք խնդիրները և գործունեության առանցքային ուղղությունները: Միաժամանակ հստակեցվում է այդ գերատեսչական մարմնի ադմինիստրատիվ կառուցվածքը, իրավասության շրջանակները, միգրացիոն ծառայության և նրա աշխատակիցների օրենքի առջև պատասխանատվությունը:

Նույն կերպ, իրավունքի հիման վրա, որոշվում է միգրացիայի գործընթացների կարգավորման ասպարեզում այլ պետությունների հետ Հայաստանի համագործակցության ուղղությունները և գործելակերպը:

Զննարկվող խնդրի տեսանկյունից նպատակային է ճշգրտել պետական մարմնի գործառնության իրավասության շրջանակները: Ըստ Ն.Ի. Գլազունովայի տեսակետի՝ «ցանկացած սոցիալական ինստիտուտի, (երևույթի) ֆունկցիան միջոց է հասարակության մեջ նրա ադապտացման, իր և հասարակության որոշակի պահանջների միջև համապատասխանության ապահովմանը»¹⁰:

Վերը նշված մոտեցումը յուրովի կոնկրետացնում է Յու. Ս. Տիխոմիրովը: Ըստ նրա տեսակետի «ֆունկցիան համապատասխան նպատակին հասնելու բովանդակալից գործունեության տարատեսակ է»¹¹:

Տեսանելի է, որ Հայաստանի միգրացիոն պետական ծառայության գործունեության ուղենիշները և նրա կողմից իրականացվող գործառնությունները պայմանավորված են այդ գերատեսչության՝ պետության մեջ ունեցած ադմինիստրատիվ իրավական կարգավիճակով:

Հայաստանի միգրացիոն պետական ծառայությունը գործում է ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության իրավասության ներքո: Համեմատության համար հիշատակենք, որ, ասենք Ռուսաստանի Դաշնությունում, Գազախստանում, Բելառուսում և մի շարք այլ երկրներում միգրացիոն պետական ծառայություններն ընդգրկված են այդ պետությունների ներքին գործերի համակարգում: Ադրբեջանում միգրացիոն ծառայության կարգավիճակը բարձրացված է գործադիր իշխանության մարմնի մակարդակի: Ադրբեջանում միգրացիոն պետական ծառայությունը անմիջականորեն գործում է կառավարության ենթակայության ներքո:

Դիտարկելով վերը նշված պետություններում միգրացիոն պետական ծառայությունների կարգավիճակը, կարելի է հետևություն անել, որ նրանց գործելակերպում գերիշխում է հարկադրանքի և միգրանտների իրավունքների սահմանափակման մեթոդը: Այսինքն ՌԴ-ի, Բելառուսի միգրացիոն ծառայությունները նախընտրում են ոչ թե միգրանտների խորհրդատվության, համոզման կամ աջակցման գործելակերպը, այլ մարդկանց ազատ տեղաշարժի և իրավունքների սահմանափակման մարտավարությունը:

Մեր կողմից կատարված հետազոտությունը ցույց է տալիս, թե ինչպիսի բարդ և բազմաբնույթ գործունեություն է ծավալել Հայաստանի միգրացիոն պետական ծառայությունը: Այդ գերատեսչությունն իր գործունեությունում ղեկավարվում է Հա-

յաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ, ինչպես նաև՝ միգրացիայի գործընթացի կարգավորման միջազգային իրավական նորմերով: Վերոգրյալը ընդունելի է, և թույլ է տալիս ասել, որ միգրացիոն իրավունքի էությունն արտահայտվում է օրենսդրորեն ձևակերպված (ամրագրված) միգրացիոն իրավակարգում, որն՝

ա), միգրացիան դիտարկում է պետության կողմից կարգավորվող հասարակական հարաբերություն՝ բացահայտելով այդ ֆենոմենի նորմատիվ-իրավական բովանդակությունը,

բ) սահմանելով դրա իրավական կարգավորման առարկան,

գ) բացահայտելով իրավական կարգավորման սուբյեկտը, որպես մարմինների համակցություն, որոնք պատասխանատու են միգրացիոն գործընթացների պլանավորման (ծրագրման) և կարգավորման համար¹²:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը, պետք է փաստենք, որ անհարժեշտ է Հայաստանի միգրացիոն պետական ծառայության վարչաիրավական կարգավիճակի հստակեցում անել, քանի որ ներկայումս Հայաստանի միգրացիոն պետական ծառայությունն ավելի շատ նման է պետական գործակալության, որը հանրությանը պետական ծառայություններ է մատուցում, քան թե ներկայացնում է որպես միգրացիոն ոլորտի պետական կառավարման քաղաքականության մշակման և իրականացման ֆունկցիոնալ կառույց:

¹ Прудникова Т.А. «Миграционные службы как субъект административно-правовых отношений: особенности и содержание закрепления административно-правового статуса», жур. Вестник Московского Университета МВД России, N 5/2013, ст. 192. <http://elibrary.ru/item.asp?id=20159055>
² St' u Usher, Erica (Chief Ed.) for International Organization for Migration, "Essentials of Migration Management. A Guide for Policy Makers and Practitioners." International Organization for Migration (2004).
³ Прудникова Т.А. «Миграционные службы как субъект административно-правовых отношений: особенности и содержание закрепления административно-правового статуса», жур. Вестник Московского Университета МВД России, N 5/2013, ст. 190. <http://elibrary.ru/item.asp?id=20159055>
⁴ Современный словарь иностранных слов. Толкование, словоупотребление, словообразование, этимология, М., Вече, 2006, С. 577.
⁵ Прудникова Т.А., Редкоус В.М., Акимова С.А. «Административно-правовой статус органов исполнительной власти (На примере миграционных служб), М.,Закон и право, 2012, С. 3.
⁶ Стариков Ю.Н. урс общего административного права: В 3 т. Т. 1: История. Наука. Предмет. Нормы. Субъекты. М., 2002. С. 307.
⁷ Նույն տեղում:
⁸ St' u <http://center-yf.ru/data/economy/Vyrobotka-gosudarstvennoi-politiki.php>
⁹ St' u <http://www.fao.org/docrep/014/i1679r/i1679r03.pdf>

¹⁰ Глазунова Н.И. Система государственного управления, учебник для ВУЗ-ов, М., 2002, С. 393.

¹¹ Тихомиров Ю.А. Теория компенсации, М., 2001, С. 170.

¹² Брик А.Д. «Ограничения в миграционном праве в контексте теоретико-правовой интерпретации его сущности» /ЮРИСТЪ – ПРАВОВЕДЪ 2008(6)/ <http://elibrary.ru/item.asp?id=15115179>.

Արոտ Այրապետյան

Кандидат юридических наук, доцент

Докторант академии государственного управления РА

ՐԵԶԻՍԵ

Административно-правовой статус государственной миграционной службы РА

В статье комплексно рассматриваются основные вопросы и проблемы, связанные с административно-правовым статусом государственной миграционной службы. В статье также затрагиваются вопросы разработки, осуществления политики, а также уточнение и определение концепций государственного управления в разных сферах.

Ключевые слова: административно-правовой статус, юридический статус, разработка и осуществление политики, сфера (круг) компетенции государственного органа.

Ashot Hayrapetyan

PhD in law, Associate professor

Doctoral in the Public Administration

Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

The administrative and legal status of the State Migration Service of the Republic of Armenia

The article deals with the main issues and problems related to the administrative and legal status of the state migration service. In the article author also discussed the issues of clarification and definition of “policy development and implementation” concepts in different spheres of public administration.

Keywords: administrative legal status, legal status, policy development and implementation, sphere of the competence of the state body.

ՎԱՆԻՆԵ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ, ՕՐԻԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՐԳ. ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Սույն հոդվածում հանգամանորեն քննարկվել է իրավաբանական պատասխանատվության, օրինականության և իրավակարգի փոխհարաբերակցության հետ կապված տեսական և կիրառական հիմնախնդիրները:

Հիմնաբառեր- իրավաբանական պատասխանատվություն, օրինականություն, իրավակարգ, փոխհարաբերակցություն, տեսական, կիրառական:

Իրավակիրառ և իրավակարգավորող գործընթացներում խիստ կարևորվում է իրավաբանական պատասխանատվության, օրինականության և իրավակարգի փոխհարաբերակցության հիմնախնդիրների պարզաբանումը, որն ունի ոչ միայն տեսական, այլև զգալի կիրառական նշանակություն:

Միայն իրավունքի իրականացման գործընթացի գիտական վերլուծությունը կնպաստի օրինականության և իրավակարգի կատարելագործմանը և ամրապնդմանը:

Մեզ թվում է, թե իրավաիրականացման գործընթացը արգելակվում է նաև նրանով, որ իրավաբանական գրականության մեջ բավարար հստակություն չկա օրինականության և իրավակարգի հասկացությունների սահմանազատման մեջ: Երբեմն օրինականությունը դիտարկվում է շատ լայն, դրա հասկացության մեջ ընդգրկվում են ոչ միայն ըստ օրենքների և ենթաօրենսդրական ակտերի պահպանության, կիրառության և օգտագործման պահանջները, այլ նաև պետության ամբողջ օրենսդրական գործունեությունը և հենց օրենքը: Անկասկած, օրինականությունը անմիջական կապված է օրենքի և, հետևաբար, օրենսդրական գործունեության հետ: Օրինականության պահանջի հիման վրա օրենքների իրականացումը հնարավոր չէ պատկերացնել օրենքների բացակայության դեպքում, ինչպես նաև օրենսդրական գործունեությունը կկորցնի որևէ իմաստ, եթե գործունեության արդյունքում ստեղծված օրենքները չիրականացվեն կյանքում: Օրենքները և ենթաօրենսդրական ակտերը համախմբում, ձևավորում են օրինականության հիմքը:

ՀՀ փոփոխված Սահմանադրության 6-րդ հոդվածում հստակորեն ամրագրված է օրինականու-

թյան սկզբունքի բովանդակությունը. «Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարելու միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով:

2. Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա և դրանց իրականացումն ապահովելու նպատակով Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները կարող են օրենքով լիազորվել ընդունելու ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր: Լիազորող նորմերը պետք է համապատասխանեն իրավական որոշակիության սկզբունքին:

3. Օրենքները և ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերն ուժի մեջ են մտնում սահմանված կարգով հրապարակվելուց հետո»¹:

Միևնույն ժամանակ օրինականության պահանջները տարածվում են ոչ միայն օրենքի իրականացման գործընթացների, այլ դրանց ստեղծման վրա: Ըստ օրենքի՝ ստեղծման գործունեությունը իրականացվում է օրենքով հաստատված և խորհրդարանով կարգավորվող որոշակի կազմակերպչական ձևերում, այլ խոսքերով, օրենսդրական գործընթացը կարգավորված է համապատասխան իրավական նորմատիվներով: Օրինականության պահանջները տարածվում են նաև օրենսդրական գործունեության այլ պահերի վրա (օրինակ, իրավական համակարգում օրենքի առաջնության հաստատում, ըստ իրենց իրավական ուժի իրավական ակտերի աստիճանակարգության², նոր իրավական ակտերի հրապարակման, գործող իրավական ակտերի փոփոխման, հստակեցման կամ չեղյալացման պատեհաժամություն և այլն):

Այս պահանջներից շատերը օրինականորեն արտահայտված են հենց օրենքներում: Սակայն

օրենքի ստեղծման, օրենքի և օրինականության՝ որպես նույնակարգ երևույթների սերտ կապը հիմք չէ դրանց նույնականացման համար: Այսպես, օրենքի ստեղծումը բացի նրանից, որ իրականացվում է օրինականության պահանջներին համապատասխան՝ իրենում ընդգրկում է նաև բազմաթիվ այլ հանգամանքներ (հասարակական զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափությունների ճանաչում և կիրառություն, այդ օրինաչափությունների նորմատիվ արտահայտում, տեսական, գործնական և ստեղծագործ գիտելիքների համակցություն և այլն): Հավասարաչափ է նաև օրենքը, որը հաճախ իրենում ընդգրկում է օրինականության այս կամ այն պահանջները, պարունակում է այս կամ այն կոնկրետ հասարակական հարաբերությունների բնույթը սահմանող համապատասխան կանոններ: Ի վերջո, նաև օրինականությունը ոչ միայն տարածվում է օրինաստեղծ գործունեության վրա, այլ նաև իրենում ընդգրկում օրենքում պարտադիր չամրագրված պահանջներ:

• Օրինականությունը բովանդակային առումով ինքնին օժտված է մի շարք պահանջներով, որոնք հանգում են հետևյալին.

• օրենքների և դրանց հիման վրա հրապարակված այլ իրավական ակտերի անշեղ կատարում և պահպանում բոլոր հաստատությունների, կազմակերպությունների, պաշտոնատար և ֆիզիկական անձանց կողմից,

• իրավական ակտերի ստեղծում միայն լիազոր մարմինների կողմից և դրանցից յուրաքանչյուրի սահմանադրական շրջանակներում խիստ եզրագծված կոնպենտենցիաներում,

• իրավական ակտերի հրապարակում Մահմանադրությամբ նախատեսված խիստ որոշակի ձևերով,

• իրավական ակտերի համակարգում օրենքի առաջնություն և ենթակա իշխանական և կառավարական մարմինների իրավական ակտերի համապատասխանություն վերին մարմինների իրավական ակտերին,

• ըստ իրենց իրավաբանական ուժի իրավական ակտերի հիերարխիայի ապահովում,

• իրավական ակտերի ընդունում օրենսդրական (և օրինաստեղծ) ընթացակարգի և տեխնիկայի կանոններին համապատասխան,

• օրենքով հաստատված կարգով իրավասու մարմինների կողմից ակտերի պատեհաժամ հրատարակում, փոփոխություն կամ չեղյալացում,

• իրավական ակտերի կայունության ապահովում,

• լիազորված մարմինների և պաշտոնատար

անձանց կողմից իրավական ակտերի կիրառություն ընթացակարգային օրենսդրության հետ խիստ համապատասխանությամբ,

• իրավական ակտերի պահպանություն, կիրառություն կամ կատարում,

• իրավական ակտերի ճշգրիտ և միաձև կիրառություն դրանց իմաստի հետ լիարժեք համապատասխանությամբ և օրենսդրությամբ հաստատված կազմակերպչական ձևերի պահպանությամբ,

• իրավական ակտերի կիրառություն այն ծավալով և նշանակությամբ, որոնք նախատեսված են հենց իրավական ակտերով,

• իրավական ակտերի իրականացման ապահովում անհրաժեշտ նյութական, իրավաբանական, հոգևոր միջոցներով և երաշխիքներով,

• իրավական ակտերի կիրառության, պահպանության և իրականացման մշտական հսկողության, ստուգման իրականացում պետական մարմինների և լիազորված հասարակական կազմակերպությունների, պաշտոնակատար անձանց և քաղաքացիների կողմից:

Օրինականության բերված պահանջները միմյանցից մեկուսացված, խզված չեն, այլ գտնվում են ուղիղ կախվածության մեջ, լրացնում, պայմանավորում են միմյանց՝ հանդես գալով օրենքների և դրանց հիման վրա հրապարակվածների, այլ իրավական ակտերի ճիշտ պահպանության, կատարման և կիրառության միջոցների միասնական համալիրի ձևով³: Օրենքների ազդեցության և օրինականության պահանջների պահպանության արդյունքում ստեղծվում և ապահովվում է իրավակարգի ռեժիմը: Հնարավոր չէ իրավակարգի առկայություն օրենքների և օրինականության բացակայությամբ, ինչպես նաև օրենքների և օրինականության ստեղծման, գոյության և ազդեցության իմաստը կայանում է հասարակական իրավակարգի հաստատման մեջ:

Շարադրվածի հետ կապված՝ կարևոր և արդիական է ներկայում կանգ առնել երկու հարցերի վրա:

Առաջինը: «Թույլատրված է ամենը, ինչ արգելված չէ օրենքով»: Սակայն այս բանաձևը այնքան էլ ճիշտ չէ, քանի որ, առաջինը, օրենքով արգելվածի սահմաններից դուրս բացարձակ ամենը թույլատրելի չէ, երկրորդը, թույլատրելի է միայն այն, ինչը համապատասխանում է համամարդկային արժեքներին, բարոյականությանը, արդարությանը, անձի և հասարակության ազատությանը: Առավել իմաստուն հանդիսանում է դեռ Ջ. Ստ. Միլի կողմից առաջադրված բանաձևը. մարդկանց պետք է թույլատրվի անել ամենը, ինչ ցանկանում

են, այնքան ժամանակ, քանի դեռ դա չի վնասում այլ մարդկանց կամ չի սահմանափակում նրանց իրավունքները :

Երկրորդը: Իրավաբանական գիտության մեջ հատուկ ուշադրություն է պահանջում հանցավորության դեմ պայքարը⁵, հատկապես հասարակական զարգացման անցումային շրջանում դրա սրման և տարածման ընթացքում: Դա գերադրապես քրեագետների խնդրայնությունն է: Մենք տվյալ դեպքում մտադրված ենք կանգ առնել խնդրի միայն մեկ ասպեկտի վրա: Հայտնի է, որ հանցավորությունը հաճախ ծնում է ինքն իրեն: Հանցավորության կրճատումը ենթադրում է դրա կանխարգելման համակարգված իրականացում, ինչով դժբախտաբար ամենաքիչն է մտահոգված մեր պետությունը (և ամենից առաջ իրավապահ մարմինները): Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ չէ ապացուցել իրավակարգի ռեժիմի կարգավորման համար դրա բացառիկ կարևորությունը և արդիականությունը:

Իրավակարգը՝ գործող օրենսդրության կարգադրագրերին համապատասխանող հասարակության մեջ ձևավորված հասարակական հարաբերությունների վիճակ է: Նա, ով չի պահպանում դրա ռեժիմի կազմակերպման, և պահպանության պահանջները, անկասկած, խախտում է ամբողջ օրենսդրությունը: Նման արարքները ընդունվում են որպես իրավախախտումներ և հանգեցնում իրավախախտման բնույթին համապատասխանող իրավաբանական պատասխանատվության: Իրավախախտումը և դրա բնույթը նշում են պատասխանատվության ձևը, որին պետք է ենթարկվի հակաիրավական արարք կատարած անձը:

Իրավաբանական պատասխանատվության ձևերի և տեսակների կիրառության կանոնները ու-

նեն կատարելագործման և զարգացման կարիք: Իրավունքի ընդհանուր տեսությունը իրավաբանական պատասխանատվությունը արտահայտել է երկու հիմնական ձևերում՝ իրավավերականգնող և պատժիչ: Երկու տեսակները ծառայում են որպես իրավակարգի պաշտպանության գործիք: Յուրաքանչյուր տեսակը կարող է ունենալ պատասխանատվության իր ձևերը, որոնք անհրաժեշտ է զարգացնել ոլորտային իրավունքում: Ժամանակակից գործնականում հատկապես կարևոր է մնում պատասխանատվության իրավավերականգնող ձևը:

Պատասխանատվության այս տեսակի ձևերի սահմանափակ զարգացման հետևանքով բազմաթիվ սուբյեկտներ չեն կարողանում պաշտպանել իրենց իրավունքները:

Իրավակարգը մեծամասամբ կապված է օրենքների բովանդակության, դրանց ձևի հետ: Դրանք պետք է հասանելի լինեն ընկալման համար և արտահայտեն հասարակական հարաբերությունների որոշակի խմբի կարգավորման անհրաժեշտությունը: Երբ իրավաբանական պատասխանատվության կիրառության կանոնները օրենքում հակասական ամրագրված կամ ընդհանրապես բացակայում են, խիստ բարդ է նման օրենքը կյանքի կոչել և հասնել արդարության: Վատ մշակված օրենքների դեպքում՝ ցանկալի և անհրաժեշտ իրավակարգը հաստատել անհնարին է: Օրենքների կապը իրավաբանական, պատասխանատվության և իրավակարգի հետ կրում են օրգանական և փոխկապված բնույթ:

¹ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն: Երևան, 2015, էջ 12-13:
² Մանրամասն տե՛ս, Петров А.А., Шфиоров В.М. Предметная иерархия нормативных правовых актов.М., 2014.
³ Տե՛ս, Чернявский А.Г. Юридическая ответственность. М., 2015, С. 93-94.
⁴ Տե՛ս, Милль Дж. Ст. О свободе. СПб., 1906:
⁵ Մանրամասն տե՛ս, Кудрявцев В.Н. Стратегии борьбы с преступностью. М., 2003; Фокс В. Введение в криминологию. Пер. с англ. М., 1980; Кенни К. Основы уголовного права. Пер. с англ. М., 1949; Социальная профилактика правонарушений: советы, рекомендации. М., 1989.
⁶ Տե՛ս, Духно Н. А. Юридическая ответственность как способ укрепления правопорядка II Российский следователь. 2012. N19. С. 37-40.

Ванине Овсепян

Соискатель института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

*Теоретико-прикладные проблемы взаимоотношения юридической
ответственности, законности и правопорядка.*

В данной статье обстоятельно рассматриваются проблемные аспекты классификации юридической ответственности.

Ключевые слова: юридическая ответственность, законность, правопорядок, взаимоотношение, теоретическое, прикладное.

Vanine Hovsepyan

Applicant at the Philosophy, Sociology and Law Institute
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

*Legal Liability, Legality, Law and Order
Problems of Interrelation*

The theoretical and applied problems connected with the interrelation of legal liability, legality, law and order are thoroughly discussed in the present article.

Keywords: legal liability, legality, law and order, interrelation, theoretical, applied.

ԱՐՄԵՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՀՀ կառավարությանն առընթեր քաղաքացիական
ավիացիայի գլխավոր վարչության պետի տեղակալ,
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հայցորդ

**ԱՀԱՔԵԿՉՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՎԻԱՅԻՈՆ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԱՎԻԱՅԻԱՅՈՒՄ**

Հոդվածում ներկայացված է ահաբեկչական գործողությունների իրականացման հիմնական պատճառներն ու հետևանքները: Քննարկվել է Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կազմակերպության տեղն ու դերը քաղաքացիական ավիացիայի ոլորտում հանցավորության դեմ պայքարի հարցում: Հայաստանում ձևավորվել է ժամանակակից քաղաքացիական ավիացիայի դեմ ուղղված մարտահրավերներին համարժեք ավիացիոն անվտանգության համակարգ, որն իրենից ներկայացնում է անօրինական միջամտության գործողություններից քաղաքացիական ավիացիայի պաշտպանության իրավական և կազմակերպչական միջոցառումների համակցություն:

Հիմնարարը- ահաբեկչություն, հանցավորություն, քաղաքացիական ավիացիա, կոնվենցիաներ և արձանագրություններ, Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կազմակերպություն:

Հասարակության զարգացման որոշակի փուլում սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական խնդիրների սրացումը առաջ բերեց հասարակության քրեականացման միտումներ, ստեղծվեցին կոնֆլիկտային իրավիճակների ընդարձակ գոտիներ և որպես հետևանք, աշխարհի տարբեր երկրներում ի հայտ եկան կազմակերպված խմբավորումներ, որոնք իրենց քաղաքական, տնտեսական, գաղափարական և կրոնական նպատակների իրագործմանը փորձում են հասնել ահաբեկչական ակտերի իրականացման միջոցով: Ահաբեկչությունը որպես հանցավոր գործողությունների իրականացման ձևով որոշակի նպատակների հասնելու մեթոդ՝ մարդկությանը հայտնի է շատ վաղուց, սակայն այն կազմակերպված տեսք ստացավ ու հանցավոր խմբավորումների կողմից առավել լայնորեն սկսեց կիրառվել տարբեր երկրներում XX-րդ դարի 60-70-ական թվականներից և այժմ սպառնում է դառնալ մարդկության համար գլոբալ սպառնալիք¹:

Ահաբեկչությունը որպես ցանկալի նպատակներին հասնելու միջոց օգտագործելու միտումը առաջանում է այն դեպքերում, երբ հասարակությունը հայտնվում է քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական խորը ճգնաժամի մեջ, որն էլ իր հերթին նպաստում է գաղափարախոսական և պետաիրավական համակարգի ճգնաժամի առաջացմանը: Այդպիսի հասարակությունում սկսում են ստեղծվել տարբեր սոցիալական, քաղաքական, ազգային, կրոնական ուղղվածություն ունեցող կազմակերպություններ, որոնք քաղաքական պայքարի ճանապարհով իրենց նպատակներին հասնելու փո-

խարեն ընտրում են ահաբեկչական գործողությունների իրականացման միջոցով բաղձալիին հասնելու հանցավոր ճանապարհը:

Տարբեր հանցավոր խմբավորումների կողմից իրականացված ահաբեկչական գործողությունները գաղափարական կամ քաղաքական հակառակորդներին վախեցնելու, նրանց վերացնելու, ինչպես նաև սեփական հանցավոր գործունեության արդյունքում պետական իշխանության վրա ներազդելու ու իրենց նպատակներին հասնելու միջոց են, ընդ որում, ընդհանրապես հանցավոր խմբավորումների կողմից ոչ միայն հաշվի չի առնվում այն հանգամանքը, որ ահաբեկչական գործողության գոհ կարող են դառնալ հասարակության այնպիսի շերտեր, որոնք բոլորովին կապ չունեն հակամարտության հետ, այլև ընդհակառակը, մարդկային բազմաքանակ զոհերը հանցավոր խմբավորումների կողմից իշխանությունների վրա ճնշում գործադրելու և հասարակության մեջ վախի մթնոլորտ առաջացնելու նպատակ են հետապնդում:

Կազմակերպված հանցավոր խմբավորումների համար ահաբեկչական գործողությունների իրականացման առավել հրապուրիչ օբյեկտներից է քաղաքացիական ավիացիան, քանի որ այդ բնագավառի դեմ իրականացված ահաբեկչական գործողություններն ունեն առավել լայն հասարակական հնչեղություն, որպես կանոն ուղեկցվում են մարդկային մեծ թվով զոհերով, կաթվածահար են անում տնտեսության կարևորագույն ճյուղերի գործունեությունը, սպակալյունացնում են հասարակական իրավիճակը²:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Որպես ահաբեկչական գործողությունների իրականացման միջոց, օդանավերը 20 առանձին անձանց կողմից սկսեցին օգտագործվել XX-րդ դարի 30-ական թվականներին (օդանավի առևանգման և զավթման առաջին դեպքը արձանագրվել է Հարավային Ամերիկայում 1931 թվականին), իսկ հետագայում (մինչև 1967 թվականը) քաղաքացիական ավիացիայի դեմ անօրինական միջամտության այդ տեսակը լայն կիրառում չի ունեցել, 1931-ից 1967 թվականը տեղի է ունեցել օդանավերի զավթման ընդամենը 65 դեպք: Այնուհետև քաղաքացիական ավիացիայի դեմ ուղղված անօրինական միջամտության գործողությունների աննախադեպ աճ արձանագրվեց, ողջ աշխարհում տեղի ունեցան օդանավերի զավթման և առևանգման, դիվերսիաների բազմաթիվ դեպքեր: Անօրինական միջամտության գործողությունների առավելագույն քանակը արձանագրվել է 1970-ից 1979 թվականներին: Այդ տարիների ընթացքում գրանցվել է օդանավերի զավթման ավելի քան 700 դեպք, զոհվել է 1100 մարդ, վիրավորվել՝ 100 մարդ: Այդ ընթացքում գրանցվել է նաև օդանավերի զավթման սպառնալիքի և դրանց դեմ ուղղված դիվերսիաների 10000-ից ավելի դեպքեր³:

Քաղաքացիական ավիացիայի դեմ ուղղված անօրինական միջամտության գործողությունների աճը, դրանց հետևանքով առաջացած մարդկային և նյութական հսկայական կորուստները ստիպեցին Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կազմակերպությանը (ԻԿԱՕ) միջոցներ ձեռնարկել օդանավերի թռիչքների, դրանց անձնակազմերի ու ուղևորների անվտանգության ապահովման համար, այսինքն՝ քաղաքացիական ավիացիայի դեմ ուղղված բազմաթիվ անօրինական միջամտության գործողություններն ստիպեցին միջազգային ավիացիոն հանրությանը հասկանալ, որ քաղաքացիական ավիացիայի անվտանգության ապահովման համար բավարար միջոցներ չեն ձեռնարկվում, որ ավիացիոն անվտանգությունն ինքնուրույն ոլորտ է, և դրա ապահովման համար պետք է պատասխանատու լինի մեկ կազմակերպություն:

1974 թվականի մարտի 22-ին Քաղաքացիական ավիացիայի միջազգային կազմակերպության (ԻԿԱՕ) Ասամբլեան (Գագաթաժողովը) ընդունեց Չիկագոյի կոնվենցիայի թիվ 17 «Անվտանգություն, քաղաքացիական ավիացիայի պաշտպանությունը անօրինական միջամտության գործողություններից» հավելվածը⁴, որով ԻԿԱՕ անդամ երկրների համար սահմանվեցին քաղաքացիական ավիացիայի ոլորտում պարտադիր կատարման ենթակա անվտանգության չափորոշիչները, ինչպես նաև

անդամ երկրների կողմից նոր ընդունված անվտանգության չափորոշիչների կատարման նկատմամբ ԻԿԱՕ վերահսկողության մեխանիզմները:

Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի զարգացման տարբեր փուլերում՝ ելնելով քաղաքացիական ավիացիայի գործունեության համակարգման անհրաժեշտությունից, ընդունվել են թվով տասներկու կոնվենցիաներ և դրանց կից արձանագրություններ: Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կայացման, ավիացիայի ոլորտում միջազգային համագործակցության և հետագա զարգացման գործում իր նշանակությամբ առավել կարևոր կոնվենցիան Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կազմակերպության մասին կոնվենցիան է (Չիկագոյի կոնվենցիա), որն ընդունվեց 1944 թվական դեկտեմբերի 7-ին՝ ԱՄՆ-ի Չիկագո քաղաքում: Փաստացի Չիկագոյի կոնվենցիան հանդիսանում է Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կազմակերպության կանոնադրությունը և տարբեր երկրների կողմից այդ կոնվենցիային միանալը նշանակում է ընդունել Կոնվենցիայի դրույթները և անդամակցել Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կազմակերպությանը: Եթե Չիկագոյի կոնվենցիայի ընդունման ժամանակ այն ստորագրել էին 52 պետություններ, ապա այսօր դրանց թիվը հանում է 190-ի: Հայաստանի Հանրապետությունը միացել է Չիկագոյի կոնվենցիային 1994 թվականի մարտի 24-ին⁵:

Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կազմակերպության ստեղծումից հետո քաղաքացիական ավիացիայի անվտանգության մասով ընդունվել են հինգ կոնվենցիաներ և կոնվենցիաների կից երկու արձանագրություններ, դրանք են.

1. «Օդանավում կատարվող հանցագործությունների և մի շարք այլ ակտերի մասին» կոնվենցիան՝ ընդունվել է Տոկիոյում 1963 թվականի սեպտեմբերի 14-ին: Հայաստանի Հանրապետությունը կոնվենցիային միացել է 1994 թվականի մարտի 29-ին:

2. «Օդանավերի անօրինական զավթումների դեմ պայքարի մասին» կոնվենցիան՝ ընդունվել է Հաագայում՝ 1970 թվականի դեկտեմբերի 16-ին: Հայաստանի Հանրապետությունը կոնվենցիային միացել է 1994 թվականի մարտի 29-ին:

3. «Քաղաքացիական ավիացիայի անվտանգության դեմ ուղղված ապօրինի գործողությունների դեմ պայքարի մասին» կոնվենցիան՝ ընդունվել է Մոնրեալում՝ 1971 թվականի սեպտեմբերի 23-ին: Հայաստանի Հանրապետությունը միացել է կոնվենցիային 1996 թվականի հոկտեմբերի 8-ին:

4. «Պլաստիկ պայթուցիկ նյութերի հայտնա-

բերման նպատակով դրանց դրոշմադրման մասին» կոնվենցիան՝ (կից հայտարարությամբ) ընդունվել է Մոնրեալում՝ 1991 թվականի մարտի 1-ին: Հայաստանի Հանրապետությունը միացել է կոնվենցիային 2005 թվականի մարտի 21-ին:

5. «Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի հանդեպ անօրինական գործողությունների դեմ պայքարի մասին» կոնվենցիան՝ ընդունվել է Պեկինում՝ 2010 թվականի սեպտեմբերի 10-ին:

6. Մոնրեալի 1971 թվականի սեպտեմբերի 23-ի կոնվենցիային կից «Միջազգային օդանավակայաններում բռնության անօրինական ձեռնարկումների դեմ պայքարելու մասին» արձանագրությունը, ընդունվել է Մոնրեալում՝ 1988 թվականի փետրվարի 24-ին: Հայաստանի Հանրապետությունը միացել է այդ կոնվենցիային 1996 թվականի հոկտեմբերի 8-ին:

7. «Օդանավերի անօրինական զավթման դեմ պայքարի մասին» Տոկիոյի 1963 թվականի սեպտեմբերի 14-ի կոնվենցիայի լրացուցիչ արձանագրությունը ստորագրվել է Պեկինում՝ 2010 թվականի սեպտեմբերի 10-ին:

Ներկայումս աշխատանքներ են տարվում Պեկինի կոնվենցիային և լրացուցիչ արձանագրությանը միանալու ուղղությամբ:

Քաղաքացիական ավիացիայի դեմ ուղղված անօրինական միջամտության գործողությունների դեմ պայքարի նպատակով Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կազմակերպության (ԻԿԱՕ) կողմից ընդունված վերը նշված կոնվենցիաները մեծ դեր խաղացին անօրինական միջամտության գործողությունների դեմ արդյունավետ պայքարին և կարևոր հիմք հանդիսացան Չիկագոյի կոնվենցիայի թիվ 17 «Անվտանգություն, քաղաքացիական ավիացիայի պաշտպանությունը անօրինական միջամտության գործողություններից» հավելվածի (այսուհետ՝ Հավելված) մշակման և ընդունման համար: Հավելվածը պարունակում է ավիացիոն անվտանգության ապահովման մասով Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կազմակերպության սահմանած չափորոշիչները և առաջարկվող գործելակերպը: Ընդ որում, եթե չափորոշիչները ելնելով միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի անվտանգության և կանոնավոր գործունեության ապահովման անհրաժեշտությունից, ենթակա են միասնական ընդունման, պահպանման և կատարման անդամ երկրների կողմից, ապա Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կազմակերպության կողմից Հավելվածով ավիացիոն անվտանգության մասով առաջարկվող գործելակերպի կանոնների միասնական կիրառումը համարվում է որպես ցան-

կալի միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կանոնավոր գործունեության արդյունավետության անվտանգության ապահովման համար, որը սակայն ԻԿԱՕ անդամ երկրները պետք է ձգտեն պահպանել⁶: Հավելվածով առաջին անգամ սահմանվեց «անօրինական միջամտության գործողություններ» և «ավիացիոն անվտանգություն» հասկացությունները:

Այսպես, համաձայն Հավելվածի 1-ին գլխի 2-րդ կետի՝ «Քաղաքացիական ավիացիայի գործունեության դեմ ուղղված անօրինական միջամտության գործողություններն են՝

- ա) թռիչքի ընթացքում գտնվող օդանավի զավթումը,
- բ) գետնի վրա գտնվող օդանավի զավթումը,
- գ) օդանավակայաններում և թռիչքում գտնվող օդանավում պատանդներ վերցնելը,
- դ) օդանավ, օդանավակայան և աերոնավիգացիոն օբյեկտներն ու ծառայություններ ապօրինի ներխուժելը,
- ե) օդանավակայանում և օդանավում հանցավոր նպատակներով զենքի, վտանգավոր սարքավորումների ու նյութերի տեղադրումը,
- զ) կեղծ տեղեկատվության հաղորդումը, որը վտանգում է թռիչք իրակացնող և գետնի վրա գտնվող օդանավի անվտանգությունը, ուղևորների, անձնակազմի անդամների, վերգետնյա անձնակազմի կամ հասարակության անվտանգությունն օդանավակայանային համալիրում կամ քաղաքացիական ավիացիայի համակարգի ծառայությունների տարածքներում⁷»:

Հավելվածի 1-ին գլխի 3-րդ կետով սահմանվեց, որ «Քաղաքացիական ավիացիայի ավիացիոն անվտանգությունը համալիր միջոցառումների համակարգ է, ինչպես նաև մարդկային և նյութական ռեսուրսներ, որոնք նախատեսված են ապահովելու քաղաքացիական ավիացիայի պաշտպանությունը անօրինական միջամտության ակտերից»:

Հավելվածի 2-րդ գլխի 2.1.1 կետով ներդրվեց ավիացիոն անվտանգության ապահովման համար ԻԿԱՕ անդամ երկրների պատասխանատվությունը սահմանող դրույթ, համաձայն որի՝ «Կոնվենցիային մասնակից երկրները ելնելով օդանավերի թռիչքների անվտանգության, կանոնավորության և արդյունավետության ապահովման անհրաժեշտությունից, քաղաքացիական ավիացիան անօրինական միջամտության ակտերից պաշտպանելու անհրաժեշտությունից, ստեղծում են կազմակերպություն, մշակում և ներդնում են կանոններ ու ընթացակարգեր»:

Չիկագոյի կոնվենցիայի Հավելվածով սահմանված դրույթների կիրառման, ինչպես նաև պետություններին քաղաքացիական ավիացիայի անվտանգության ապահովման նորմերի մշակման և ներդրման նպատակով օգնության ցուցաբերման համար 1970 թվականին Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կազմակերպության Ասամբլեան (Գազաթաժողովը) հանձնարարեց ԻԱԿՕ քարտուղարությանը մշակել ավիացիոն անվտանգության գծով Ձեռնարկ և Հավելվածում նոր չափորոշիչների սահմանելու դեպքերում աշխատանքներ տանել Ձեռնարկում անհրաժեշտ փոփոխություններ կատարելու ուղղությամբ:

Ձեռնարկի առաջին օրինակը հրատարակվեց 1971 թվականի նոյեմբերին և կրում էր Doc 8973 «Անօրինական միջամտության գործողություններից քաղաքացիական ավիացիայի պաշտպանության համար անվտանգության Ձեռնարկը» անվանումը (այսուհետ՝ Ձեռնարկ), որը հետագա տարիներին ելնելով Հավելվածի դրույթներին համապատասխանեցման անհրաժեշտությունից՝ ենթակվեց փոփոխությունների և ներկայումս ուժի մեջ է 2010 թվականի 7-րդ հրատարակությունը:

Ձեռնարկը իրենից ներկայացնում է ԻԿԱՕ անդամ պետության կողմից ներդրվող ավիացիոն անվտանգության միջոցները և դրանց կիրառման ուղիները լուսաբանող ծավալուն փաստաթուղթ, առանց հաշվի առնելու առանձին վերցրած երկրի յուրահատկությունները: ԻԿԱՕ անդամ երկրներն, իրենց հերթին, օգտվելով Հավելվածի դրույթներից և Ձեռնարկում ներառված ուղղորդող ու տեղեկատվական նյութերից, մշակում և ստեղծում են ավիացիոն անվտանգության մասով իրենց ազգային նորմատիվ իրավական բազան:

Այս իմաստով Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական ավիացիայի անվտանգության համակարգը որպես քաղաքացիական ավիացիայի բնագավառի բաղկացուցիչ մաս, ապահո-

ված է անհրաժեշտ նորմատիվ իրավական բազայով: Ելնելով Հայաստանի Հանրապետության տարածքի և հատկապես աշխարհագրական դիրքի առանձնահատկություններից, երկրի տնտեսության համար քաղաքացիական ավիացիայի առանցքային դերից, օդանավերի անձնակազմերի և ուղևորների անվտանգության ապահովման առաջնահերթություններից, թռիչքների անվտանգացիոն սպասարկման աշխատանքներում անվտանգության ապահովման կարևորությունից, Հայաստանի Հանրապետությունում ձևավորվել է ժամանակակից քաղաքացիական ավիացիայի դեմ ուղղված մարտահրավերներին համարժեք ավիացիոն անվտանգության համակարգ, որն իրենից ներկայացնում է անօրինական միջամտության գործողություններից քաղաքացիական ավիացիայի պաշտպանության իրավական և կազմակերպական միջոցառումների համակցություն:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական ավիացիայի անվտանգության համակարգի մշտական կատարելագործումը և նրա համապատասխանեցումը Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի կազմակերպության (ԻԿԱՕ) պահանջներին՝ կատարվում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կողմից իրականացվող քաղաքացիական ավիացիայի անվտանգության ապահովմանն ուղղված միասնական քաղաքականության շրջանակներում: Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական ավիացիայի անվտանգության ոլորտը կանոնակարգող բոլոր նորմատիվ իրավական ակտերը ընդունվել են Հայաստանի Հանրապետության կառավարության համապատասխան որոշումներով և դրանք ուղղված են անօրինական միջամտության գործողություններից քաղաքացիական ավիացիայի պաշտպանությանը:

¹ Տե՛ս, Антонян Ю.М. Терроризм. М., 1998. С. 7.

² Տե՛ս, Авдеев Ю.И. Особенности современного международного терроризма и некоторые правовые проблемы борьбы с ним, Российская Федерация сегодня, 2008, N 20. С.13.

³ Տե՛ս, Волинский-Басманов М.Ю., Волинский В.Ю., Цыгулев Г.И., Корнилов В.Н. Авиационная безопасность, Москва-2005г., С. 69.

⁴ Տե՛ս, Приложение 17. Безопасность. Защита международной гражданской авиации от актов незаконного вмешательства, Издание девятое, 2011. С. 1-1.

⁵ Տե՛ս, Волинский-Басманов М.Ю., Волинский В.Ю., Цыгулев Г.И., Корнилов В.Н., Авиационная безопасность, Москва-2005г., С. 111.

⁶ Տի՛ւ, Волинский-Басманов М.Ю., Волинский В.Ю., Цыгулев Г.И., Корнилов В.Н., Авиационная безопасность, Москва-2005г., С. 112.

⁷ Տի՛ւ, Приложение 17. Безопасность. Защита международной гражданской авиации от актов незаконного вмешательства, Издание девятое, 2011. С. 1-1.

Գրականության ցանկ

1. Антонян Ю.М., Терроризм. - Москва, 1998.
2. Авдеев Ю.И., Особенности современного международного терроризма и некоторые правовые проблемы борьбы с ним, Российская Федерация сегодня. 2008 - N 20.
3. Волинский-Басманов М.Ю., Волинский В.Ю., Цыгулев Г.И., Корнилов В.Н. Авиационная безопасность, Москва-2005г.,
4. Конвенция о Международной Гражданской Авиации (Чикагская Конвенция): ICAO Doc.7300, издание девятое - 2006 г.
5. Приложение 17. Безопасность. Защита международной гражданской авиации от актов незаконного вмешательства, Издание девятое, 2011.
6. Руководство по безопасности для защиты гражданской авиации от актов незаконного вмешательства, ICAO Doc.8973, издание девятое, 2009 г.

Արսեն Սոգոսյան

Заместитель начальника главного управления
гражданской авиации при правительстве РА,
соискатель академии государственного управления РА

ՔԵԶԻՕՄԵ

Սոցիալական տերրորիզմի և օդային անվտանգության հասկացումը քաղաքացիական օդային տրանսպորտում

В статье представлены основные причины и последствия совершения террористических актов. Кроме того, обсуждалось место и роль Международной организации гражданской авиации в контексте борьбы с преступностью в области гражданской авиации. В Армении существует современный эквивалент системной авиационной безопасности принимая во внимание проблемы в области гражданской авиации. Оно представляет собой сочетание правовых актов незаконного вмешательства в деятельность гражданской авиации и организационных мер защиты.

Ключевые слова: терроризм, преступность, гражданская авиация, конвенции и протоколы, Международная организация гражданской авиации.

Arsen Poghosyan

Deputy Director of the General Department of the Civil
Aviation at the Government of the Republic of Armenia,
PhD candidate at the Public administration academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

The concept of terrorism and aviation security in civil aviation

The article presents the main causes and consequences of the commission of terrorist acts. In addition, in the article the place and role of the International Civil Aviation Organization in the context of combating crime in the field of civil aviation was discussed. In Armenia, there is a modern equivalent of systemic aviation security taking into account the problems in the field of civil aviation. It is a combination of legal acts of unlawful interference with civil aviation and organizational protection measures.

Keywords: Terrorism, crime, civil aviation, conventions and protocols, the International Civil Aviation Organization.

ԱՐՏԱՇԵՍ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հայցորդ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ
ԻՆՔՆԻՇԻԱՆ, ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՍԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԸ**

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել Հայաստանի Հանրապետության որպես ինքնիշխան, սոցիալական և իրավական պետության հարկային քաղաքականության սահմանադրական սկզբունքների հետազոտությանը:

Կարևորելով պետության հարկային քաղաքականության սահմանադրական սկզբունքների վերաբերյալ հիմնահարցերը, ինչպես նաև՝ բացահայտելով դրանց էությունն ու գործառության ճանաչողությունը, հեղինակը կատարել է եզրահանգում, որ Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես ինքնիշխան, սոցիալական և իրավական պետության հարկային քաղաքականության սահմանադրական սկզբունքներն արտացոլում են պետության հարկային քաղաքականության առավել էական ու կայուն օրինաչափությունները, ընդգրկում այդ քաղաքականության գաղափարներն ու նշանակությունը, ինչպես նաև՝ դրա իրականացման նպատակներն ու դրանց հասնելու վերաբերյալ պատկերացումները:

Հիմնաբառեր- պետության հարկային քաղաքականություն, սահմանադրական սկզբունքներ, ինքնիշխան պետություն, սոցիալական պետություն, իրավական պետություն:

Ցանկացած պետության հարկային քաղաքականության, որպես հանրային իշխանության կողմից իրականացվող իրավական գործողությունների համակարգ, նպատակաուղղված է երկրի հարկային համակարգի, այդ քաղաքականության նպատակների իրականացմանն ուղղորդող սկզբունքների ու կանոնների, ինչպես նաև՝ հարկային հարաբերությունները կարգավորող իրավանորմերի իրագործման ընթացակարգերի սահմանմանը:

Այս առումով տեղին է մեջբերել պրոֆեսոր Ա.Հ. Խաչատրյանի հետևյալ պնդումը, որ՝ պետության հարկային քաղաքականության արդյունավետությունը էականորեն կախված է այն հանգամանքից, թե ինչպիսի սկզբունքներ են դրվել այդ քաղաքականության հիմքում¹: Միաժամանակ, անհրաժեշտ է համաձայնվել պրոֆեսոր Ն.Պ. Պուշեյավենկոյի այն պնդման հետ, որ պետության հանրային քաղաքականության բովանդակությունից է բխում յուրաքանչյուր հարկատեսակի արդյունավետ իրագործման համար անհրաժեշտ պայմանների, այդ թվում՝ հարկային քաղաքականության իրագործման սկզբունքների առկայությունը, որոնք ուղեցույց են հանդիսանում յուրաքանչյուր պետության հարկային միասնական քաղաքականության իրականացման համար²:

Իրավագիտության մեջ «սկզբունք» հասկացությունն առավելապես ընկալվում է որպես ղեկավար սկզբունք, ելակետային ուղղություն, հիմնարար գաղափար, որը բնութագրվում է իրավունքի համակարգի էությունը: Անշուշտ, իրավունքի ցան-

կացած սկզբունք համընդհանուր նշանակություն է ձեռք բերում վերջինիս իրավական ամրագրման պահից:

Դիտարկելով պետության քաղաքականության սահմանադրական սկզբունքների խնդիրը, նախ, անհրաժեշտ է նկատել, որ դրանք արտացոլում են հարկային քաղաքականության առավել էական ու կայուն օրինաչափությունները, ընդգրկում այդ քաղաքականության գաղափարներն ու նշանակությունը, ինչպես նաև դրա իրականացման նպատակներն ու դրանց հասնելու վերաբերյալ պատկերացումները:

Պետության հարկային քաղաքականության սկզբունքները մաս են կազմում կայուն իրավական համակարգի ձևավորման համար: Թերևս, անհրաժեշտ է համաձայնվել նաև պրոֆեսոր Դ.Ա. Սմիռնովի այն կարծիքի հետ, որ հարկային քաղաքականության սկզբունքները հարկային և իրավական համակարգի հիմքում դրված սկզբնական հիմնաքարերն են³:

Հարկ է կարևորել, որ սկզբունքների էության ու նշանակության բացահայտման միջոցով է հնարավոր որոշակի պատկերացում կազմել իրավունքի համակարգի, իրավունքի սկզբունքների համակարգի, վերջինիս կառուցվածքի ու կազմակերպման մասին, ինչն անմիջական մասնակցություն ունի հարկային հարաբերությունների կարգավորման մեջ:

Մինչև 18-րդ դարը պետությունների հարկային քաղաքականության պրակտիկան ղեկավարվում

էր միայն պետական գանձարանի պահանջմունքների բավարարման աստիճանով: Այս կամ այն հարկը սահմանելիս՝ երկրորդային պլան էր մղվում այդ քաղաքականության հետևանքները:

Անշուշտ, այդ ժամանակաշրջանում հարկային քաղաքականության գիտականորեն ձևակերպված սկզբունքներ դեռևս չէին սահմանվել, և հետևաբար, դրանք իրենց արտացոլումը չէին գտնում իրավական ակտերում, չէին իրագործվում գործնականորեն: Արդյունքում, հարկային քաղաքականությունը իրականացվում էր տարերայնորեն՝ առանց հաշվի առնելու պետության ֆինանսական պահանջմունքների և տնտեսական ակտիվության ապահովման հաշվեկշռվածությունը:

Հարկային քաղաքականության սկզբունքների սահմանումն ունեցավ բացառիկ նշանակություն, ինչը պայմանավորված է այն հիմնավորմամբ, որ հենց այդ սկզբունքների միջոցով են դրսևորվում հարկային քաղաքականության էությունը, խնդիրները, իրականացման նախադրյալները, զարգացման օրինաչափությունները:

Այդ իմաստով անհրաժեշտ է հետազոտության առարկա դիտարկել պետության հարկային քաղաքականության իրականացման այն հիմնարար սկզբունքները, որոնք բխում են սահմանադրական կարգի առանցքային հիմունքների՝ Հայաստանի Հանրապետության բնութագրիչների բովանդակությունից, և ուղղակի իրենց ամրագրումն են ստացել ՀՀ Սահմանադրության մեջ, կամ ունեն աղերսներ սահմանադրական տարբեր նորմերի հետ:

Թերևս, անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ ՀՀ Սահմանադրությունը թեև անմիջականորեն չի ամրագրում հարկային քաղաքականության սկզբունքների ողջ համալիրը, այնուամենայնիվ, սահմանադրական նորմերի համակարգային վերլուծության և համադրման արդյունքում կարելի է առանձնացնել նաև այսպես կոչված “չգրված” այն սկզբունքների մասին, որոնք այս կամ այն կերպ բացահայտվում են հենց հարկային քաղաքականության իրականացման ժամանակ, կամ՝ հետևանքով:

Այդ հիմնարար սկզբունքները պայմանականորեն կարելի է դասակարգել երեք խմբի՝

- ա) Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես ինքնիշխան պետության հարկային քաղաքականության սահմանադրական սկզբունքներ,
- բ) Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես սոցիալական պետության հարկային քաղաքականության սահմանադրական սկզբունքներ,
- գ) Հայաստանի Հանրապետության որպես իրավական պետության հարկային քաղաքականության սահմանադրական սկզբունքներ:

Առաջին, Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես ինքնիշխան պետության հարկային քաղաքականության սահմանադրական սկզբունքների մասով.

Նախ, անհրաժեշտ է նկատել, որ ինքնիշխանությունը, որպես պետության էական հատկանիշ՝ չի ենթադրում, որ կարող է կրել պետական իշխանություն պետության անունից՝ կամ, ուղղակիորեն պատկանել նույն պետական իշխանությանը: Սակայն, համակարծիք լինելով իրավագիտության մեջ շրջանառվող այն եզրահանգումների հետ, որ՝ եթե պետության ինքնիշխանության իրավական բովանդակության սահմանները կանխորոշված են իր իսկ բովանդակությունից բխող հատկանիշներով՝ պետական իշխանության գերակայությամբ, միասնությամբ և անկախությամբ⁴, ապա այն դրսևորվում է հենց պետության ինքնիշխան իրավունքներում⁵:

Այդ առումով անհրաժեշտ է կարևորել, որ պետության ինքնիշխան իրավունքները միանշանակ բխում են պետության ինքնիշխանության իրավաբանական բովանդակությունից և միաժամանակ դիտարկվում՝ այդ բովանդակության տարր: Այս տրամաբանության շրջանակում լիովին արդարացված կարող է համարվել հետևյալ եզրահանգումը, որ, պետության հարկային քաղաքականության սահմանադրական սկզբունքները պետության ինքնիշխանության համատեքստից դուրս՝ չեն կարող այլ կերպ մեկնաբանվել:

Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 8-րդ մասի բովանդակությունից հետևում է, որ պետության կողմից օրենքին համապատասխան հարկեր սահմանելու ինքնիշխան իրավունքը համալիր բնույթ ունի, քանի որ իր մեջ է ներառում է ինչպես հարկեր սահմանելու իրավունքը, այնպես էլ դրանք գանձելու իրավունքը: Այսինքն, հարկեր գանձելու համար անհրաժեշտ է դրանք սահմանել օրենքին համապատասխան:

Հետևաբար, հարկային քաղաքականության իրականացման ոլորտում պետության ինքնիշխան իրավունքի իրացումը, մի կողմից, երաշխավորվում, մյուս կողմից՝ մատնանշում է *պետության հարկային սահմանադրական իրավակարգի սահմանման սկզբունքի* նշանակությունը: Ընդ որում, այդ տրամաբանության լույսի ներքո՝ հարկային սահմանադրական իրավակարգն անհրաժեշտ է ընկալել որպես սահմանադրական նորմերով կարգավորվող այն հասարակական հարաբերությունների ամբողջությունը, որոնք առաջանում են պետության կողմից հարկեր սահմանելու և գանձելու ինքնիշխան իրավունքի իրացման, պետական իշխանության ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների

հարկման ոլորտում սահմանադրական օրինականությանն ուղղված լիազարությունների իրագործման ու երաշխավորման, մարդու իրավունքների և ազատությունների իրագործման ու պաշտպանության համատեքստում՝ հարկ վճարողների հարկային պարտավորությունների կատարման երաշխավորման բնագավառներում:

Չնայած այն հանգամանքին, որ հարկեր սահմանելու և գանձելու ինքնիշխան իրավունքը, ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ այլ պետություններում պոզիտիվիստական ընկալման տեսանկյունից ամրագրված է ոչ թե որպես պետության իրավունք, այլ իբրև օրինականորեն սահմանված հարկերն ու հավաքները վճարելու յուրաքանչյուր անհատի պարտականություն:

Ուստի տրամաբանական է, որ պետության հարկային սահմանադրական իրավակարգի սահմանման սահմանադրական սկզբունքի իրացումը նպատակաուղղված է այլոց իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանությանը և պետության պաշտպանունակության ապահովմանն ու երաշխավորմանը, իսկ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 8-րդ մասով ամրագրված հարկեր վճարելու պարտականությունը տարածվում է բոլոր հարկ վճարողների վրա՝ իբրև պետության առջև այդ պարտականության պարտադիր կատարման պահանջ:

Այնուհետև, Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 8-րդ մասի և 185-րդ հոդվածի 3-րդ մասով ամրագրված նորմերի համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ պետության հարկային քաղաքականության իրականացման համար էական նշանակություն ունեցող սահմանադրական հաջորդ սկզբունքի մասին. այն է՝ պետության օրենսդիր իշխանության մարմնի և համայնքի ավագանու միջև հարկերի սահմանման ու հարկային լիազորությունների տարանջատումը:

Անշուշտ, ՀՀ Սահմանադրության 185-րդ հոդվածի 3-րդ մասով՝ օրենքով սահմանված դրույքաչափերի շրջանակներում համայնքի ավագանու տեղական հարկեր և տուրքեր սահմանելու իրավասության իրացման շրջանակը բխեցվում է Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 8-րդ մասով ամրագրված՝ օրենքին համապատասխան՝ հարկեր սահմանելու Ազգային ժողովի լիազորության բովանդակությունից:

Սակայն, անհրաժեշտ է նկատել, որ հարկերի սահմանման ու հարկման ոլորտի լիազորությունների տարանջատման սահմանադրական սկզբունքի առկայությունն ուղղակիորեն փոխկապվածության և միաժամանակ տարանջատվածության մեջ է դիտարկվում Հայաստանի Հանրապետության

պետական իշխանության մարմինների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հարկային լիազորություններն ու հարկման գործընթացի վարման առարկաները:

Նշված տրամաբանության շրջանակում, անհրաժեշտ է կարևորել հարկային քաղաքականության հաջորդ կարևոր սահմանադրական սկզբունքի նշանակությունը՝ *Հայաստանի Հանրապետությունում պետական իշխանության մարմինների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից տեղական հարկերի սահմանման և հարկման ոլորտում համատեղ փոխգործակցության վերաբերյալ:*

Այստեղից, պետական իշխանության մարմինների ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից տեղական հարկերի սահմանման և հարկման ոլորտում համատեղ փոխգործակցության, ինչպես նաև՝ հարկերի սահմանման ու հարկման ոլորտի լիազորությունների տարանջատման սահմանադրական սկզբունքների բովանդակային նշանակությունը բոլոր դեպքերում համընկնում է Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 8-րդ և 185-րդ հոդվածի 3-րդ մասերով ամրագրված նորմերի միաժամանակյա իրացման պայմանի հետ. այն է՝ համայնքի ավագանին կարող է սահմանել տեղական հարկեր միայն օրենքով սահմանված հարկի դրույքաչափերի շրջանակում, ինչը ենթադրում է, որ տեղական հարկերը ևս սահմանվում են օրենսդիր իշխանության մարմնի կողմից՝ համայնքի ավագանուն վերապահելով տվյալ հարկի հիմնական տարրերից մեկի՝ դրույքաչափի սահմանման լիազորությունը:

Այնուհետև, ՀՀ Սահմանադրության 154-րդ հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված նորմի բովանդակությունից հետևում է, որ Հայաստանի Հանրապետության միասնական տարածքում պետությունը կոչված է երաշխավորելու *հարկային միասնական պետական քաղաքականության իրականացումը:*

Անշուշտ, բովանդակային առումով, այս սկզբունքի էությունը պայմանավորված է Հայաստանի Հանրապետության ողջ տարածքում հարկային պետական քաղաքականության իրականացման միասնականության սկզբունքի նշանակությամբ, ինչը ենթադրում է միասնական հարկերի, հարկային օրենսդրության ու հարկային ծառայության մարմինների համակարգերի առկայություն:

Դա նշանակում է, որ պետությունը երաշխավորելով տնտեսական գործունեության ազատությունը և ազատ տնտեսական մրցակցությունը, (ՀՀ Սահմանադրության 59-րդ հոդված), հարկային պարտավորությունների կատարման համընդհա-

նուր սկզբունքները, (ՀՀ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 8-րդ մաս) և հարկային միասնական պետական քաղաքականության իրականացման պայմանները, (ՀՀ Սահմանադրության 11, 59 և 154-րդ հոդվածներ) ամրագրում է Հայաստանի Հանրապետության ողջ տարածքում հարկային պետական քաղաքականության իրականացման և հարկային համակարգի միասնականության, ինչպես նաև՝ ապրանքների, ծառայությունների, ֆինանսական միջոցների ազատ տեղաշարժի երաշխավորում:

Բացի այդ, հարկերի, հարկային օրենսդրության ու հարկային ծառայության մարմինների համակարգերի միասնականության սկզբունքի վերաբերյալ համապատասխան սահմանադրական կարգավորումների ձևական առումով բացակայությունը բնավ չի նշանակում, որ ՀՀ պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինները կարող են իրականացնել հարկային այնպիսի քաղաքականություն, որը կհանգեցնի Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական ողջ տարածքի միասնականության սկզբունքի խախտմանը:

Երկրորդ, Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես սոցիալական պետության հարկային քաղաքականության սահմանադրական սկզբունքների մասով.

Այս խմբի սկզբունքների իրացումն ուղղված է մարդու արժանապատիվ կյանքի ու ազատ զարգացման պայմանների ստեղծմանը և հարկային քաղաքականության այնպիսի մոդելի ընտրությանը, որը կնպաստի պետության սոցիալական քաղաքականությանն առաջադրված խնդիրների լուծմանը:

Պետության հարկային քաղաքականությունը, որպես քաղաքացիների կենսական գործունեության վրա ներգործուն միջոց, հատուկ դեր է խաղում պետության սոցիալական գործառույթի իրագործման ժամանակ:

Իհարկե, պետք է հաշվի առնել այն պահանջը, որ ցանկացած քաղաքականություն, նախ և առաջ, պետք է նպատակաուղղվի բնակչության բարօրությանն ու զարգացմանը, ինչպես նաև սոցիալական առաջընթացին՝ նրա ձգտման խրախուսմանը: Ասվածի համատեքստում պետությունը պարտավոր է նպաստել իր բոլոր քաղաքացիների տնտեսական ու հանրային առաջընթացին, քանզի մեկ զարգացումը հանդես է գալիս որպես մյուսի զարգացման պայման, և հենց այդ իմաստով է խոսվում սոցիալական պետության մասին: Այս առումով արդարացի է պրոֆեսոր Լորենց Ֆոն Շտայնը, ըստ որի՝ սոցիալական պետությունը պետք է ոչ միայն օրինա-

կանացնի ու պաշտպանի տիրապետող դասակարգին, այլ նաև գիտակցաբար ծառայի ժողովրդի շահերին:

Սոցիալական պետության հարկային քաղաքականության սկզբունքների ձևավորման համար զգալի հետաքրքրություն են ներկայացնում պրոֆեսորներ Ֆ.Նաումանի և Ա. Վազնեթի գաղափարները, որոնց կարծիքով, պետության խնդիրը ոչ միայն նրանում է, որ պահպանի սեփականությունն ու սոցիալական կարգը, այլ նաև նյութապես ու բարոյապես բարձրացնի խոցելի դասերի կենսամակարդակը՝ միաժամանակ կատարելով լայնածավալ սոցիալական բարեփոխումներ:

Հենց նման մոտեցումներ է որդեգրված ՀՀ Սահմանադրությամբ, որի սահմանադրական կարգի հիմունքների իրագործումն ու պահպանումն ապահովվող առանցքային սկզբունքներից է *սոցիալական պետության հարկային քաղաքականության սոցիալական ուղղվածության սկզբունքը*:

Այս սկզբունքը զարգացնում է սոցիալական պետության՝ որպես Հայաստանի Հանրապետության բնութագրիչի հիմնադրույթը, որի հարկային քաղաքականությունն ուղղված է մարդու արժանապատիվ կյանքի ու ազատ զարգացման պայմանների երաշխավորմանն ու ապահովմանը: Անշուշտ, այն ենթադրում է նաև հարկային քաղաքականության միջոցով հանրային նպատակների իրագործում:

Այսպես, ՀՀ Սահմանադրության 86-րդ հոդվածով ամրագրվել են պետության քաղաքականության հիմնական նպատակները՝ ըստ տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտների: Ընդ որում, այդ նպատակները ոչ միայն բազմաբովանդակ են, այլև՝ անհրաժեշտ է դրանք ընկալել որպես պետության հիմնական խնդիրներ, որոնց լուծմանը մաս է կազմում պետության հարկային քաղաքականության բաղադրիչը:

Այնհայտ է, որ պետության քաղաքականության հիմնական նպատակների սահմանադրական կարգավորման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նաև տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների պաշտպանության երաշխավորմամբ: Այս տեսանկյունից, այդ նպատակների ամրագրմամբ պետությունը ստանձնում է պարտավորություններ՝ նաև հարկային արդյունավետ քաղաքականության միջոցով:

Հիշատակվածից հետևում է, որ սոցիալական պետության կողմից իրականացվող հարկային քաղաքականության արդյունքում պետք է ձգտի հասնել այդ նպատակների արդյունավետ իրագործմանը:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Այսպես, Սահմանադրության 1-ին և 86-րդ հոդվածների համակարգային վերլուծությունից անհրաժեշ է նկատել, որ պետության հարկային քաղաքականության սոցիալական ուղղվածության սկզբունքը խտացնում է Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես սոցիալական պետության հարկային քաղաքականությանն առնչվող իրավադրույթները:

Չնայած այն հանգամանքին, որ պետության քաղաքականության հիմնական նպատակներն ընդհանրական կարգով հռչակվում են Սահմանադրությամբ, սակայն դրանց իրագործման իրավական երաշխիքները թողնվել են պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավասությանը և հնարավորություններին (ՀՀ Սահմանադրության 87-րդ հոդված):

Այնուամենայնիվ, Սահմանադրության 86-րդ հոդվածի բովանդակությունից և պետության հարկային քաղաքականության սոցիալական ուղղվածության տրամաբանությունից հետևում է, որ նշված նպատակների իրագործման հետ ուղղակիորեն կամ մասնակիորեն առնչվում է պետության հարկային քաղաքականությունը՝ հարկային տարբեր դրույքաչափերի սահմանման, հարկային արտոնությունների տրամադրման, հարկման առումով գրավիչ պայմանների ստեղծման և այլնի միջոցով:

Այդ առումով ակնհայտ է, որ պետության հարկային քաղաքականությունը՝ Սահմանադրության 86-րդ հոդվածով ամրագրված՝ գործարար միջավայրի բարելավման, ձեռնարկատիրության, բնակարանային շինարարության, բարեգործության խթանման, ազգային ու համամարդկային արժեքներին յուրաքանչյուրի ազատ հաղորդակցմանը նպաստելուն, անվճար բարձրագույն կրթության ու տարածքային համաչափ զարգացման, սպառողների շահերի պաշտպանության, բնակչության առողջության պահպանման ու բարելավման ծրագրերի իրականացման և այլ նպատակների իրագործման համար որոշիչ նշանակություն ու կարևորություն է ձեռք բերում:

Բնավ, ՀՀ Սահմանադրությամբ որևէ խոսք չի գնում հարկային քաղաքականության հաջորդ կարևոր սկզբունքի՝ *արդարության մասին*: Սակայն, մասնագիտական գրականությունից հայտնի է, որ՝ «արդարության պոստուլատը բոլոր դեպքերում որոշիչ է, որը հետագայում ձևափոխվում է իրավական կարևորագույն սկզբունքի սահմանումով, իսկ այնուհետև՝ վերածվում արդար իրավունքի և գործնական առումով դրա իրացման համակցության»¹⁰:

Պրոֆեսոր Ի.Ի.Կուչերովն առաջարկում է ար-

դարության սկզբունքը դիտարկել որպես հարկային քաղաքականության տարր, և ընկալել որպես հարկ վճարողի կողմից հարկեր վճարելու փաստացի ունակության փաստ¹¹:

Սակայն, անհրաժեշտ է նկատել, որ հարկային քաղաքականության նշված սկզբունքում արդարությունը մարմնավորում և արտահայտում է հանրության համար այնպիսի իրավական կառուցակարգերի համալիր, որը կոչված է ստեղծել հարկային հարաբերությունների բոլոր մասնակիցների համար ձևական հավասարության ապահովման համար համարժեք պայմաններ:

Հետևաբար, հարկային հարաբերությունների տարբեր մասնակիցների շահերի ներդաշնակ համադրման ու ապահովման համար հարկային քաղաքականության կարևորագույն խնդիրն է դիտարկվում տվյալ սկզբունքի տնտեսական և իրավաբանական բաղադրամասերի միավորումը և օրենսդրական ակտերում դրա նորմատիվային ամրագրումը:

Այնուհետև, արդարության սկզբունքի գաղափարախոսությունը որոշվում է նրանով, որ այն հարկային հարաբերությունների իրավական կարգավորման համար էական հատկանիշ է, իսկ այդ իմաստով քաղաքական բաղադրիչը դառնում է .երկրորդական:

Կարծում ենք, պետության հարկային քաղաքականության արդարության սկզբունքն ունի հետևյալ նշանակությունը.

ա) հարկային օրենսդրությունը երաշխավորում է հարկերի վճարման պարտավորության և պետության ֆինանսական պահանջումների անհրաժեշտ հարաբերակցության ապահովում¹²,

բ) այն ենթադրում է առանձին հարկ վճարողների համար հարկման առավել նպաստավոր պայմանների ստեղծում՝ հարկային քաղաքականության այլ գործիքների կիրառմամբ:

Երրորդ, Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես իրավական պետության հարկային քաղաքականության սահմանադրական սկզբունքների մասով.

ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածը հռչակում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ոչ միայն ինքնիշխան պետություն է, այլև իրավական, ինչից կարելի է ենթադրել, որ պետության ինքնիշխանությունն իր իրավաբանական բովանդակությամբ անսպառ է:

Այստեղից, պետական իշխանության մարմինը կարող է իրականացնել միայն այնպիսի իշխանական լիազորություններ, որոնք ամրագրված են նրա համար համապատասխան օրենսդրությամբ: Այս կապակցությամբ արդարացված է այն մոտեցումը,

որ պետության գործունեության կամ հանրային իշխանության ազատությունն ունի կատարյալ ու միաժամանակ պարզ սահմաններ, բայց մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով ու ազատություններով սահմանափակված (ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվ., մաս 3):

Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես իրավական պետության սահմանադրական սկզբունքների իրացման շրջանակներում, պետության հարկային քաղաքականության իրականացման հիմքում կարելի է առանձնացնել իրավունքի համընդհանուր սկզբունքներ, որոնք կրում են ոչ միայն նորմատիվային, այլև՝ հռչակագրային բնույթ:

Իհարկե, բովանդակային առումով ու նշանակությամբ այդ սկզբունքները, որպես կանոն, կարող են դիտարկվել իբրև ելակետային նաև հարկային իրավունքի մյուս ինստիտուտների ու իրավական այլ համակարգերի նկատմամբ: Բայց հարկային քաղաքականության իրականացման առումով դրանք բնութագրվում են որպես էական՝ հարկային քաղաքականության միասնականության երաշխավորման և հարկային հարաբերությունների մասնակիցների շահերի հարաբերական հավասարակշռվածության ապահովման տեսանկյունից:

Ընդ որում, անհրաժեշտ է նկատել, որ իրավական պետության հարկային քաղաքականության սահմանադրական սկզբունքներն ունեն երկակի նշանակություն. մի կողմից, դրանց իրացման շրջանակներում է ուրվագծվում հարկ վճարողների իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության սահմանադրական երաշխիքները, իսկ, մյուս կողմից, այդ սկզբունքները սահմանում են պետական իշխանական հարաբերությունների կարգավորման բնույթը, որոնք առաջանում են հարկային լիազորությունների տարանջատման առնչությամբ:

Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես իրավական պետության հարկային քաղաքականության սահմանադրական առանցքային սկզբունքներից է *օրենքի առջև հարկ վճարողների հավասարության սկզբունքը*, որը բխում է ՀՀ Սահմանադրության 28, 59 և 60-րդ հոդվածների բովանդակությունից և ենթադրում է, որ հարկ վճարելու համընդհանուրությունն ու համապարտադիրությունը բնորոշ է իրավաբանական հավասարության մեջ գտնվող անձանց:

Ելնելով հարկային քաղաքականության իրագործման ոլորտում օրենքի առջև բոլոր հարկ վճարողների հավասարության սկզբունքի սահմանադրական բովանդակությունից, կարելի է դիտարկել այդ սկզբունքի իրացման անհրաժեշտ հետևյալ նախապայմանները.

ա) ՀՀ Սահմանադրության 29-րդ հոդվածով

ամրագրված խտրականության տարբեր դրսևորումներով պայմանավորված՝ հարկ վճարողների նկատմամբ հարկային չարդարացված արտոնություններ սահմանելը և առավել հարկային արտոնյալ ռեժիմով նախապատվություններ վերապահելն արգելվում է,

բ) թեև իրավաբանական հավասարություն նշանակում է բոլոր հարկ վճարողների իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների միևնույն ծավալի տիրապետում, այնուամենայնիվ, այդ սկզբունքը վերաբերելի է նաև տնտեսական և սոցիալական բնագավառներում նրանց փաստացի անհավասարության որոշակի ձևերի հաղթահարման խնդիրների լուծմանն ուղղված հարկային քաղաքականությանը¹³,

գ) իրավաբանական հավասարության բովանդակային տարրեր կարող են դիտարկվել՝ հարկային իրավական պատասխանատվության անխուսափելիությունը և հարկային իրավախախտման համար նշանակված պատժատեսակի ու պատժաչափի համաչափությունը (Սահմանադրության 71-րդ հոդված):

Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես իրավական պետության հարկային քաղաքականության սահմանադրական հաջորդ կարևոր սկզբունքներից է *հարկային օրենքների սահմանադրականության կանխավարկածի սկզբունքը*.

Այն բնորոշ է ցանկացած պետությանը՝ ազգային հարկային օրենսդրության համակարգը սահմանելիս և հարկային քաղաքականությունն իրականացնելիս: Անշուշտ, այդ սկզբունքի նշանակությունը պայմանավորված է նախևառաջ սահմանադրական օրինականության ապահովմամբ, որը բխում է ՀՀ Սահմանադրության 5, 6 և 39-րդ հոդվածների բովանդակությունից: Մասնավորապես, հիշյալ սկզբունքի իրացումը ենթադրում է՝

ա) հարկային օրենքները պետք է համապատասխանեն սահմանադրական օրենքներին, իսկ վերջիններս բխեցվում են Սահմանադրության նորմերի ու սկզբունքների բովանդակությունից, որոնք իրենց մեջ խտացնում են պետության և քաղաքացու փոխադարձ պատասխանատվության շրջանակների սահմանումը և իրավունքի գերակայության պայմաններում այդ օրենքների կենսագործման պայմանները,

բ) հարկային օրենքները ուժի մեջ են մտնում օրենքով սահմանված կարգով և ժամկետներում հրապարակվելուց հետո, ինչը նշանակում է, որ պետությունը պետք է երաշխավորի և պաշտպանի հարկ վճարողին անօրինական և չիրապարակված օրենքներով հարկեր սահմանելու և ոչ իրավաչափ հարկային պարտավորություններ առաջադրելու

գործողություններից,

գ) վճարողը հարկ վճարելու փաստացի պարտականություն է կրում միայն օրենքին համապատասխան, ինչը նշանակում է, որ բացառապես օրենքով կարող է առաջադրվել հարկային պարտավորության կատարումը:

Իրավական պետության հարկային քաղաքականության իրականացման ոլորտում կարևոր նշանակություն ունի *հարկ վճարողների իրավունքների ու շահերի երաշխավորման ու պետական պաշտպանության սկզբունքը*:

Թեև այս սկզբունքի բովանդակության իմաստային նշանակությունը թվում է, թե կապված է միայն հարկ վճարողի գույքային իրավունքների պաշտպանության հետ, սակայն, այն ավելի ընդգրկում է: Այս առումով, անհրաժեշտ է կարևորել հարկային հարաբերությունների մյուս մասնակցի՝ պետության դերակատարումը հարկ վճարողների իրավունքների ու շահերի երաշխավորման ու պաշտպանության հարցերում:

Այստեղ կարելի է առանձնացնել նշված սկզբունքի նշանակության և իրացման հետևյալ նկատառումները՝

ա) պետության կողմից հարկ վճարողների իրավունքների ու շահերի երաշխավորման ու պաշտպանության կարևոր տարրերից է հարկ վճարողների վիճակը վատթարացնող հարկային օրենքների հետադարձության բացառումը, որը բխում է Սահմանադրության 73-րդ հոդվածի տրամաբանությունից,

բ) ՀՀ Սահմանադրության 3, 10 և 60-րդ հոդվածներով հռչակված դրույթներին համապատասխան՝ պետությունը ոչ միայն ճանաչում և հարգում է հարկ վճարողների իրավունքներն ու ազատությունները, այլև՝ որպես պարտականություն, երաշխավորում դրանց պետական պաշտպանությունը,

գ) հարկ վճարողների իրավունքների ու շահերի երաշխավորման ու պաշտպանությանը մասնակցում է հանրային իշխանությունը, այսինքն, այդ պաշտպանությանը ներգրավված են պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն իրենց լիազորությունների շրջանակներում, որոնք սահմանափակված են մարդու և քաղաքացու իրավունքներով ու ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք (Սահմանադրության 3-րդ հոդված, մաս 2 և 3),

դ) հաշվի առնելով դատարանի բացառիկ դերն ու նշանակությունը հարկ վճարողների իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության գործում, ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի տրամաբանության համատեքստում այդ իրավունքների ու ազատությունների դատական պաշտպանու-

թյան երաշխավորվածությունը հանդիսանում է ոչ միայն առանցքային, այլև՝ արդյունավետ ապահովման հնարավորություն,

ե) սահմանադրական հարկային իրավակարգի ապահովման ու պահպանման կարևոր միջոց է նաև հարկ վճարողների իրավունքների ու շահերի երաշխավորմանն ու պաշտպանությանն ուղղված հարկային գործունե կառուցակարգերի, ընթացակարգերի և հսկողության իրականացումը, ինչը նշանակում է, որ պետությունը օրենքների միջոցով պետք է սահմանի անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգեր ու ընթացակարգեր մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների արդյունավետ իրականացման համար (Սահմանադրության 75-րդ հոդված), ինչպես նաև իրականացնի հարկային իրավախախտումների կանխարգելմանը, կանխմանն ու բացահայտմանն ուղղված գործունե հարկային հսկողություն:

Այսպիսով, հարկային քաղաքականության սահմանադրական սկզբունքները և դրանց դասակարգումը թեև սպառնիչ չեն, այնուամենայնիվ, դրանք օգտակար են ոչ միայն իրենց կարևորությամբ և հարկային հարաբերությունների իրավական կարգավորման վրա իրավաբանական ազդեցության բնույթով, այլև՝ այն նշանակությամբ, որ այդ սկզբունքների ֆորմալիզացումն ինքնին անհրաժեշտ է պետության իրավաստեղծ գործունեության և իրավակիրառ պրակտիկայի համար:

Ընդհանրացնելով վերը շարադրվածը՝ կարելի է եզրակացնել, որ Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես ինքնիշխան, սոցիալական և իրավական պետության հարկային քաղաքականության սահմանադրական սկզբունքներն արտացոլում են պետության հարկային քաղաքականության առավել էական ու կայուն օրինաչափությունները, ընդգրկում այդ քաղաքականության գաղափարներն ու նշանակությունը, ինչպես նաև՝ դրա իրականացման նպատակներն ու դրանց հասնելու վերաբերյալ պատկերացումները:

¹ Տե՛ս, Խաչատրյան Ա. Հարկային իրավունք, Եր., ՀՀ ԳԱԱ, 2003, էջ 257:

² Տե՛ս, Крохина Ю. А. Кучерявенко Н. П. Принципы построения системы налогов и сборов. Налоговое право России: М., 2003, С. 233.

³ Տե՛ս, Смирнов Д.А. Правовые принципы налогообложения имущества в РФ. Саратов, 2003, С. 2 29.

⁴ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք // Ն.Այվազյանի խմբ., Եր., 2012, էջ 122:

⁵ Տե՛ս, Խաչատրյան Ա. Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության հիմնախնդիրները. սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների համատեքստում և դրանց լուծումները միջազգային իրավական ու սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայում, Եր., 2016, էջ 62-63:

⁶ Ի վերջո, ասվածի համատեքստում արդարացված է այն պնդումը, որ հարկը չի կարող համարվել օրենքով սահմանված, եթե չեն սահմանվել հարկի հիմնական տարրերը, այդ թվում նաև՝ հարկի դրույքաչափը. // Տես նաև ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Եր., 2010, էջ 528-529:

⁷ Տե՛ս, Конвенция об основных целях и нормах социальной политики / Международная организация труда. Конвенции и рекомендации. 2009, Т. 2., С. 456.

⁸ Տե՛ս, Калашников С.В. Функциональная теория социального государства. М., 2001. С. 61.

⁹ Տե՛ս, Янжул И.И. Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах. М, 2002, С. 282-283.

¹⁰ Տե՛ս, Алексеев С.С. Право: Азбука - Теория - Философия. Опыт комплексного исследования, М., 1999, С. 336.

¹¹ Տե՛ս, Кучеров И.И. Налоговое право России, М., 2010, С. 53.

¹² Այս համատեքստում անհրաժեշտ է նաև հաշվի առնել Հռոմեական իրավունքից հայտնի՝ *ultra posse nemo obligator*, այսինքն՝ ոչ որի չի կարելի պարտավորեցնել ավելին, քան իր հնարավորություններն են / Տե՛ս նաև՝ Козырин А.Х. Налоговое право зарубежных стран: вопросы теории и практики. М., 1993. С. 77-80.

¹³ Օրինակ, Բուսալիայի Սահմանադրության 3-րդ հոդվածում հռչակվում է, որ հանրապետության խնդիրը տնտեսական ու սոցիալական կարգի խոչընդոտների վերացումն է, որոնք փաստորեն սահմանափակելով քաղաքացիների ազատությունն ու հավասարությունը, խանգարում են երկրի քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական աշխատանքների կազմակերպման գործում անձի լրիվ զարգացմանն ու բոլոր աշխատավորների արդյունավետ մասնակցությանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Конвенция об основных целях и нормах социальной политики / Международная организация труда. Конвенции и рекомендации. 2009, Т. 2., С. 456.

2. ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Եր., 2010, 1050 էջ:

3. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք / Ն.Այվազյանի խմբ., Եր., 2012, 656 էջ:

4. Ա. Խաչատրյան, Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության հիմնախնդիրները. սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների համատեքստում և դրանց լուծումները միջազգային իրավական ու սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայում, Եր., 2016, 160 էջ:

5. Ա.Խաչատրյան, Հարկային իրավունք, Եր., ՀՀ ԳԱԱ, 2003, 567 էջ:

6. Алексеев С.С. Право: Азбука - Теория - Философия. Опыт комплексного исследования, М., 1999, 456 стр..

7. Калашников С.В. Функциональная теория социального государства. М.: 2001. С. 61.

8. Крохина Ю. А., Кучерявенко Н. П. Принципы построения системы налогов и сборов. Налоговое право России: М., 2003, С. 233.

9. Кучеров И.И. Налоговое право России, М., 2010, С. 53.

10. Козырин А. Х. Налоговое право зарубежных стран: вопросы теории и практики, А. Н. Козырин. М., 1993. 780 стр..

11. Смирнов Д.А. Правовые принципы налогообложения имущества в РФ. Саратов, 2003, 435 стр..

12. Янжул И.И. Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах. М, 2002, 355 стр..

Արտաթես Բեգլարյան

Соискатель академии государственного управления РА

РЕЗЮМЕ

*Конституционные принципы налоговой политики Республики Армения
как суверенного, социального и правового государства*

В статье сделана ссылка на изучение конституционных принципов налоговой политики Республики Армения, как суверенного, социального и правового государства.

Выделяя основные вопросы, касающиеся конституционных принципов налоговой политики государства, а также выявляя их сущность и функциональную значимость, автор заключает, что конституционные принципы налоговой политики Республики Армения, как суверенного, социального и правового государства, отображают более значимые и стабильные закономерности налоговой политики государства, включают идеи и значения этой политики, а также представления о целях ее осуществления и методах достижения этих целей.

Ключевые слова: *налоговая политика государства, конституционные принципы, суверенное государство, социальное государство, правовое государство.*

Artashes Beglaryan

Applicant of public administration academy of the RA

SUMMARY

*Constitutional principles of the tax policy of the Republic of Armenia,
as a sovereign, social and legal state*

The article refers to the study of the constitutional principles of the tax policy of the Republic of Armenia, as a sovereign, social and legal state.

Highlighting the main issues concerning the constitutional principles of the state tax policy, and also revealing their essence and functional significance, the author concludes that the constitutional principles of the tax policy of the Republic of Armenia, as a sovereign, social and legal state, reflect more significant and stable patterns of the state tax policy, include ideas and implications of this policy, as well as the objectives of its implementation and how to achieve these goals.

Keywords: *tax policy of the state, constitutional principles, sovereign state, social state, legal state.*

ԳԱՎԻԹ ՀԱԿՈՒՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ԱՍՏԻՃԱՆԱԿԱՐԳՈՒԹՅԱՆ (ՀԻԵՐԱՐԽԻԱՅԻ) ՀԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Սույն հոդվածում հեղինակը հանգամանորեն քննարկում է աստիճանակարգության (հիերարխիայի) գիտական հասկացության, էության և հատկանիշների հետ կապված հիմնախնդիրները:

Հոդվածում աստիճանակարգությունը (հիերարխիան) սահմանվում է որպես՝ ստորինից դեպի վերին, կարգով բաշխված, տարբեր բազմամակարդակ համակարգեր բնութագրող տարրերի հաջորդական ենթակայական համակարգ:

Հիմնաբառեր- աստիճանակարգ, հիերարխիա, համագիտական, համակարգ, ենթակայություն:

Փիլիսոփայական հանրագիտական բառարանը սահմանում է հիերարխիան որպես «բարդ բազմամակարդակ համակարգերի կառուցվածքային կազմակերպման սկզբունք, որը կայանում է վերինից դեպի ստորին կարգով մակարդակների միջև փոխազդեցությունների կարգավորման մեջ: Երկու կամ ավելի մակարդակներից յուրաքանչյուրը հանդես է գալիս որպես ղեկավարող ստորին տեղակայվածների և որպես ղեկավարվող, ենթակայող վերը տեղակայվածների նկատմամբ»:

Ընդհանրապես գրականության մեջ աստիճանակարգությունը սահմանվում է որպես ստորինից դեպի վերին կարգով բաշխված, տարբեր բազմամակարդակ համակարգեր (սոցիալական, քաղաքական, լեզվաբանական և այլն) բնութագրող տարրերի հաջորդական ենթակայության համակարգ:

Գիտական, տեղեկատվական և հանրագիտական հրատարակումներում ընդունված է թարգմանել «hierarchia» հունականից որպես «սուրբ իշխանություն» ((hieros) սուրբ և (arche) իշխանություն), սակայն դա միակ տարբերակը չէ՝ այսպես, մակերդոնյան հետազոտող Մ. Միցայկովը գրում է, որ «հիերարխիա» բառը ունի հունական ծագում (hieros՝ աշխարհ + arche՝ տիրում եմ) և կիրառվում է «ծառայողական աստիճան», «ըստ աստիճանի կարգ...»: «Հիերարխիա» տերմինը մեկնաբանվում է նաև ըստ ստորինների վերիններին ենթակայության սկզբունքների ուղղահայաց կարգով տեղաբաշխված դրույթների (կոչումների և աստիճանների) համախումբ: Հիերարխիան բնութագրվում է այնպիսի կերպով լիարժեք ենթակայությամբ, որ ամբողջ իշխանությունը, այսինքն՝ որոշումներ ընդունելու և հրամաններ արձակելու իրավունքը կենտրոնացված է հիերարխիկ աստիճանի կամ «բուրգի» ամենավերևում²:

Ի սկզբանե «հիերարխիա» բառը կիրառվել է քրիստոնեական Եկեղեցու կազմակերպման բնութագրության համար: Ինչպես նշում է Դ. Պումանը, «հիերարխիա» հասկացության կիրառության կերպարը բառարաններում և գիտական գրականության մեջ մինչև XIX դարի վերջը ցուցադրում է այդ հասկացության հին, սերտ կապը կրոնական ինստիտուտների հետ:

Տվյալ հասկացության ծագումնաբանության առումով հետաքրքրություն է առաջացնում «հիերարխիայի» նախնական սրբազան իմաստի վերաբերյալ Վ. Մ. Սերգեևի և Կ. Վ. Սերգեևի դատողությունները: Նրանք նշում են, որ «Դիոնիսի համաձայն, հիերարխիան՝ սուբյեկտներում աստվածային կարգի վերարտադրությունն է, հայելի, որը արտացոլում է վերին, սրբազան աշխարհը, և դրա մակարդակները իրավաչափ է համեմատել դեպի Աստված տանող աստիճանի հետ: Հիերարխիան կարող է գոյություն ունենալ ինչպես «վերևում» (այդ դեպքում ունենք երկնային հիերարխիա), այնպես նաև երկրի վրա (եկեղեցական հիերարխիա): Հիերարխիայում սուբյեկտի տեղը կախված է աստվածայինին նրա մերձավորության աստիճանից: Այլ խոսքերով, հիերարխիան հանդիսանում է աստվածայինին նմանվել փորձող սուբյեկտների փոխգործունեության համակարգ, իսկ դրանում վերջիններիս տեղը սահմանվում է այդ նմանեցման արդիականացման աստիճանով. Հիերարխիան Դիոնիսի կողմից մեկնաբանվել է որպես հոգևոր, սակայն ոչ մի կերպ որպես սոցիալական կատեգորիա, այն բացառապես ուղղված էր մարդու ներաշխարհին՝ հանդիսանալով միայն աստվածանմանության ձև: Սակայն դրա հետագծումը եկեղեցու կառուցվածքին ավտոմատ հանգեցրեց հիերարխիայի «ինտերիորիզացման», և տվյալ տերմինը ստացավ երկրորդ նշանակություն՝ աստվածանմանության ձգ-

տող մարդկանց սոցիալական կազմակերպման ձև»³ :

Ժամանակի ընթացքում «հիերարխիա» տերմինի նախնական նշանակությունը ձևափոխվեց, տեղի ունեցավ դրա «աշխարհականացում», էականորեն ընդարձակվեց կիրառության ոլորտը, փոփոխվեց իմաստային բեռնվածությունը՝ «հիերարխիա» հասկացության զարգացման գործընթացում դրա նշանակությունը զարգանում էր «սուրբ գիտելիքի» առկայության շնորհիվ՝ հասարակության կայունությունը սրբազան ձևով ապահովող սուբյեկտների կազմավորված աստվածային կարգին, վերջիններիս մերձեցվածության աստիճանը ամրագրող համախմբից, սուբյեկտների կազմավորված համախմբի միջոցով որոշակի հստակ տրամաբանությամբ պայմանավորված՝ սուբյեկտների փոխադարձ բաշխմամբ սոցիալական բուրգի նշանակությանը⁴ :

Ներկայումս «հիերարխիա» հասկացությունը հանդիսանում է կարևոր՝ համակարգերի ընդհանուր տեսության մեջ, լայնորեն կիրառվում է փիլիսոփայական և գիտական գիտելիքում: Օրինակ, Է. Մ. Խակիմովը (հիերարխիայի և ոչ հիերարխիայի խնդրայնությունը ուսումնասիրող առավել հայտնի փիլիսոփաներից մեկը) տալիս է տվյալ հասկացության 11 սահմանումներ, որոնցում ուշադրությունը կենտրոնացվում է վերջինիս տարբեր ասպեկտների վրա⁵ :

Դիալեկտիկ նյութի փիլիսոփայության մեջ հիերարխիան դիտարկվում է որպես «հասկացությունների և տերմինների կոմպլեքս, որը բացահայտում է զարգացող նյութի ձևավորումների փոխհամագործակցության մակարդակների առանձնահատկությունները»⁶ : Միևնույն ժամանակ, հիերարխիայի էական բնութագիրը, այն ընդհանուր հայտարարը, որը միավորում է վերջինիս ընկալման բոլոր տարբեր մոտեցումները, բավականին հակիրճ կարելի է սահմանել որպես՝ «աստիճանակարգության գաղափարը հանդիսանում է անհավասարության գաղափար»։ Որևէ բան անհրաժեշտ չէ ավելացնել այս պարզ, հստակեցված և համապարփակ ձևակերպմանը:

Նշված դիրքորոշումներից հիերարխիկ սկզբնաղբյուրները բնորոշ են առանձին երևույթներին, առարկաներին, գործընթացներին և ամբողջ Աշխարհին՝ որպես «նյութական մարմինների համախումբ, որը իրենում ընդգրկում է մեզ շրջապատող իրականության ամբողջ բազմաձևությունը»⁷ :

Աստիճանակարգության հետագա ընկալման համար կարևոր է կանգ առնել հիերարխիայի և ոչ հիերարխիայի կապերի վրա և հեղինակի կողմից հիերարխիայի ոչ հիերարխիայի հետ դիալեկտիկ

հակասական միասնության վերաբերյալ փիլիսոփայական կանխադրույթի կիրառությանը հենված ամրագրել դրանց ուսումնասիրության բարդությունը, ինչն էլ արտահայտվում է նաև համակարգային պարադոքսում («ոչ հիերարխիկության պարադոքս»), որի էությունը կայանում է նրանում, որ «...հետազոտության համակարգային մեթոդների, համակարգային մտածողության նկարագրության համար... մենք ստիպված ենք ներկայումս կիրառել ըստ իրենց էության ոչ համակարգային պատկերացումներ, հասկացություններ և մեթոդներ...»⁸, իսկ հիերարխիայի կառուցման համար՝ ոչ հիերարխիկ կատեգորիաներ:

Ժամանակակից գիտության մեջ ընդունվում է, որ հիերարխիան մտահանգվում է միայն բազմամակարդակ (որպես նվազագույն՝ երկմակարդակ) համակարգի շրջանակներում, ինչն էլ մեթոդաբանորեն պայմանավորում է հիերարխիայի հարցերի ուսումնասիրության մեջ որպես վերլուծական և ներընթացական մեթոդների սինթեզ համակարգային մոտեցման կիրառության անհրաժեշտությունը⁹, ինչի էությունն էլ կայանում է ուսումնասիրվող օբյեկտների նկատմամբ առանձնահատուկ՝ նպատակահարմար տեսանկյան մեջ. Ամենը սկսում է համակարգի «հավաքման կետի» դերում հանդես եկող որոշակի նպատակի առաջադրումից, որի անկյան տակ հետազոտողը օբյեկտում առանձնացնում է համակարգաձևավորող կապերը, հաստատում դրանց կազմությունը և կառուցվածքը և «հեռացնում» մնացյալը¹⁰ :

Միևնույն ժամանակ, որոշակի օբյեկտի՝ որպես համակարգի դիտարկումը, նշանակում է հետևյալի անհրաժեշտություն.

ա) համակարգաձևավորող նպատակի առանձնացում (միևնույն օբյեկտը կարող է դիտարկվել մի քանի համակարգերի որակով, օրինակ, մանրադիտակը որպես մեխ խփելու միջոց և որպես միկրո աշխարհի ուսումնասիրության սարքավորում՝ էությունը, երկու տարբեր համակարգեր),

բ) տվյալ օբյեկտի դիտարկում ընտրված նպատակի անկյան տակ, օբյեկտ-համակարգի էական հարաբերությունների և բնութագրիչների ընտրություն և աննշանների «ազատում» (օրինակ, հարձակվողից գրքով պաշտպանության ժամանակ «գիրքը – պաշտպանության միջոց» համակարգի էական հատկանիշներ կհանդիսանան դրա ֆիզիկական հատկանիշները, այլ ոչ դրա կազմի էսթետիկ արժեքավորությունը և ոչ էլ տեղեկությունը, որը կարելի է ստանալ գրքի ընթերցանության դեպքում),

գ) համակարգի տարրերի ելակետային միա-

վորների, համակարգի գործառնական հատվածների մասնատում, վերջիններիս սեփական կազմությունը կարելի է անտեսել, տարրերի համախումբը (հավաքածուն), առանց իրենց միջև կապերի, անվանվում է կազմություն,

դ) համակարգի կառուցվածքը՝ համակարգի տարրերի միջև նպատակահարմար կապերը:

Հիերարխիան՝ ժամանակակից համագիտական ընկալումներով, հանդիսանում է համակարգում տարրերի կապերի (հարաբերությունների)

որոշակի ձևի մոդել, որին գրականության մեջ հակադրվում է (որպես հիերարխիայի առավել վառ արտահայտում) ցանցային կազմակերպումը, կամ հիերարխիան՝ համակարգում է հարաբերությունների կարգը, որը հենված է կոորդինացման, իշխանության և ենթակայության հարաբերությունների վրա:

¹ Философский энциклопедический словарь/ гл. ред. Л. Ф. Ильичев и др. М.: Сов. Энциклопедия. 1983. С. 202.

² Мицайков М. Иерархия в праве// Вестник Московского ун-та. Сер. 11. Право. 1999. N 6. С.53-54

³ Седеев М. С., Сергеев К.В. Механизмы эволюции политической структуры общества: социальные иерархии и социальные сети // Полис. 2003. N 3. С. 7.

⁴ Hierarchy Matural and Social Sciences / ed. D. Pumain. P. 223.

⁵ Хакимов Э. М. Диалектика иерархии и иерархии в философии и в научном знании. Казань. 2007. С. 22-23.

⁶ Նույն տեղում: էջ 138.

⁷ Хакимов Э. М., Նշվ. աշխ. էջ 8:

⁸ Садовский В. Н. Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ. М.: Наука. 1974. С. 239.

⁹ О’Коннор Д., Макдермотт И. Искусство системного мышления. Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем. М.: Альпина Паблишер, 2009. С. 12.

¹⁰ Նույն տեղում: էջ 12-13:

Давид Акопян

Аспирант института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Общенаучное понятие, сущность и свойства иерархии

В настоящей статье автором обстоятельно рассмотрены проблемы, связанные с научным понятием, сущностью и свойством иерархии.

В статье иерархия определяется как основанная на подчинении система расположенных в порядке от низшего к высшему элементов, характеризующих различные многоуровневые системы.

Ключевые слова: иерархия, общенаучный, система, подчинение.

David Hakobyan

PhD student at the Philosophy, Sociology and Law Institute of the
National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

Scientific Notion, Essence and Features of Hierarchy

In the present article the author in detail discusses the issues connected with the scientific notion, essence and features of hierarchy.

In the article hierarchy is determined as a system based on subordination and located in an order from the lower to higher elements characterizing different multi-layer systems.

Keywords: hierarchy, scientific, system, subordination.

ՀԱՅԿ ԿԵՍՈՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի
աշխատակազմի իրավաբանական վարչության
առաջատար մասնագետ,
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի
իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՆԿԱԽ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՍԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՏԵՂԻ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՈՒԹԱՅԻՆ ԴԵՐԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՍԱՆ ԵՎ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՍԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Հոդվածի շրջանակներում ուսումնասիրության առարկա է հանդիսացել պետական իշխանության մարմինների համակարգում գործող անկախ սահմանադրական մարմինների կարգավիճակը բնութագրող հիմնական հատկանիշները, ինչպես նաև գաղտնիների և հավասարակշռման այն մեխանիզմները, որոնց միջոցով անկախ սահմանադրական մարմինները փոխկապակցված է պետական իշխանության մարմինների հետ: Կատարված ուսումնասիրության արդյունքում նշվում է, որ սահմանադրական զարգացումների արդյունքում ՀՀ-ում պետական իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության ճյուղերի կողքին ստեղծվել են ԱՍՄ-ները, որոնք պետական իշխանության ճյուղերից ունեն ինստիտուցիոնալ և գործառնության ճյուղային անկախություն, ապաքաղաքական մարմիններ են, ձևավորվում են Ազգային ժողովի կողմից և հաշվետու են Ազգային ժողովի առջև: Միաժամանակ վեր են հանվել և ներկայացվել են այն հիմնական խնդիրները, որոնք խոչընդոտում են անկախ սահմանադրական մարմիններին արդյունավետ կերպով իրականացնել Սահմանադրությամբ և օրենքներով իրենց վերապահված գործառնությունները:

Հիմնաբառեր- իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը, անկախ սահմանադրական մարմիններ, դատախազություն, գործառնության անկախություն, ինստիտուցիոնալ անկախություն, հաշվետվողականություն:

Հայաստանի Հանրապետության 2015թ. խմբ. Մահմանադրության համատեքստում առանգրային է համարվում անկախ սահմանադրական մարմինների (այսուհետև՝ ԱՍՄ) ինստիտուցիոնալ տեղի և գործառնության դերի վերլուծությունը: Վերջին տասնամյակների սահմանադրական զարգացումների արդյունքում ակնհայտ է դարձել, որ պետական իշխանության գործառնություններ իրականացնող մարմինները այլևս չեն տեղավորվում պետական իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերի ինստիտուցիոնալ համակարգում, որի արդյունքում պետական իշխանության մարմինների համակարգում ի հայտ են եկել անկախ գործառնություններ իրականացնող մարմիններ՝ ԱՍՄ-ներ: ԱՍՄ-ները պետական իշխանության ճյուղերից ունեն ինստիտուցիոնալ և գործառնության անկախություն: Ինստիտուցիոնալ անկախությունը ենթադրում է, որ այդ մարմինները չեն մտնում պետական իշխանության որևէ ճյուղի համակարգում, իսկ գործառնության անկախությունը ենթադրում է, որ իրենց գործառնությունները իրականացնելիս պետա-

կան իշխանության մարմիններից անկախ են և առաջնորդվում են Սահմանադրությամբ և օրենքներով:

Այս առումով անհրաժեշտ է նշել, որ Ջ. Լոկի, Շ. Մոնտեսպիոյի, Թ.Ջեֆերսոնի կողմից զարգացրած իշխանությունների բաժանման տեսությունը ներկայիս սահմանադրական զարգացումների համատեքստում ենթարկվում է վերափոխման, ինչը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ պետական իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերի կողքին առաջացել են անկախ մասնագիտացած մարմիններ: Մինչդեռ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման դասական տեսության հիմքում ընկած էր այն գաղափարը, որ պետական իշխանությունը բաժանվում է օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերի միջև և այդ համակարգից դուրս գործող այլ մարմիններ չէին կարող գոյություն ունենալ:

Այս առումով անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի (այսուհետև՝ ՄԴ) քննարկման

www.journal.lawinstitute.am

առարկա է հանդիսացել պետական իշխանության ճյուղերի համակարգից դուրս այլ մարմինների ստեղծման հարցը: ՄԳ-ը 2007թ. հունվարի 16-ի ՄԳՈ 673-րդ որոշմամբ նշել է, որ երբեմն անհրաժեշտ է ստեղծել անկախ ինքնակարգավորվող մարմիններ, որոնք ընդգրկված չեն պետական իշխանության որևէ ճյուղի համակարգում: ՄԳ-ը գտնում է, որ իշխանությունների բաժանման սկզբունքը չի բացառում տնտեսական գործունեության ազատության և ազատ տնտեսական մրցակցության պայմաններում կառավարման այնպիսի գործառույթի առկայությունը, ինչպիսին անկախ կարգավորումն է: Միաժամանակ ՄԳ-ը նշում է, որ այն որպես պետական կառավարման գործառույթ՝ 2005թ. խմբ. Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ ենթակա է հավասարակշռման իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական մարմինների գործառնական, հակակշռող և զսպող լիազորությունների շրջանակներում¹: ՄԳ-ի վերը նշված որոշումից բխում է, որ անկախ ինքնակարգավորվող մարմինների՝ գոյությունը դիտարկվում է իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի համատեքստում, եթե այդ մարմինները իշխանության ճյուղերի կողմից գործառնական, հակակշռող և զսպող լիազորությունների միջոցով հավասարակշռվում են:

ՀՀ-ում սահմանադրական զարգացումների արդյունքում պետական իշխանության մարմինների համակարգում մույնպես ստեղծվեցին անկախ մասնագիտական գործառույթներ իրականացնող մարմիններ: 1995թ. Սահմանադրությամբ պետական իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերի համակարգից դուրս գործող այլ մարմիններ չէին նախատեսվել: 2005թ. խմբ. Սահմանադրությամբ նախատեսվեցին որոշ պետական մարմիններ՝ Մարդու իրավունքների պաշտպան, Վերահսկիչ պալատ, Հեռուստատեսության ոլորտը կարգավորող հանձնաժողով, որոնք չնայած այն հանգամանքին, որ համարվում էին անկախ, այնուամենայնիվ կառուցակարգային առումով գտնվում էին օրենսդիր իշխանությանը վերաբերող սահմանադրական գլխում, ինչը անտրամաբանական էր և հիմնավորված չէ:

Պետական իշխանության մարմինների համակարգում ԱՍՄ-ների ինստիտուցիոնալ տեղի հետ կապված անորոշությունը որոշ չափով հստակեցվեց 2015թ. խմբ. Սահմանադրությամբ, որով պետական իշխանության ճյուղերի համակարգերից դուրս նախատեսվեցին անկախ մասնագիտական գործառույթներ իրականացնող մարմիններ՝ ԱՍՄ-ներ: ԱՍՄ-ներին բնութագրող հիմնական հատկա-

նիշները բացահայտելու նպատակով անհրաժեշտ է համակողմանի վերլուծության արդյունքում քննարկել պետական իշխանության մարմինների համակարգում դրանց ստեղծման անհրաժեշտության հիմնավորվածության, գործառույթների շրջանակի, գործունեության երաշխիքների հետ կապված հարցերը: 2015թ. խմբ. Սահմանադրությամբ նախատեսվել են հետևյալ անկախ սահմանադրական մարմինները՝

- «*Մարդու իրավունքների պաշտպան*» (այսուհետև՝ ՄԻՊ). անկախ պաշտոնատար անձ է, իրականացնում է պետական և ՏԻՄ-երի ու պաշտոնատար անձանց, իսկ օրենքով սահմանված դեպքերում՝ նաև կազմակերպությունների կողմից մարդու իրավունքների և ազատությունների պահպանումը, նպաստում է խախտված իրավունքների և ազատությունների վերականգնմանը, իրավունքներին ու ազատություններին առնչվող նորմատիվ իրավական ակտերի կատարելագործմանը:

- «*Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողով*» (այսուհետև՝ ԿԸՀ). անկախ պետական մարմին է, կազմակերպում է Ազգային ժողովի և ՏԻՄ-երի ընտրությունները, հանրաքվեները, ինչպես նաև վերահսկողություն է իրականացնում դրանց օրինականության նկատմամբ:

- «*Հաշվեքննիչ պալատ*» (այսուհետև՝ ՀՊ). անկախ պետական մարմին է, հաշվեքննություն է իրականացնում պետական բյուջեի և համայնքային բյուջեների միջոցների, ստացած փոխառությունների ու վարկերի, պետական և համայնքային սեփականության օգտագործման օրինականության և արդյունավետության նկատմամբ:

- «*Կենտրոնական բանկ*» (այսուհետև՝ ԿԲ). օրենքով իրեն վերապահված գործառույթները իրականացնելիս անկախ է, հիմնական նպատակներն են գների և ֆինանսական կայունության ապահովումը, կենտրոնական բանկը մշակում, հաստատում և իրականացնում է դրամավարկային քաղաքականության ծրագրերը:

- «*Հեռուստատեսության և Ռադիոյի հանձնաժողով*» (այսուհետև՝ ՀՌՀ). անկախ պետական մարմին է, ապահովում է հեռարձակվող լրատվության միջոցների ազատությունը, անկախությունը և բազմազանությունը, վերահսկում է հեռուստաընկերությունների և ռադիոընկերությունների գործունեությունը (Սահմ. 191-200-րդ հոդվածներ)²:

Կատարված սահմանադրական փոփոխությունների համատեքստում քննարկման առարկա է հանդիսանում պետական իշխանության մարմինների համակարգում ԱՍՄ-ների ստեղծման անհրաժեշտության հիմնավորվածության հարցը, մաս-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նավորապես՝ արդյոք՞ հնարավոր չէ ԱՍՄ-ների գործառնությունների իրականացումը վերապահել գործադիր իշխանության մարմիններին: Այս առումով կարծում ենք, որ գործադիր իշխանության մարմինների կողմից որոշ գործառնություններ չեն կարող արդար և արդյունավետ կերպով իրականացվել, քանի որ առկա են մի շարք գործոններ, որոնք ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն ազդում են այդ գործառնությունների իրականացման վրա: Հետևաբար՝ պետական իշխանության որոշ գործառնությունների իրականացումը անհրաժեշտ է վերապահել այնպիսի մարմինների, որոնք պետական իշխանության մարմիններից, այդ թվում՝ գործադիր իշխանության մարմիններից կունենան ինստիտուցիոնալ և գործառնության անկախություն և հնարավոր ազդեցություններից զերծ մնալու երաշխիքներ:

ՀՀ-ում կատարված սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում՝ պետական իշխանության մարմինների համակարգում ԱՍՄ-ների ստեղծման անհրաժեշտությունը առարկայական դարձնելու նպատակով դիտարկենք ընտրությունների կազմակերպման գործառնության իրականացումը: Լայն առումով ընտրությունների կազմակերպումը գործադիր իշխանության գործառնություն է, սակայն գործադիր իշխանության մարմինների կողմից ընտրությունների կազմակերպման գործառնության իրականացումը իրական վտանգ է ներկայացնում, խնդիրը կայանում է նրանում, որ գործադիր իշխանության մարմինները ունեն լայն հնարավորություն իրենց տիրապետության տակ գտնվող վարչական և ֆինանսական լծակները ընտրությունների կազմակերպման գործընթացում օգտագործման համար: Ընդ որում, այդ լծակները առավել հավանական է, որ կօգտագործվեն իշխող քաղաքական ուժի քաղաքական նպատակների իրականացման համար: Հաշվի առնելով վերոնշյալ խնդիրները՝ ակնհայտ է դառնում, որ ընտրությունների կազմակերպման և այդ գործընթացի նկատմամբ վերահսկողական գործառնության իրականացումը անհրաժեշտ է վերապահել այնպիսի մարմնին, որը պետական իշխանության մարմիններից, այդ թվում գործադիր իշխանության մարմիններից կունենա անկախություն³: Վերը նշված խնդրի լուծման նպատակով 2015թ. խմբ. Սահմանադրությամբ սահմանադրական կարգավիճակ է ստացել ԿԸՀ-ը, որը անկախ պետական մարմին է, չի մտնում իշխանության որևէ ճյուղի համակարգում և Սահմանադրությամբ ու օրենքներով իրեն վերապահված գործառնությունները իրականացնելիս անկախ է: Կարծում ենք, որ պետական իշխանության մարմինների համակարգում ԿԸՀ-ի անկախ սահ-

մանադրական մարմնի կարգավիճակի տրամադրումը բավականին հիմնավորված է, ինչը կարող է լուրջ խթան հանդիսանալ արդար և թափանցիկ ընտրությունների կազմակերպման համար:

Պետական իշխանության մարմինների համակարգում ԱՍՄ-ների ստեղծման անհրաժեշտությունը ընդգծելու նպատակով նշենք ևս մեկ օրինակ՝ գաղտնիք չէ, որ պետական և ՏԻՄ-երը տիրապետում են ֆինանսական ռեսուրսների և տնօրինում են պետական ու համայնքային սեփականությունը: Ակնհայտ է, որ նշված ոլորտներում, եթե նախատեսված չլինեն վերահսկողական գործուն մեխանիզմներ, ապա կմեծանա պետական և ՏԻՄ-երի կողմից չարաշահումներ կատարելու վտանգը: Հետևաբար՝ նշված ոլորտներում անհրաժեշտ է իրականացնել վերահսկողություն, սակայն այդ պարագայում հարց է առաջանում, արդյո՞ք գործադիր իշխանության համակարգում գործող մարմինները կարող են արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնել: Կարծում ենք, որ նշված մարմինների կողմից վերահսկողության իրականացման դեպքում՝ գործադիր իշխանության մարմինների կողմից կարող են դրսևորվել ազդեցության մի շարք լծակներ, որոնք կխոչընդոտեն վերահսկողության արդյունավետությանը: Հետևաբար՝ վերը նշված ոլորտներում առավել արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնելու նպատակով անհրաժեշտ է վերահսկողական գործառնության իրականացումը վերապահել անկախ մասնագիտացած մարմնին: Այս խնդրի լուծման նպատակով ՀՀ 2015թ. Սահմանադրությամբ պետական և ՏԻՄ-երի ֆինանսական և սեփականության տնօրինման ոլորտներում վերահսկողություն իրականացնելու նպատակով ստեղծվել է անկախ մասնագիտական գործառնություններ իրականացնող մարմին՝ հաշվեքննիչ պալատը, որը իր մասնագիտական գործառնությունները իրականացնելիս գործադիր իշխանության մարմիններից անկախ է:

Պետական իշխանության մարմինների համակարգում անկախ սահմանադրական մարմինների ստեղծումը լայն առումով միտված է մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների իրացման առավել արդյունավետ երաշխիքների ստեղծմանը: Ժամանակակից սահմանադրական զարգացումները պահանջում են մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների երաշխավորման անմիջական և գործուն երաշխիքների ստեղծում: Անկախ սահմանադրական մարմինների և մարդու իրավունքների երաշխավորման միջև անմիջական կապի առկայությունը ընդգծվել է նաև որոշ միջազգային իրավական ակտերում: 1993թ.

Վիեննային հայտարարությունում նշվում է, որ անկախ մարմինների գոյությունը պայմանավորված է մարդու իրավունքների և իրավունքի գերակայության երաշխավորմամբ, այդ նպատակով անհրաժեշտ է ուժեղացնել անկախ և ինքնավար մարմինների գործունեությունը, որոնք միտված են խթանելու և պաշտպանելու մարդու իրավունքները⁴ :

Անհրաժեշտ է նշել, որ ԱՄՄ-ները գործադիր իշխանության նկատմամբ իրականացնում են գույուղ և հավասարակշռող գործառույթներ: ԱՄՄ-ների կողմից գործադիր իշխանության նկատմամբ գույուղ և հավասարակշռման գործառույթը դրսևորվում է որոշ ձևերով, օրինակ՝ ՄԻՊ-ը իրականացնում է *պետական և ՏԻՄ-երի ու պաշտոնատար անձանց կողմից* մարդու իրավունքների և ազատությունների պահպանումը, ՀՊ-ը՝ *հաշվեքննություն է իրականացնում պետական բյուջեի և համայնքային բյուջեների միջոցների*, ստացած փոխառությունների ու վարկերի, պետական և համայնքային սեփականության օգտագործման օրինականության և արդյունավետության նկատմամբ, ԿԸՀ-ը՝ *վերահսկողություն է իրականացնում ընտրությունների անցկացման օրինականության նկատմամբ*: Ինչպես տեսնում ենք, ԱՄՄ-ների կողմից իրականացվող վերը նշված գործառույթները անմիջականորեն կապված է որոշակի ոլորտներում գործադիր իշխանության գործունեության վերահսկման, գույուղ և հավասարակշռման հետ:

Պետական իշխանության մարմինների համակարգում ԱՄՄ-ներին վերապահված գործառույթների արդյունավետ իրականացման համար առանցքային խնդիր է պետական իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերի հնարավոր ազդեցությունից ԱՄՄ-ների գործառույթային անկախության ապահովումը: Պետական իշխանության մարմինների համակարգում ԱՄՄ-ների գործառույթային անկախության ապահովման նպատակով անհրաժեշտ է, որ սահմանադրությամբ և օրենքներով ամրագրվեն ԱՄՄ-ների գործունեության բավարար երաշխիքները, խոսքը իրավական և քաղաքական երաշխիքների մասին է: ԱՄՄ-ների անկախության ապահովման տեսանկյունից անհրաժեշտ է, որ ԱՄՄ-ների անդամները ունենան գործունեության բավարար իրավական երաշխիքներ: Սահմանադրական նորմերի վերլուծությունից բխում է, որ ԱՄՄ-ների անդամների գործունեության երաշխիքների մասով առկա են որոշակի խնդիրներ, մասնավորապես՝ սահմանադրական մակարդակով ամրագրված չեն ԱՄՄ-ների անդամների լիազորությունների դադարման և դադարեցման հիմքերը:

ԱՄՄ-ները ապաքաղաքական մարմիններ են, որի պայմաններում պետական իշխանության մարմինների հետ հարաբերություններում առանցքային խնդիրներից մեկը դառնում է այդ մարմինների քաղաքական չեզոքության ապահովումը: ԱՄՄ-ների քաղաքական չեզոքության ապահովումը անհրաժեշտ է դիտարկել երկու տեսանկյունից՝

ա) ԱՄՄ-ների անդամները չպետք է զբաղվեն քաղաքական և օրենքով արգելված այլ գործունեությամբ,

բ) ԱՄՄ-ները պետք է զերծ լինեն արտաքին քաղաքական ազդեցություններից:

2015թ. խմբ. Սահմանադրությամբ հստակ արգելք է նախատեսվել ԱՄՄ-ների անդամների քաղաքական գործունեությամբ զբաղվելու սահմանափակման առումով, մասնավորապես ԱՄՄ-ների անդամները իրենց լիազորությունների իրականացման ընթացքում չեն կարող լինել որևէ կուսակցության անդամ կամ որևէ այլ կերպ զբաղվել քաղաքական գործունեությամբ (Սահմ. 191-200-րդ հոդվածներ): Այս առումով կարևոր նշանակություն ունի այն հանգամանքը, որ ԱՄՄ-ների անդամների կողմից քաղաքական գործունեությամբ զբաղվելու և պաշտոնների անհամատեղելիության կանոնների խախտման դեպքում Սահմանադրությամբ նախատեսվել են սահմանադրական պատասխանատվության մեխանիզմներ, այն է՝ Ազգային ժողովը պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն երեք հինգերորդով դադարեցնում է ԱՄՄ-ների ղեկավարների և անդամի լիազորությունները:

ԱՄՄ-ների անկախության և քաղաքական չեզոքության ապահովման տեսանկյունից առավել կարևոր է այդ մարմիններին արտաքին քաղաքական ազդեցություններից զերծ պահելու հանգամանքը: ԱՄՄ-ները՝ պետական իշխանության մարմինների գործունեության նկատմամբ իրականացնում են որոշ վերահսկողական գործառույթներ, որի պարագայում պետական և ՏԻՄ-երի մարմինների և պաշտոնատար անձանց կողմից կարող են դրսևորվել ազդեցության լծակներ: ԱՄՄ-ների անկախության ապահովման նպատակով անհրաժեշտ են այնպիսի երաշխիքներ, որոնց պայմաններում ոչ մի պաշտոնատար անձ կամ պետական մարմին կամ քաղաքական ուժ ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն չկարողանան ազդել ԱՄՄ-ների գործառույթների իրականացման վրա: Այդ առումով առանցքային նշանակություն ունի ԱՄՄ-ների ձևավորման մեխանիզմները: 2015թ. Սահմանադրությամբ նախատեսվել է, որ ԱՄՄ-ների անդամները ընտրվում են Ազգային ժողովի կողմից՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

երեք հինգրորդով: ԱՄՄ-ների անդամների ընտրության համար ձայների այդպիսի համամասնության նախատեսումը ենթադրում է, ԱՄՄ-ների ձևավորման գործում քաղաքական ուժերի առավել լայն ներգրավվածություն, ինչը նվազեցնում է ԱՄՄ-ների վրա պառլամենտական մեծամասնության ազդեցության հնարավորությունը:

Պետական իշխանության մարմինների համակարգում ԱՄՄ-ների կարգավիճակի հետ կապված հարցերից մեկը առնչվում է հաշվետվողականության սպահովման խնդրին: Չնայած այն հանգամանքին, որ ԱՄՄ-ները պետական իշխանության մարմիններից ունեն ինստիտուցիոնալ և գործառույթային անկախություն, սակայն այդ անկախությունը չպետք է բացարձակ կերպով ընկալել: ԱՄՄ-ների անկախությունը ենթադրում է նաև հաշվետվողականություն բավարար մեխանիզմների նախատեսում: Այս առումով անհրաժեշտ է նշել, որ 2015թ. խմբ. Սահմանադրությամբ նախատեսվել է հաշվետվողականության հետևյալ մեխանիզմը, այն է ԱՄՄ-ները իրենց գործունեության վերաբերյալ ամենամյա հաղորդում են ներկայացնում բարձրագույն ներկայացուցչական մարմնին՝ Ազգային ժողովին:

ՀՀ-յան 2015թ. խմբ. Սահմանադրության համատեքստում առանցքային է համարվում նաև պետական իշխանության մարմինների համակարգում ՀՀ դատախազության ինստիտուցիոնալ տեղի հստակեցման խնդիրը: Պետական իշխանության մարմինների համակարգում դատախազության ինստիտուցիոնալ տեղի վերաբերյալ միասնական մոտեցումներ չկան տեսական գրականությունում: Գ. Չեքոտարևը դատախազությունը համարում է պետական իշխանության առանձին «հսկողական-իրավակիրառ» ճյուղ⁵, Վ. Տոչիլովսկին այն դիտարկում է դատական իշխանության համակարգում⁶, իսկ Կ. Սկվորցովը դատախազությունը համարում է իշխանության ճյուղերից անկախ գործող մարմին⁷: Կարծում ենք, որ անկախ այն հանգամանքից, թե՛ դատախազությունը պետական իշխանության մարմինների համակարգում ինչ կարգավիճակ կունենա, բոլոր դեպքերում էլ դատախազությունը կարող է արդյունավետ գործել, եթե ունենա գործունեության այնպիսի երաշխիքներ, որոնք արտաքին միջամտությունից կապահովեն դատախազության գործունեության անկախությունը, ապահովելով դատախազության գործունեության թափանցիկությունը և հրապարակայնությունը⁸:

Պետական իշխանության մարմինների համակարգում դատախազության ինստիտուցիոնալ տեղի հետ կապված միջազգային փորձի ուսումնասի-

րությունից բխում է, որ նշված հարցի վերաբերյալ միասնական մոտեցումներ չկան: Մի շարք պետությունների սահմանադրական ամրագրումների ուսումնասիրությունից ակնհայտ է դառնում, որ դատախազության կարգավիճակը կամ հստակեցված չէ, կամ ամբողջական հստակեցված չէ: Այսպես՝ *Ռումինիայում* դատախազությանը վերաբերող հոդվածը ամրագրված է դատական իշխանության գլխում և ունի հետևյալ բովանդակությունը՝ դատախազությունը իր գործունեությունը իրականացնում է օրինականության, անաչառության սկզբունքների հիման վրա և գտնվում է *արդարադատության նախարարության հսկողության տակ (սահմ. 132-րդ հոդված): Ալբանիայում* դատախազությունը գործում է դատական իշխանության համակարգում, և սահմանադրության 148-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատախազությունը կազմակերպվում և գործում է որպես կենտրոնական մարմին՝ կցված դատական համակարգին: Իր գործառույթները իրականացնելիս՝ դատախազությունը ենթարկվում է սահմանադրությանը և օրենքներին: *Իտալիայում* դատախազության վերաբերյալ հոդվածը գտնվում է դատական իշխանության գլխում, և ունի հետևյալ բովանդակությունը՝ դատախազությունը իրականացնում է քրեական հետապնդում (սահմ. 112-րդ հոդված):

Միաժամանակ, որոշ պետությունների սահմանադրություններ դատախազությունը բնութագրում են, որպես անկախ կամ ինքնավար մարմին: Մակեդոնիայի սահմանադրության 106-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատախազությունը *բացառիկ և ինքնավար* պետական մարմին է, որը իրականացնում է սահմանադրության և օրենքով իրեն վերապահված լիազորությունները: *Խորվաթիայի* սահմանադրության 125-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատախազությունը *ինքնավար և անկախ* դատական մարմին է, որը իրականացնում է իրեն վերապահված լիազորությունները: *Պորտուգալիայի* սահմանադրության 219-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատախազությունը *ինքնավար մարմին* է:

2015թ. խմբ. Սահմանադրությամբ դատախազության վերաբերյալ ամրագրված նորմերի վերլուծությունից բխում է, որ պետական իշխանության մարմինների համակարգում դատախազության իրավական կարգավիճակը ամբողջությամբ հստակեցված չէ: Սահմանադրությամբ դատախազությունը պետական իշխանության որևէ ճյուղի ինստիտուցիոնալ համակարգում չի նախատեսվել: Դատախազության կարգավիճակի վերաբերյալ դրույթ ամրագրված է Սահմանադրության 176-րդ հոդվածի 1-ին մասում, համաձայն որի՝ *«1. Դատախազությունը միասնական համակարգ է, որը դե-*

կավարում է *Գլխավոր դատախազը*»։ Ինչպես տեսնում ենք, Սահմանադրությամբ դատախազության կարգավիճակի վերաբերյալ օգտագործվել է միայն *միասնական համակարգ* եզրույթը և չի նշվում դատախազության անկախության կամ ինքնավարության մասին։ Անհրաժեշտ է նշել, որ տեսական գրականությունում որոշ հեղինակների կողմից կարևորվում է դատախազությանը անկախ լինելու հատկանիշը։ Լ. Սավյուկի կարծիքով, դատախազության արդյունավետ գործունեության համար կարևոր հատկանիշ է համարում անկախությունը, որը անհրաժեշտ է դատախազության գործառույթների և լիազորությունների իրականացման համար : Նշված հարցին՝ Ռուսաստանի «Դատախազության մասին» օրենքի նախագծի վերաբերյալ տրված եզրակացությունում անդրադարձել է նաև Վենետիկի հանձնաժողովը նշելով, որ պետական իշխանության ճյուղերի համակարգում դատախազության անկախությունը չի խախտում իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը, քանի որ դատախազությունը համարվելով անկախ սահմանադրական մարմին՝ գործում է սահմանադրությամբ իրեն վերապահված լիազորությունների շրջանակներում : Մեկ այլ զեկույցում Վենետիկի հանձնաժողովը նշում է, որ սահմանադրությունը և օրենքները մի կողմից պետք է երաշխավորեն դատախազության անկախությունը, իսկ մյուս կողմից՝ պետք է հսկողական մեխանիզմներ նախատեսեն, որպեսզի դատախազությունը պատասխանատու կերպով իրականացնի իր գործառույթները¹¹ : Մ. Շալումովը և Կ. Ամիրբեկովը դատախազության արդյունավետ գործունեության համար կարևորում են զապումների և հավասարակշռման գործուն մեխանիզմների առկայությունը :

2015թ. խմբ. Սահմանադրության նորմերի վերլուծությունից բխում է, որ դատախազությունը պետական իշխանության մարմինների համակարգում ունի այնպիսի կարգավիճակ, որը բնորոշ է անկախ սահմանադրական մարմիններին, ինչը պայմանավորված է գլխավոր դատախազի նշանակման, պաշտոնակության և դատախազության գործունեության հաշվետվողական մեխանիզմների հետ։ Այսպես՝ 2015թ. խմբ. Սահմանադրության 177-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ գլխավոր դատախազն ընտրվում է Ազգային ժողովի կողմից՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն երեք հինգերորդով։ Ազգային ժողովը, ոչ միայն ընտրում է գլխավոր դատախազին, այլև Սահմանադրության 177-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համա-

ձայն՝ օրենքով սահմանված դեպքերում պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն երեք հինգերորդով կարող է պաշտոնանկ անել գլխավոր դատախազին¹³ : *Բացի այդ դատախազությունը իր գործունեության վերաբերյալ հաղորդում է ներկայացնում Ազգային ժողովին*։ Սակայն 2015թ. խմբ. Սահմանադրությամբ գլխավոր դատախազի կողմից Ազգային ժողովին հաղորդում ներկայացնելու վերաբերյալ սահմանադրական պահանջ չի ամրագրվել։ Նմանատիպ պահանջ ամրագրվեց «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» օրենքով, որի 128-րդ հոդվածի համաձայն՝ գլխավոր դատախազը յուրաքանչյուր տարի՝ մինչև ապրիլի 1-ը, Ազգային ժողով է ներկայացնում հաղորդում դատախազության նախորդ տարվա գործունեության մասին։

Ամփոփելով նշենք, որ սահմանադրական զարգացումների արդյունքում ՀՀ-ում պետական իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերի կողքին ստեղծվել են անկախ մասնագիտական գործառույթներ իրականացնող մարմիններ՝ ԱՍՄ-ները, որոնք պետական իշխանության ճյուղերից ունեն ինստիտուցիոնալ և գործառութային անկախություն, գործունեությունը կրում է ապաքաղաքական բնույթ, ձևավորվում են Ազգային ժողովի կողմից և իրենց գործունեության վերաբերյալ հաղորդում ներկայացնում Ազգային ժողովին։ Միաժամանակ ԱՍՄ-երի ինստիտուցիոնալ և գործառութային անկախությունը դեռևս բավարար չէ այդ մարմինների արդյունավետ գործունեության իրականացման համար։ ԱՍՄ-երի գործունեության արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ են բավարար իրավական և քաղաքական երաշխիքների առկայություն։

¹ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի ՍԳՈ-673 որոշում, ընդունվել է 16.01.2007թ., սկզբնաղբյուր ՀՀ ՊՏ 2007.01.31/7(531) Հոդ.143 հասանելի էր՝ <http://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=30572>

² ԱՄՄ-ների վերաբերյալ միջազգային փորձի ուսումնասիրությունից բխում է, որ մի շարք պետություններում նույնպես գործում են ԱՄՄ-ներ, մասնավորապես՝ *Լեհաստանի* սահմանադրության 9-րդ գլուխը կոչվում է պետական հսկողության և իրավունքների պաշտպանության մարմինները կազմված է բարձրագույն հսկողության պալատից, մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակից, ռադիոյի և հեռուստատեսության հանձնաժողովից: *Մոլդովիայի* սահմանադրության 113-րդ հոդվածի համաձայն՝ պետական իշխանությունն իրականացվում է օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության ճյուղերի կողմից: Այս մարմիններից բացի կան այլ ինքնավար և անկախ մարմիններ, որոնք իրականացնում են պետական իշխանության այլ գործառնություններ: *Հարավային Աֆրիկայի* սահմանադրության 9-րդ բաժինը նախատեսում է վեց անկախ մարմիններ՝ դատախազություն, մարդու իրավունքների կոմիտե, մշակութային իրավունքների զարգացման և պաշտպանության կոմիտե, կրոնական և լեզվաբանական միավորում, գենդերային հավասարության կոմիտե, գլխավոր աուդիտոր և ընտրական հանձնաժողով: *Թունիսի* սահմանադրության 6-րդ գլխի համաձայն՝ գործում են հետևյալ անկախ սահմանադրական մարմինները՝ ընտրական հանձնաժողով, հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողով, մարդու իրավունքների կոմիտե, լավ կառավարման և հակակոռուպցիոն հանձնաժողով: *Պերույի* սահմանադրության 161-րդ հոդվածը, որպես անկախ մարմին նախատեսում է մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտը, իսկ *Ինդոնեզիայի* սահմանադրության 23-րդ հոդվածը՝ գլխավոր աուդիտորական խորհուրդը: *Թաիլանդի Թագավորության* սահմանադրության 11-րդ գլուխը նախատեսում է հետևյալ անկախ սահմանադրական մարմինները՝ ընտրական հանձնաժողով, օմբուդսմենի ինստիտուտը, ազգային հակակոռուպցիոն հանձնաժողով, պետական աուդիտորական հանձնաժողով: *Նեպալի* սահմանադրությունը նախատեսվում է հետևյալ անկախ մարմինները՝ իշխանության չարաշահման քննության հանձնաժողով, ընդհանուր աուդիտորի գրասենյակ, հանրային ծառայությունների հանձնաժողով, ընտրական հանձնաժողով, մարդու իրավունքների հանձնաժողով, ազգային քննական ռեսուրսների և ֆինանսների հանձնաժողով:

³ Առավել մանրամասն տե՛ս, UN Human Rights Committee, General Comment on Art.25 (1996), point 20., հասանելի էր՝ <http://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/general%20comment%2025.pdf>

⁴ Տե՛ս, Vienna Declaration, adopted by on 25 June 1993 by the World Conference on Human Rights in Vienna, Austria (A/CONF.157/NI/6), հասանելի էր՝ <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx>

⁵ Տե՛ս, Чеботарев Г. Н. «Принцип разделения властей в конституционной системе Российской Федерации», Екатеринбург, 1998 г., ст. 16.

⁶ Տե՛ս, Точилковский В. Н. «О концепции прокурорской власти проблемы и перспективы» Советское государство и прав. 1990г., ст. 46., Այս առումով Վենետիկի հանձնաժողովը նշում է, որ հստակ պետք է տարբերակվեն դատախազական և դատական գործառնությունները: Տե՛ս, European commission for democracy through law, (2008)019, «Opinion on the draft law on the Public Prosecutors' service of Moldova» § 6, հասանելի էր՝

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806552ab>

⁷ Տե՛ս, Скворцов К. Ф. «Становление правового государства в РФ и функции прокуратуры», «Государство и право», 1994 г., N 5. ст.7.

⁸ Այս մասին տե՛ս, նաև Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից Ուկրաինիայի և Մոնտենեգրոյի «Գնատախազության մասին» օրենքի նախագծերի վերաբերյալ տրված եզրակացությունում, տե՛ս European commission for democracy through law, «Opinion on the Draft Law amending the Law of Ukraine on the Office of the Public Prosecutor», CDL-AD(2004)038, § 26 հասանելի էր՝ [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2004\)038-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2004)038-e), տե՛ս նաև European commission for democracy through law, «Opinion on the Draft Law on the State Prosecution Office of Montenegro», CDL-AD(2014)042, § 16 հասանելի էր՝ [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2015\)009-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2015)009-e)

⁹ Տե՛ս, Савюк Л.К. «Правоохранительные органы», учебник, Москва, «Юристъ», 2006 г., ст. 530.

¹⁰ Տե՛ս, European commission for democracy through law, «Opinion on the Federal Law on the Prokuratura (Prosecutor's Office) of the Russian Federation», CDL-AD(2005)014, §13, հասանելի էր՝ [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2005\)014-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2005)014-e)

¹¹ Տե՛ս, European commission for democracy through law, «Opinion on the Regulatory concept of the Constitution of the Hungarian Republic», CDL(1995)073rev, chapter 11, p.7 հասանելի էր՝ [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1995\)073rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1995)073rev-e)

¹² Տե՛ս, Шалумов М. С. «Прокуратура в государственном механизме России, проблемы совершенствования прокурорского надзора», Москва, НПК генпрокуратуры РФ., 1997 г., ст. 228-236., տե՛ս նաև Амирбеков К.И., «Государственная власть и местное самоуправление», 2014 г., N 2, ст. 37.

¹³ Մակայն Սահմանադրությամբ ամրագրված չեն գլխավոր դատախազի լիազորությունների դադարեցման հիմքերը: Այս առումով հարկ է նշել, որ Վենետիկի հանձնաժողովը *Հունգարիայի* սահմանադրության նախագծի վերաբերյալ տրված եզրակացությունում, նշում է, որ դատախազության անկախության ապահովման համար անհրաժեշտ է, որ սահմանադրությամբ առնվազն կարգավորվեն հետևյալ հարցերը՝ դատախազության գործառնությունների շրջանակը, գլխավոր դատախազի նշանակման կարգը և ազատման հիմքերը և կարգը: Որոշ պետություններին սահմանադրություններում ամրագրված է գլխավոր դատախազի լիազորությունների դադարեցման հիմքերը:

Մասնավորապես՝ *Ալբանիայի* սահմանադրության 149-րդ հոդվածի համաձայն՝ գլխավոր դատախազը կարող է Հանրապետության նախագահի առաջարկությամբ՝ խորհրդարանի համաձայնությամբ պաշտոնանկ անել գլխավոր դատախազին, եթե գլխավոր դատախազը կոպիտ կերպով խախտել է սահմանադրությունը, գլխավոր դատախազի գործունեության համար առաջացել են ֆիզիկական կամ հոգեկան անկարողություն, կատարել է այնպիսի արարք, որը հարիր չէ դատախազական էթիկային և կարգապահությանը: Տե՛ս, European commission for democracy through law, «Opinion on the Regulatory concept of the Constitution of the Hungarian Republic», նշվաչ զեկույց, p.6.

Այկ Կեսոյան

Ведущий специалист юридического управления
аппарата Президента Республики Армения,
аспирант академии государственного
управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Основные проблемы институционального места и функциональной роли независимых конституционных органов в системе разделения и баланса властей

Основные черты, характеризующие статус независимых конституционных органов, которые действуют в системе органов государственной власти, а также механизмы сдержек и противовесов, с помощью которых независимые конституционные органы взаимосвязаны с органами государственной власти, были предметом исследования в рамках этой статьи.

Исследование выявило, что в результате конституционных изменений рядом с законодательной, исполнительной и судебной ветвей государственной власти РА были созданы Н О, которые имеют институциональную и функциональную независимость от ветвей государственной власти. Они считаются аполитичными органами, которые формируются Национальным собранием и отвечают перед Национальным собранием. В то же время, были подняты и представлены основные проблемы, которые препятствуют независимым конституционным органам эффективно выполнять свои функции, возложенных на них онституцией и законами.

Ключевые слова: принцип разделения и баланса властей, независимые конституционные органы, прокуратура, функциональная независимость, институциональная независимость, подотчетность.

Hayk Kesoyan

Staff of the President of Armenia, legal department, leading specialist
PhD student of public administration academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

Main problems of the institutional place and functional role of independent constitutional bodies in the system of division and balance of authorities

The main features characterizing the status of independent constitutional bodies, who acts in the system of state's power bodies, as well as the mechanisms of checks and balances, with the help of which independent constitutional bodies are interconnected with public authorities, have been a subject of the study within the framework of the article.

The study revealed that as a result of constitutional changes, next to the legislative, executive and judicial branches of state authorities of RA ICB have been created, which has institutional and functional independence from the branches of state authorities. They are considered non-political bodies, which are formed by the National Assembly and are accountable to the National Assembly. At the same time, the main problems have been raised and presented, which inhibit independent constitutional bodies to discharge effectively their functions entrusted to them by the Constitution and laws.

Keywords: the principle of division and balance of authorities, independent constitutional bodies, procuracy, functional independence, institutional independence, accountability.

ՏԻԳՐԱՆ ՆԱԴԴԱԼՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության
ֆակուլտետի Սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՆԵՐՈՒՄ ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ՎԵՐԱՀՍԿՈՂԱԿԱՆ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԽՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ

Հոդվածում միջազգային փորձի ուսումնասիրության լույսի ներքո ներկայացվում է պաշտպանության և անվտանգության բնագավառների խորհրդարանական վերահսկողության մի շարք արդիական հիմնահարցեր: Մասնավորապես, քննարկման առարկա են դարձվում նշված ոլորտներում ստեղծված քննիչ հանձնաժողովի գործունեության և զեկույցի քննարկման վերաբերյալ առկա օրենսդրական կանոնակարգումների կատարելագործումը, ինչպես նաև՝ զինված ուժերի և անվտանգության ծառայությունների նկատմամբ իրականացվող քաղաքացիական և ժողովրդավարական վերահսկողությանն առնչվող հարցերը:

Իրականացված վերլուծության հիման վրա հիմնավորվում է վերոնշյալ հարցերի վերաբերյալ ինչպես ՀՀ սահմանադրությունում, այնպես էլ «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական օրենքում՝ մի շարք փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու անհրաժեշտությունը:

Հիմնարարներ – պաշտպանության և անվտանգության բնագավառներ, խորհրդարանական վերահսկողություն, քննիչ հանձնաժողովի զեկույց, քաղաքական չեզոքության սկզբունք, ժողովրդավարական և քաղաքացիական վերահսկողություն:

Բազմաթիվ զարգացած պետությունների օրինակը վկայում է, որ ժողովրդավարական կառավարումն ու խորհրդարանական վերահսկողության կառուցակարգերը պաշտպանության և անվտանգության բնագավառներին են հասնում շատ ավելի ուշ՝ պետության այլ ոլորտներում արդեն իսկ հաջողությամբ կայանալուց հետո :

Անվիճելի է, որ մի կողմից պաշտպանության և անվտանգության ոլորտների զգալի հատվածներ պետք է գաղտնի պահվեն, սակայն մյուս կողմից էլ գաղտնիությունը խանգարում է լիարժեք հաշվետվողականությանն ու թափանցիկությանը և պարարտ հող նախապատրաստում պաշտոնեական դիրքի չարաշահման, ապօրինությունների և անպատժելիության համար: Հենց այս դիտանկյունից էլ 20-րդ դարի երկրորդ կեսերից սկսած ակտիվ քննարկվում էր այն հարցը, թե արդյո՞ք վերահսկողություն պետք է իրականացվի անվտանգության ծառայությունների, զինված ուժերի և իրավապահ մարմինների նկատմամբ: Արդյունքում՝ հետագոտողների մոտեցումները հիմնականում հանգեցին նրան, որ ժողովրդավարական և իրավական պետության կայացման ճանապարհին խիստ անհրաժեշտ է, որպեսզի հիշյալ ոլորտները ևս ենթարկվեն արտաքին վերահսկողության՝ ի դեմս խորհրդարան-

ական վերահսկողության²:

Նկատենք, որ պետությունները ստեղծում են պաշտպանության և անվտանգության բնագավառի խորհրդարանական վերահսկողության համակարգեր՝ հիմնականում նպատակ հետապնդելով նշված ոլորտներում.

- ա) պաշտպանել մարդու իրավունքներն ու հիմնարար ազատությունները,
- բ) ամրապնդել պաշտպանության և անվտանգության մարմինների ժողովրդավարական կառավարումը,
- գ) պահպանել իրավունքի գերակայության սկզբունքը,
- դ) ապահովել հաշվետվողականությունն ու թափանցիկությունը,
- ե) նպաստել իրավասու մարմինների աշխատանքի արդյունավետությանը³:

Կարելի է համաձայնել մասնագիտական գրականության մեջ արտահայտված այն կարծիքի հետ, որ խորհրդարանական վերահսկողությունը պաշտպանության և անվտանգության ոլորտների նկատմամբ որոշ դեպքերում անհրաժեշտ է հենց այդ բնագավառների համար պատասխանատու պետական կառավարման մարմինների համար, քանի որ վերջիններիս գործունեությունը ձեռք է բե-

www.journal.lawinstitute.am

րում լեզիտիմ բնույթ⁴: Սա առավելապես վերաբերում է այն իրավիճակներին, երբ որևէ գործողություն կատարելու համար այս մարմինները պարտադիր պետք է ստանան խորհրդարանի համապատասխան հանձնաժողովի համաձայնությունը⁵:

ՀՀ զանգվածային լրատվության միջոցների հրապարակումների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ պաշտպանության, ազգային անվտանգության և իրավապահ մարմիններին առնչվող տեղեկություններն առավել հաճախ վերաբերում են այդ ոլորտներում առկա այնպիսի խնդիրների, ինչպիսիք են՝ մարդու իրավունքների խախտումները, հանցավորության դեմ իրականացվող ոչ արդյունավետ պայքարը, պաշտոնատար անձանց չարաշահումներն ու կոռուպցիոն դրսևորումները⁶: Սա վկայում է այն բանի մասին, որ մերօրյա պայմաններում հիշյալ մարմինների աշխատանքն առավել քան երբևէ՝ գտնվում է հանրության ուշադրության կենտրոնում, իսկ այն հանգամանքը, որ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում⁷ կարմիր թելի պես ընդգծված է իրավունքի գերակայության սկզբունքը, ինչպես նաև շեշտադրված է պետական իշխանության մարմինների համակարգում խորհրդարանի դերի բարձրացումը՝ ողջամտորեն թելադրում է նշված բնագավառներում ևս խորհրդարանական վերահսկողության առումով համակարգային նոր մոտեցումների և կառուցակարգերի ներդրման անհրաժեշտությունը:

Մինչդեռ, հարկ է ընդգծել, որ 2015 թվականի⁸ ՀՀ սահմանադրական փոփոխություններով պաշտպանության և անվտանգության ոլորտների նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողության տեսանկյունից միակ նորույթը ՀՀ սահմանադրության (այսուհետ՝ Սահմանադրություն)⁹ 108-րդ հոդվածով (4-րդ մաս) նախատեսված իրավադրույթն է առ այն, որ պաշտպանության և անվտանգության բնագավառներում քննիչ հանձնաժողովի լիազորություններ կարող է իրականացնել միայն Ազգային ժողովի իրավասու մշտական հանձնաժողովը: Ստացվում է, որ մեր պետության համար առանձնակի կարևորություն ունեցող այս բնագավառներում հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերին վերաբերող փաստերը պարզելու իրավասությունը սահմանադրական վկայակոչված նորմի ուժով տրված է Ազգային ժողովի պաշտպանության, ազգային անվտանգության և ներքին գործերի մշտական հանձնաժողովին, ինչը համահունչ է արտասահմանյան երկրների սահմանադրական զարգացումներին¹⁰: Ընդ որում, ի տարբերություն

մյուս ոլորտներում ձևավորվող քննիչ հանձնաժողովների (քննիչ հանձնաժողով ստեղծվում է պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ քառորդի պահանջով)¹¹, նշված մշտական հանձնաժողովը կարող է գործել որպես քննիչ հանձնաժողով պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ երրորդի պահանջով¹²: Նման ոլորտներում խորհրդարանական հետաքննություններ նախաձեռնելու համար սահմանված ավելի բարձր շեմը նպատակ է հետապնդում Ազգային ժողովում ապահովել պահանջ ներկայացնող քաղաքական ուժերի առավել լայն աջակցություն¹³:

Պաշտպանության և անվտանգության բնագավառներում քննիչ հանձնաժողովների աշխատանքի արդյունավետ կազմակերպման տեսանկյունից մտահոգիչ է, սակայն, Սահմանադրության 108-րդ հոդվածում (5-րդ մաս) առկա կարգավորումը, ըստ որի՝ քննիչ հանձնաժողովների գործունեության մանրամասները սահմանվում են Ազգային ժողովի կանոնակարգով: Այս նորմի տառացի մեկնաբանությունից ուղղակիորեն բխում է, որ քննիչ հանձնաժողովների (այդ թվում՝ պաշտպանության և անվտանգության ոլորտներին վերաբերող հարցերի պարզման նպատակով ստեղծված) գործունեության կազմակերպմանն առնչվող ցանկացած իրավահարաբերություն պետք է տեղ գտնի բացառապես Ազգային ժողովի կանոնակարգում:

Վերոգրյալի համատեքստում ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ արտասահմանյան սահմանադրական իրավունքի պրակտիկայում նշվածի վերաբերյալ միանգամայն այլ լուծումներ են գործում: Բանն այն է, որ բազմաթիվ երկրների ինչպես սահմանադրություններում, այնպես էլ պառլամենտների կանոնակարգերում առավել ընդհանրական ձևով են կարգավորվում քննիչ հանձնաժողովների ինստիտուտին վերաբերող հարցերը: Դրանցում հիմնականում անդրադարձ են կատարվում քննիչ հանձնաժողովների ստեղծման վավերապայմաններին ու քննության ենթակա հարցերի շրջանակին, իսկ քննության կազմակերպման ողջ գործընթացի մանրամասները կանոնակարգվում են առանձին օրենքներով¹⁴: Ընդ որում, բավականին տարածված է առանձին օրենքի մակարդակով նաև պաշտպանության և անվտանգության ոլորտների նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողությանը վերաբերող հարաբերությունների կարգավորումը¹⁵: Պատճառն այն է, որ այս բնագավառներում, պայմանավորված մի շարք առանձնահատկություններով (իրականացվող քաղաքականության գաղտնիության մակարդակ, մարդու իրավունքների հետ կապված խախտումների և կամա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

յական գործողությունների վտանգ և այլն), միանգամայն այլ իրավական ռեժիմներ են գործում:

Ինչ վերաբերում է «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենքին, ապա կարող ենք փաստել, որ դրանով անհասկանալի կերպով միատեսակ մոտեցում է ցուցաբերվել քննիչ հանձնաժողովների գործունեության կազմակերպմանը՝ որևէ առանձնահատուկ կարգավորում չնախատեսելով պաշտպանության և անվտանգության ոլորտներում: Մասնավորապես, նույն կարգավորումներն են գործում անգամ Ազգային ժողովի նիստում այս բնագավառներում ստեղծված քննիչ հանձնաժողովի զեկույցի քննարկման վերաբերյալ այն դեպքում, երբ այդ զեկույցը շատ դեպքերում կարող է պարունակել պետական գաղտնիք կազմող տեղեկություններ: Այսպես, Կանոնակարգի 25-րդ հոդվածի (4-րդ մաս) համաձայն՝ զեկույցն Ազգային ժողովի նախագահին ներկայացվելուց հետո՝ մեկ ամսվա ընթացքում, քննարկվում է Ազգային ժողովի հերթական նիստում: Ընդ որում, ինչպես մյուս, այնպես էլ պաշտպանության և անվտանգության ոլորտներում քննիչ հանձնաժողովի ստեղծման համար հիմք հանդիսացած հարցի վերաբերյալ պարզված փաստերը, ինչպես նաև դրանց առնչությամբ ձեռնարկվելիք միջոցների վերաբերյալ հանձնաժողովի եզրահանգումները տեղ են գտնում Ազգային ժողովի նախագահին ներկայացվող զեկույցում, որը խորհրդարանի լիազուսար նիստում քննարկվում է ընդհանուր կարգով:

Ինչպես տեսնում ենք, Կանոնակարգում որևէ նշում չկա այն բանի մասին, թե պաշտպանության և անվտանգության հարցերով քննիչ հանձնաժողովի կազմած զեկույցը ինչ ռեժիմով պետք է քննարկվի: Մեր կարծիքով, խնդրո առարկա հարցի վերաբերյալ պետք է Կանոնակարգով տարբերակված մոտեցում ցուցաբերել և այն դեպքերում, երբ քննիչ հանձնաժողովի զեկույցը բովանդակում է պետական կամ ծառայողական գաղտնիք կազմող տեղեկություններ, ապա զեկույցն այդ մասով պետք է քննարկվի Ազգային ժողովի փակ նիստում:

Միևնույն ժամանակ գտնում ենք, որ քննիչ հանձնաժողովի զեկույցի այն հատվածները, որոնք կապված չեն պետական կամ ծառայողական գաղտնիք կազմող տեղեկությունների բացահայտման հետ, խորհրդարանի կողմից պետք է քննարկվեն դռնբաց, հակառակ դեպքում՝ էապես կարող է նվազել հանրության վստահությունը խորհրդարանական հետաքննության և դրանով իսկ պաշտպանության ու անվտանգության գերատեսչությունների նկատմամբ:

Բացի այդ, մեր համոզմամբ, օրենսդիրը պետք

է քննիչ հանձնաժողովի իրավական ինստիտուտը կանոնակարգելիս պաշտպանության և անվտանգության ոլորտների համար առանձնահատուկ կերպով որոշի, թե ինչ կառուցակարգերի ներդրմամբ է հնարավոր ողջամիտ հավասարակշռության բերել հանձնաժողովի աշխատանքի գաղտնիության և թափանցիկության ու հասարակայնության համար մատչելիության միջև առկա շահերի բախումները:

Վերը շարադրված վերլուծությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ օրենսդիրը պատշաճ ուշադրության չի արժանացրել այն հանգամանքը, որ պաշտպանության և անվտանգության ոլորտների նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողությունն էական առանձնահատկություններով է աչքի ընկնում և արդյունքում Կանոնակարգով միատեսակ մոտեցում է ցուցաբերել վերահսկողությանն առնչվող բոլոր հարցերի նկատմամբ: Մեր համոզմամբ, հիմնավորված կարող է համարվել միայն այնպիսի իրավակարգավորումը, որի պարագայում նախ Սահմանադրության մակարդակով շեշտադրում արվի պաշտպանության և անվտանգության ոլորտի նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողությունը՝ առանձին նորմ բովանդակելով վերահսկողության շրջանակների մասին: Բացի այդ, անհրաժեշտ է Սահմանադրության 108-րդ հոդվածում (5-րդ մաս) կատարել լրացում՝ սահմանելով, որ քննիչ հանձնաժողովների գործունեության մանրամասները սահմանվում են Ազգային ժողովի կանոնակարգով և օրենքով: Նման կարգավորման պայմաններում միայն հնարավոր կլինի պաշտպանության և անվտանգության ոլորտների նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողության ելակետային դրույթներն իրենց բնորոշ առանձնահատուկ բովանդակությամբ նախատեսել Սահմանադրությամբ և Կանոնակարգով, իսկ վերահսկողական գործունեության կազմակերպման մանրամասները համապարփակ կերպով ամրագրել առանձին օրենսդրական ակտով:

Հանրահայտ է, որ անվտանգության մարմիններին օրենսդրությամբ վերապահվում են լայն լիազորություններ գաղտնի տեղեկություններ ձեռք բերելու, հաղորդակցությունների գաղտնալսման և անձի մասնավոր կյանքին միջամտող այլ գործողություններ կատարելու համար, որոնք պետք է ուղղված լինեն ազգային անվտանգության սպառնալիքների դեմ պայքարին: Սակայն այս մարմինները որոշ դեպքերում կարող են չարաշահել իրենց լիազորությունները՝ խախտելով մարդու իրավունքները, միջամտելով քաղաքական գործընթացներին և այլն¹⁶: Այս առումով հարկ է նկատել, որ թեպես

կառավարության համապատասխան պաշտոնյաները մեծապես շահագրգռված են, որ պաշտպանության և անվտանգության ոլորտներում ձախողումներ չլինեն, սակայն նրանք նույնչափ շահագրգռված չեն ձախողումները բացահայտելու հարցում, երբ այդպիսիք տեղի են ունենում: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ոլորտում անհաջողությունների կամ թերությունների հրապարակումը կարող է առաջացնել քաղաքական առումով բացասական հետևանքներ:

Վերոգրյալի համատեքստում առանձին կարևորություն է ձեռք բերում այն հարցի պարզաբանումը, թե արդյո՞ք անվտանգության մարմինների նկատմամբ նույնպես պետք է իրականացվի ժողովրդավարական և քաղաքացիական վերահսկողություն: Հարկ է նշել, որ Սահմանադրության 14-րդ հոդվածում (2-րդ մաս)¹⁷ ամրագրված են միայն զինված ուժերի քաղաքական չեզոքության և քաղաքացիական վերահսկողության սկզբունքները: Առաջին սկզբունքի էությունն այն է, որ զինված ուժերը պարտավոր են չմասնակցել քաղաքական պայքարին և չմիջամտել քաղաքական գործընթացներին, ինչի երաշխիք կարող է լինել զինված ուժերի ողջ համակարգի ապաքաղաքականացումը¹⁸: Դրանով նպատակ է հետապնդվում զինված ուժերը դուրս բերել քաղաքականության ակտիվներգործության շրջանակից և, ամենից առաջ՝ այս կամ այն կուսակցության քաղաքական ազդեցությունից:

Ակներև է, որ քաղաքական չեզոքության սկզբունքը ներգործություն է ունեցել ինչպես սահմանադրական, այնպես էլ օրենսդրական իրավանորմերում²⁰ առկա մի շարք կանոնակարգումների վրա: Մասնավորապես, ըստ Սահմանադրության 46-րդ հոդվածի (2-րդ մաս)՝ օրենքով կարող են սահմանվել զինված ուժերում, ազգային անվտանգության, ոստիկանության և այլ ռազմականացված մարմիններում ծառայողների կողմից կուսակցություն ստեղծելու և որևէ կուսակցության անդամագրվելու իրավունքի սահմանափակումներ: Բացի այդ, ՀՀ ընտրական օրենսգրքի (սահմանադրական օրենք) 19-րդ հոդվածում (5-րդ մաս)²¹ ի թիվս այլ սուբյեկտների արգելվում է նախընտրական քարոզչություն կատարել և ցանկացած բնույթի քարոզչական նյութ տարածել զինծառայողներին, ինչպես նաև՝ ոստիկանությունում և ազգային անվտանգության ծառայությունում՝ ծառայողներին:

Ինչպես տեսնում ենք, թեև Սահմանադրության 14-րդ հոդվածում (2-րդ մաս) քաղաքական չեզոքության սկզբունքը սահմանվել է միայն զինված ուժերի նկատմամբ, սակայն ինչպես Սահմանադրու-

թյան հետագա դրույթներում, այնպես էլ մի շարք օրենսդրական ակտերում նշված սկզբունքն ամբողջ ծավալով տարածվել է նաև ազգային անվտանգության, ոստիկանության և այլ ռազմականացված մարմինների վրա:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է Սահմանադրության նշված հոդվածում (2-րդ մաս) քաղաքական չեզոքության սկզբունքն ամրագրել ոչ միայն զինված ուժերի, այլև ազգային անվտանգության, ոստիկանության և այլ ռազմականացված մարմինների նկատմամբ, ինչն առավել ամբողջական կարտահայտի հիշյալ սկզբունքի գործողության սահմանադրաիրավական շրջանակները:

Ինչ վերաբերում է զինված ուժերի քաղաքացիական վերահսկողության սկզբունքին, ապա հարկ է նշել, որ ինչպես մասնագիտական գրականության²², այնպես էլ մի շարք երկրների տարբեր իրավաբանական ուժ ունեցող իրավական ակտերի²³ մեջ քննարկվող սկզբունքի հետ մեկտեղ օգտագործվում է նաև «ժողովրդավարական վերահսկողություն» եզրույթը: Այս առումով, հիշատակման է արժանի Ա.Ջ. Գուդիասթերի և Ս.Ֆ. Հանթինգթոնի²⁴ տեսակետն առ այն, որ քաղաքացիական-զինվորական հարաբերությունների մարտահրավերի հիմնական էությունը հետևյալն է. զինվորականները պետք է միևնույն ժամանակ լինեն և՛ բավականաչափ ուժեղ՝ քաղաքացիական հասարակության բոլոր պահանջները կատարելու համար, և՛ բավականաչափ հնազանդ, որպեսզի կատարեն միայն այն, ինչի համար լիազորված են վերջիններիս կողմից: Նկատենք, որ արդի աշխարհում գործում է զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության ազատական մոդելը, ինչը խարսխված է քաղաքական համակարգի սուբյեկտների և զինված ուժերի լիազորությունների կոշտ սահմանազատման վրա: Հասարակության մեջ հաստատված է փոխհամաձայնություն, ըստ որի՝ քաղաքականությունը զինվորականների զբաղմունքը չէ՝:

Հետաքրքրական է նաև Կ. ֆոն Կլաուզևիչի հայտնած այն տեսակետը, որ քաղաքացիական վերահսկողությունը զինված ուժերի և հատուկ ծառայությունների պատշաճ ենթակայությունն է քաղաքականության միջոցներին, որոնք սահմանվում են օրենսդիր և գործադիր իշխանության մարմինների կողմից: Այս գործընթացի վրա անմիջական և միջնորդավորված ձևերով իրենց մեծ ազդեցությունն ունեն նաև քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչները²⁶:

Ջ.Ռ. Կլեմմենսենն իր դոկտորական ատենա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

խոսության մեջ, անդրադառնալով քաղաքացիական վերահսկողության մի շարք առանցքային հիմնախնդիրների, քննադատում է վերահսկողության այս տեսակի բովանդակության բացահայտման վերաբերյալ կարծիքներ արտահայտած հեղինակներին այն առումով, որ նրանց վերլուծությունները միակողմանի են և մի դեպքում քաղաքացիական վերահսկողությունը նույնացնում են արտաքին, իսկ մյուս դեպքում՝ ներքին վերահսկողությանը: Այս առումով պետք է համաձայնել գիտնականի այն պնդման հետ, որ քաղաքացիական վերահսկողությունն իր մեջ ներառում է ինչպես արտաքին, այնպես էլ ներքին վերահսկողական որոշ կառուցակարգեր²⁷:

Վենետիկի հանձնաժողովը «Զինված ուժերի նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողության մասին» 2008 թվականի զեկույցում²⁸ և անդրադարձել է «քաղաքացիական վերահսկողություն» և «ժողովրդավարական վերահսկողություն» հասկացություններին՝ նշելով, որ ժողովրդավարական վերահսկողությունն ենթադրում է ժողովրդավարական ճանապարհով ընտրված այնպիսի մարմնի առկայություն, որն ունակ լինի վերահսկելու պաշտպանության և անվտանգության ոլորտներում իրավասու մարմինների որոշումները: Եթե քաղաքացիական վերահսկողությունն ինքնին չի ենթադրում ժողովրդավարական վերահսկողություն, ապա ժողովրդավարական վերահսկողությունը ներառում է քաղաքացիական վերահսկողության տարրեր²⁹: Ավելին, ինչպես իրավագիտորեն նշում է Ա.Ռ. Հարությունյանը՝ նշված ոլորտները կարող են լինել քաղաքացիական վերահսկողության տակ և, այդուհանդերձ, ունենան ժողովրդավարական վերահսկողության հետ կապված բազմաթիվ խնդիրներ³⁰:

Հիշյալ հասկացություններն իրենց արտացոլումն են գտել նաև եվրոպական մի շարք երկրների սահմանադրություններում: Այսպես, Խորվաթիայի սահմանադրության 7-րդ հոդվածում սահմանված է, որ զինված ուժերի նկատմամբ ժողովրդավարական վերահսկողությունը պետք է կանոնակարգվի սահմանադրությամբ և օրենքով, իսկ 80-րդ հոդվածում ամրագրված է, որ զինված ուժերի և անվտանգության ծառայությունների նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողություն իրականացնում է Խորվաթիայի պառլամենտի Ներկայացուցիչների պալատը³¹: Ըստ Լեհաստանի սահմանադրության 26-րդ հոդվածի՝ զինված ուժերը պետք է գտնվեն քաղաքացիական և ժողովրդավարական վերահսկողության ներքո և քաղաքական հարցերում ցուցաբերեն չեզոքություն³²: Պորտուգալիայի սահմա-

նադրության 275-րդ հոդվածում ևս ընդգծված են զինված ուժերի ապաքաղաքական լինելու և սահմանադրությանն ու օրենքին համապատասխան՝ իրավասու մարմիններին ենթակա լինելու հանգամանքները³³:

Սահմանադրական քննարկվող սկզբունքին համահունչ «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի³⁴ 4-րդ հոդվածով (1-ին մաս) նախատեսված է, որ Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությունը կազմակերպվում և իրականացվում է ի թիվս այլ սկզբունքների՝ նաև զինված ուժերի գործունեության նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության հիման վրա, իսկ ՀՀ նախագահի 2007 թվականի փետրվարի 7-ի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը հաստատելու մասին» ՆՀ-37-Ն հրամանագրում³⁵ ամրագրված է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը հետևողական է զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության և ռազմական բյուջեի պլանավորման ժողովրդավարական հիմնարար սկզբունքների ապահովման խնդրում:

Նկատենք, որ վերոգրյալ իրավական ակտերից բացի, զինված ուժերի նկատմամբ ժողովրդավարական վերահսկողության հիմնադրույթների մասին խոսք չի գնում նաև ՀՀ նախագահի 2007 թվականի դեկտեմբերի 25-ի «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը հաստատելու մասին» ՆՀ-308-Ն հրամանագրում³⁶, մինչդեռ՝ Հայաստան-ՆԱՏՕ «Անհատական գործընկերության գործողությունների (2014-2016թթ.)»³⁷ ծրագրով Հայաստանի Հանրապետությունը պարտավորվել է զարգացնել և ամրապնդել զինված ուժերի ոչ միայն քաղաքացիական, այլև ժողովրդավարական վերահսկողությունը: Այդ առումով ուշադրության է արժանի ծրագրային այն դրույթը, որով կարևորվում է պաշտպանության և անվտանգության բնագավառների խորհրդարանական արդյունավետ ու թափանցիկ վերահսկողության զարգացումը: Նշված ծրագրի շրջանակներում Հայաստանի Հանրապետությունը հետևողական ջանքեր պետք է գործադրի պաշտպանական գործունեության վերահսկողության գործընթացում հնարավորինս բարձրացնելու օրենսդիր մարմնի դերը՝ բարելավելով Ազգային ժողովի պաշտպանության, ազգային անվտանգության և ներքին գործերի, ֆինանսավարկային և բյուջետային հարցերի, տնտեսական հարցերի մշտական հանձնաժողովների կարողություններն ու գործունեությունը: Բացի այդ, Հայաստանի Հանրապետությունը պարտականություն է ստանձնել իրականացնելու պաշտպանու-

թյան և անվտանգության ոլորտների խորհրդարանական վերահսկողության ընդլայնմանն ու արդյունավետությանն ուղղված ծրագրեր և միջոցառումներ, այդ թվում՝ գործադիր իշխանության բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ խորհրդակցություններ, պաշտպանական և անվտանգության ոլորտի հաստատություններ այցեր, խորհրդարանական լսումներ, բյուջետային խորացված քննարկումներ:

Անփոփելով ներկայացված վերլուծությունը՝ կարող ենք նշել, որ պաշտպանության և անվտանգության բնագավառների քաղաքացիական վերահսկողությունը ենթադրում է պետության պաշտպանությանը և անվտանգությանը վերաբերող բոլոր կարևոր որոշումների կայացում՝ քաղաքացիական իշխանության կողմից: Բացի այդ, վերահսկողության այս տեսակը նպատակ է հետապնդում սպահովել զինված ուժերի քաղաքական չեզոքությունն ու զսպվածությունը:

Ինչ վերաբերում է ժողովրդավարական վերահսկողությանը, ապա հարկ է ընդգծել, որ այն թեև պարունակում է քաղաքացիական վերահսկողությանը բնորոշ մի շարք տարրեր, սակայն առա-

վելապես հանգում է ժողովրդի անմիջական կամահայտնությամբ ձևավորված խորհրդարանի կողմից իրականացվող վերահսկողությանը:

Հիմք ընդունելով վերը շարադրված վերլուծությունը և այն հանգամանքը, որ Սահմանադրության 14-րդ հոդվածում (2-րդ մաս) առկա իրավակարգավորմամբ որևէ անդրադարձ չի կատարվել ժողովրդավարական վերահսկողությանը (շեշտադրված են քաղաքական չեզոքության և քաղաքացիական վերահսկողության սկզբունքները, այն էլ՝ բացառապես զինված ուժերի նկատմամբ)՝ գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է Սահմանադրության վկայակոչված հոդվածում, բացի զինված ուժերի քաղաքացիական վերահսկողության սկզբունքից, ամրագրել նաև ժողովրդավարական վերահսկողության սկզբունքը՝ այն նախատեսելով ոչ միայն զինված ուժերի, այլև ազգային անվտանգության, ոստիկանության և այլ ռազմականացված մարմինների համար:

¹ Տե՛ս, H. Born, A. Wills *Overseeing Intelligence Services*, published by DCAF, Geneva, 2012, էջ 9:

² Տե՛ս Соломатина Е.А. Теоретико-правовые основы контроля законодательной власти за деятельностью правоохранительных органов (Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук). М., 2004, էջ 127 (https://new-dissert.ru/product_info.php?products_id=952944):

³ Տե՛ս, օրինակ՝ Հ. Բյորն, Է. Ուիլս Հետախուզական ծառայությունների վերահսկողություն, Երևան, «Ասողիկ», 2012, էջ 41:

⁴ Տե՛ս, օրինակ՝ Рыжак Н.И. Контроль законодательной власти за деятельностью спецслужб (теоретико-правовые вопросы исследования) (Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук). М., 1998, С. 4 (http://new-dissert.ru/product_info.php?products_id=953896), American Intelligence and Congressional Oversight. Proposed Remarks by Robert M. Gates Before The World Affairs Council. – In: *Legislative Oversight of Intelligence Activities: The U.S. Experience*. Report Prepared by The Select Committee on Intelligence of The United States Senate. Wash., Oct. 1994, էջ 139):

⁵ Օրինակ՝ Գերմանիայի Բունդեսբազի «G-10» հանձնաժողովը թույլտվություն է տալիս հետախուզական ծառայություններին գաղտնալսելու անձի հեռախոսային խոսակցությունները (տե՛ս, Հ. Բյորն, Է. Ուիլս նշվ. աշխ., էջ 38): ԱՄՆ կոնգրեսի ինչպես ստորին, այնպես էլ վերին պալատներում պաշտպանության և անվտանգության հարցերով ստեղծված մշտական հանձնաժողովները օժտված են ոչ միայն ընթացիկ և հետագա վերահսկողական լիազորություններով, այլև ունեն նախնական վերահսկողական որոշ լիազորություններ, ինչը արտահայտվում է առանձին հատուկ գործողություններ իրականացնելու համար անվտանգության ծառայություններին նախնական համաձայնություններ տալով (տե՛ս, Соломатина Е.А. նշվ. աշխ., էջ 135):

⁶ Տե՛ս, օրինակ՝ <http://www.lragir.am/index/arm/0/country/view/144010>, <http://www.hra.am/hy/tag/army>, <http://armlur.am/358062/>, <http://iravaban.net/126922.html>:

⁷ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Երևան, Տիգրան Մեծ, 2014, էջեր 28-33, 46:

⁸ Ընդունվել է 06.12.2015թ., ուժի մեջ է մտել 22.12.2015թ., ՀՀ ՊՏ 2015.12.21/Հատուկ թողարկում Հոդ.1118:

⁹ Ընդունվել է 05.07.1995թ., ուժի մեջ է մտել 13.07.1995թ. (<http://www.arlis.am>):

¹⁰ Տե՛ս, European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Report on the democratic control of the armed forces, adopted by the Venice Commission at its 74th Plenary Session (Venice, 14-15 March 2008) էջ»с 36-38 ([http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2008\)004-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2008)004-e)):

¹¹ ՀՀ Սահմանադրության 108-րդ հոդվածի (1-ին մաս) համաձայն. «Պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ քառորդի պահանջով, Ազգային ժողովի իրավասության մեջ մտնող և հանրային հետաքրքրություններ կայացնող հարցերին վերաբերող փաստերը պարզելու և դրանք Ազգային ժողով ներկայացնելու նպատակով, իրավունքի ուժով ստեղծվում է Ազգային ժողովի քննիչ հանձնաժողով»:

¹² ՀՀ Սահմանադրության 108-րդ հոդվածի (4-րդ մաս) համաձայն. «Պաշտպանության և անվտանգության բնագավառներում քննիչ հանձնաժողովի լիազորություններ կարող է իրականացնել միայն Ազգային ժողովի իրավասու մշտական հանձնաժողովը՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ երրորդի պահանջով»:

¹³ Ի համեմատ մյուս ոլորտների՝ պաշտպանության և անվտանգության բնագավառներում քննիչ հանձնաժողով ձևավորելու համար ավելի բարձր շեմ նախատեսված է մաս Հունաստանում, Իտալիայում, Գերմանիայում, Խորվաթիայում, Լեհաստանում, Սլովենիայում, Չեխիայում, Ավստրիայում, Նիդերլանդներում, Մակեդոնիայում: Մասնավորապես, ըստ Հունաստանի սահմանադրության 68-րդ հոդվածի (2-րդ մաս)՝ խորհրդարանը պատգամավորների ընդհանուր թվի մեկ հինգերորդի առաջարկությամբ իր անդամների կազմից հետաքննություն իրականացնելու համար ձևավորում է հանձնաժողով, որի վերաբերյալ որոշումն ընդունվում է պատգամավորների ընդհանուր թվի երկու հինգերորդով: Ներքին քաղաքականության և ազգային պաշտպանության հարցերով հետաքննություն իրականացնելու նպատակով հանձնաժողովներ կազմավորելու վերաբերյալ որոշումը խորհրդարանը պետք է կայացնի պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների բացարձակ մեծամասնությամբ (տե՛ս օրինակ՝ <http://worldconstitutions.ru/?p=153>):

¹⁴ Տե՛ս, օրինակ՝ Գերմանիայի սահմանադրության 44-րդ հոդված (<http://worldconstitutions.ru/?p=155&page=2>) և «Գերմանիայի Բունդեսթագի քննիչ հանձնաժողովների իրավունքի կարգավորման մասին» օրենք (ընդունվել է 19.06.2001թ.) (տե՛ս <https://www.gesetze-im-internet.de/puag/BJNR114210001.html>):

¹⁵ Տե՛ս, օրինակ՝ Law on parliamentary oversight in the area of security and defence, SU-SK Number 01-879/11, Podgorica, 22 December 2010 (<http://institut-alternativa.org/zakon-o-parlamentarnom-nadzoru-u-oblasti-bezbednosti-i-odbrane-druga-godina-primjene/?lang=en>), The parliamentary control of intelligence and security services act, Ljubljana, 26 February 2003, Official Gazette of the RS, N 26/03 – ZPNOVS (http://www.ipu.org/parline-e/reports/instance/2_107.htm):

Հատկանշական է, որ նախկին Խորհրդային Միության հանրապետություններից միայն Ուկրաինայում է գործում պաշտպանության և անվտանգության ոլորտների նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողությանը վերաբերող առանձին օրենք (տե՛ս Law of Ukraine On Democratic Civilian Control of State Military Organisation and Law Enforcement Bodies, 975-IV, 19.06.2003; Bulletin of the Verkhovna Rada, 2003, No 46, C. 366.

(<http://www.dcaf.ch/Publications/The-Security-Sector-Legislation-of-Ukraine>), թեև դեռևս 2001 թվականին ԱՊՀ Միջխորհրդարանական վեհաժողովի կողմից ընդունվել է «Պետության ռազմական կառույցների նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողության մասին» մոդելային օրենքը (տե՛ս Модельный закон “О парламентском контроле над военной организацией государства”, Принят в г. Санкт-Петербурге 24.11.2001 Постановлением 18-13 на 18-ом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ (<https://www.lawmix.ru/abro/3447>):

¹⁶ Տե՛ս, օրինակ՝ <http://armlur.am/38597/>, <http://www.alplus.am/1328289.html>:

Այս առումով ուշագրավ է Չեխիայի օրինակը, որտեղ հատուկ ծառայությունների գործունեությունը վերահսկելու նպատակով 1992 թվականին ստեղծված խորհրդարանական հանձնաժողովը բացահայտեց նշված ծառայությունների կողմից ընդդիմադիր քաղաքական գործիչների հեռախոսային խոսակցությունները զարտնալսելու անհիմն և անօրինական մի շարք դեպքեր: Բացի այդ, այս հանձնաժողովի կողմից վեր հանվեցին հատուկ ծառայությունների և կազմակերպված հանցավոր խմբավորումների միջև ձևավորված կապերը (տե՛ս Соломатина Е.А. նշվ. աշխ., էջ 136):

¹⁷ ՀՀ Սահմանադրության 14-րդ հոդվածի (2-րդ մաս) համաձայն. «Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերը քաղաքական հարցերում պահպանում են չեզոքություն և քաղաքացիական վերահսկողության ներքո են»:

¹⁸ Այս առումով հատկանշական է, որ դեռևս «Հայաստանի անկախության մասին» հռչակագրի (ընդունվել է 23.08.1990թ., ուժի մեջ է մտել 23.08.1990թ., ՀՀԳ՝ S 1990/16, տե՛ս <http://www.arlis.am>) 9-րդ հոդվածում ամրագրված էր ոչ միայն զինված ուժերի, այլև իրավապահ մարմինների ապաքաղաքականացման հիմնադրույթը:

¹⁹ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ /ընդհանուր խմբագրությամբ? Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, Երևան, «Իրավունք», 2010, էջ 131-132:

²⁰ Այս առումով հարկ է նշել, որ ՀՀ Սահմանադրության 44-րդ հոդվածի (3-րդ մաս) ուժով? ի թիվս այլ մարմինների ծառայողների կարող են սահմանափակվել մաս զինված ուժերում, ազգային անվտանգության, ոստիկանության և այլ ռազմականացված մարմիններում ծառայողների հավաքների ազատության իրավունքի իրականացումը: «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենքի (ընդունվել է 14.04.2011թ., ուժի մեջ է մտել 02.05.2011թ., ՀՀՊՏ 2011.04.22/23(826) Հոդ.452) 8-րդ հոդվածի համաձայն. «Սահմանադրական դատարանի անդամներն ու

դատավորները, ինչպես նաև զինված ուժերում, ոստիկանությունում, ազգային անվտանգության, դատախազության մարմիններում, քննչական կոմիտեում, հատուկ քննչական ծառայության ծառայողները հավաքներին մասնակցելիս պետք է քաղաքական չեզոքություն և զսպվածություն ցուցաբերեն»:

²¹ Ընդունվել է 25.05.2016թ., ուժի մեջ է մտել 01.06.2016թ., ՀՀՊՏ 2016.05.30/42(1222) Հոդ.456:

²² Տե՛ս օրինակ՝ Willem F. van Ekelen, Philipp H. Fluri Defence Institution Building, A Sourcebook in Support of the Partnership Action Plan (PAP-DIB), Vienna and Geneva, September 2006, էջեր 89-117, W. Van Eekelen, ‘Democratic Control of Armed Forces: The National and International Parliamentary Dimension’, in H. Born, P. Fluri, and S. Lunn (eds.), Oversight and Guidance: The Relevance of Parliamentary Oversight for the Security Sector and its Reform, DCAF Document No. 4, 2003, Демократический контроль над военной сферой в России и странах СНГ./Под редакцией А.И. Никитина.-М., Изд-во «Эслан», 2002, էջ»с 80-106:

²³ Տե՛ս, օրինակ՝ Լեհաստանի սահմանադրության 26-րդ հոդված (<http://worldconstitutions.ru/?p=112>):

²⁴ Տե՛ս, Goodpaster A.J., Huntington S.P. Civil-military Relations (American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D.C., 1977), էջ 31:

²⁵ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ /ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, Երևան, «Իրավունք», 2010, էջ 132:

²⁶ Տե՛ս, Huntington S.P. The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations. Harvard University Press, 1957, C. 72 (<http://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674817364>):

²⁷ Տե՛ս, Clemmensen J.R. Beyond ‘The Soldier and the State’ -The Theoretical Framework of Elite Civil-Military Relations, Dissertation submitted to the Department of International Relations at the London School of Economics and Political Science for the Degree of Doctor of Philosophy, London, August 2013, էջեր 120-145 (<http://etheses.lse.ac.uk>):

²⁸ Տե՛ս, European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Report on the democratic control of the armed forces, adopted by the Venice Commission at its 74th Plenary Session (Venice, 14-15 March 2008) էջ»с 14, 32-33 ([http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2008\)004-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2008)004-e)):

Օրինակ՝ նշված զեկույցում պաշտպանության մախարարության տարանջատումը զինված ուժերի գլխավոր շտաբից կամ պաշտպանական համակարգում քաղաքացիական անձնակազմի թվաքանակի մեծացումը դիտարկվում են որպես քաղաքացիական վերահսկողության եղանակներ:

²⁹ Մանրամասն տե՛ս, Marie Vlachova Democratic Control of Armed Forces. Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues. Ed. by Jean Callaghan and Franz Kernic. LIT Verlag, 2004, էջեր 200-208:

³⁰ Տե՛ս Հարությունյան Ա.Ռ. ՀՀ պաշտպանական համակարգը և զինված ուժերի նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողությունը խորհրդարանական կառավարման պայմաններում, Հայկական բանակ, 2(88). 2016, էջ 34 (<http://www.mil.am/media/2016/09/11914.pdf>):

³¹ Տե՛ս, <https://legalns.com/download/books/cons/croatia.pdf>:

³² Տե՛ս, <http://worldconstitutions.ru/?p=112>:

³³ Տե՛ս, <http://worldconstitutions.ru/?p=141&page=10>:

³⁴ Ընդունվել է 27.11.2008թ., ուժի մեջ է մտել 25.12.2008թ., ՀՀՊՏ 2008.12.24/73(663) Հոդ.1319:

³⁵ Ընդունվել է 07.02.2007թ., ուժի մեջ է մտել 25.02.2007թ., ՀՀՊՏ 2007.02.15/11(535) Հոդ.228:

³⁶ Ընդունվել է 25.12.2007թ., ուժի մեջ է մտել 08.01.2008թ., ՀՀՊՏ 2008.01.07/1(591) Հոդ.14:

³⁷ Տե՛ս, <http://www.nato.mfa.am/hv/actionplan/>:

Օգտագործված իրավական ակտերի և գրականության ցանկ

1. «Հայաստանի անկախության մասին» հռչակագիր (ընդունվել է 23.08.1990թ., ուժի մեջ է մտել 23.08.1990թ., ՀՀԳ Տ 1990/16 (<http://www.arlis.am>),
2. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրություն (ընդունվել է 05.07.1995թ., ուժի մեջ է մտել 13.07.1995թ. (<http://www.arlis.am>),
3. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության փոփոխություններ (ընդունվել է 06.12.2015թ., ուժի մեջ է մտել 22.12.2015թ., ՀՀՊՏ 2015.12.21/Հատուկ թողարկում Հոդ.1118),
4. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Երևան, Տիգրան Մեծ, 2014,
5. Գերմանիայի Հանրապետության սահմանադրություն (ընդունվել է 23.05.1949թ.) (<http://worldconstitutions.ru/?p=155>),
6. որվաթիայի Հանրապետության սահմանադրություն (ընդունվել է 22.12.1990թ.) (<https://legalns.com/download/books/cons/croatia.pdf>),
7. Հունաստանի Հանրապետության սահմանադրություն (ընդունվել է 11.06.1975թ.) (<http://worldconstitutions.ru/?p=153>),
8. Լեհաստանի Հանրապետության սահմանադրություն (ընդունվել է 02.04.1997թ.) (<http://worldconstitutions.ru/?p=112>),
9. Պորտուգալիայի Հանրապետության սահմանադրություն (ընդունվել է 02.04.1976թ.) (<http://worldconstitutions.ru/?p=141>),
10. Հայաստան-ՆԱՏՕ «Անհատական գործընկերության գործողությունների (2014-2016թթ.)» ծրագիր

(<http://www.nato.mfa.am/hy/actionplan>),

11. «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենքի (ընդունվել է 14.04.2011թ., ուժի մեջ է մտել 02.05.2011թ., ՀՀՊՏ 2011.04.22/23(826) Հոդ.452),
12. ՀՀ ընտրական օրենսգիրք (սահմանադրական օրենք) (ընդունվել է 25.05.2016թ., ուժի մեջ է մտել 01.06.2016թ., ՀՀՊՏ 2016.05.30/42(1222) Հոդ.456),
13. «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք (ընդունվել է 27.11.2008թ., ուժի մեջ է մտել 25.12.2008թ., ՀՀՊՏ 2008.12.24/73(663) Հոդ.1319),
14. ՀՀ նախագահի 2007 թվականի փետրվարի 7-ի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը հաստատելու մասին» ՆՀ-37-Ն հրամանագր (ընդունվել է 07.02.2007թ., ուժի մեջ է մտել 25.02.2007թ., ՀՀՊՏ 2007.02.15/11(535) Հոդ.228),
15. ՀՀ նախագահի 2007 թվականի դեկտեմբերի 25-ի «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը հաստատելու մասին» ՆՀ-308-Ն հրամանագր (ընդունվել է 25.12.2007թ., ուժի մեջ է մտել 08.01.2008թ., ՀՀՊՏ 2008.01.07/1(591) Հոդ.14),
16. «Գերմանիայի Բունդեսբադի քննիչ հանձնաժողովների իրավունքի կարգավորման մասին» օրենք (ընդունվել է 19.06.2001թ.) (<https://www.gesetze-im-internet.de/puag/BJNR114210001.html>),
17. Модельный закон “О парламентском контроле над военной организацией государства”, Принят в г. Санкт-Петербурге 24.11.2001 Постановлением 18-13 на 18-ом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ (<https://www.lawmix.ru/abro/3447>),
18. Law on parliamentary oversight in the area of security and defence, SU-SK Number 01-879/11, Podgorica, 22 December 2010,
19. Law of Ukraine On Democratic Civilian Control of State Military Organisation and Law Enforcement Bodies, 975-IV, 19.06.2003; Bulletin of the Verkhovna Rada, 2003, No 46, (<http://www.dcaf.ch/Publications/The-Security-Sector-Legislation-of-Ukraine>),
20. The parliamentary control of intelligence and security services act, Ljubljana, 26 February 2003, Official Gazette of the RS, ? 26/03 – ZPNOVS (http://www.ipu.org/parline-e/reports/instance/2_107.htm),
21. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանդրության մեկնաբանություններ /ընդհանուր խմբագրությամբ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, Երևան, «Իրավունք», 2010,
22. Հարությունյան Ա.Ռ. ՀՀ պաշտպանական համակարգը և զինված ուժերի նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողությունը խորհրդարանական կառավարման պայմաններում, Հայկական բանակ, 2(88). 2016, (<http://www.mil.am/media/2016/09/11914.pdf>),
23. Հ. Բյորն, Է. Ուիլս Հետախուզական ծառայությունների վերահսկողություն, Երևան, «Աստղիկ», 2012,
24. Демократический контроль над военной сферой в России и странах СНГ./Под редакцией А.И. Никитина.-М., Изд-во «Эслан», 2002,
25. Соломатина Е.А. Теоретико-правовые основы контроля законодательной власти за деятельностью правоохранительных органов (Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук). М., 2004 (https://new-disser.ru/product_info.php?products_id=952944),
26. Рыжак Н.И. онтроль законодательной власти за деятельностью спецслужб (теоретико-правовые вопросы исследования) (Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук). М., 1998 (http://new-disser.ru/product_info.php?products_id=953896),
27. American Intelligence and Congressional Oversight. Proposed Remarks by Robert M. Gates Before The World Affairs Council. – In: Legislative Oversight of Intelligence Activities: The U.S. Experience. Report Prepared by The Select Committee on Intelligence of The United States Senate. Wash., Oct. 1994),
28. Clemmensen J.R. Beyond ‘The Soldier and the State’ -The Theoretical Framework of Elite Civil-Military Relations, Dissertation submitted to the Department of International Relations at the London School of Economics and Political Science for the Degree of Doctor of Philosophy, London, August 2013 (<http://etheses.lse.ac.uk>),
29. Goodpaster A.J., Huntington S.P. Civil-military Relations (American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D.C., 1977),
30. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Report on the democratic control of the armed forces, adopted by the Venice Commission at its 74th Plenary Session (Venice, 14-15 March 2008),
31. H. Born, A. Wills Overseeing Intelligence Services, published by DCAF, Geneva, 2012,
32. Huntington S.P. The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil–Military Relations. Harvard University Press, 1957,
33. Marie Vlachova Democratic Control of Armed Forces. Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues. Ed. by Jean Callaghan and Franz Kernic. LIT Verlag, 2004,
34. Willem F. van Ekelén, Philipp H. Fluri Defence Institution Building, A Sourcebook in Support of the Partnership Action Plan (PAP-DIB), Vienna and Geneva, September 2006,
35. W. Van Ekelén, ‘Democratic Control of Armed Forces: The National and International Parliamentary Dimension’, in H. Born, P. Fluri, and S. Lunn (eds.), Oversight and Guidance: The Relevance of Parliamentary Oversight for the Security Sector and its Reform, DCAF Document No. 4, 2003:

Тигран Нагдалян

Аспирант кафедры конституционного права юридического факультета Ереванского государственного университета

РЕЗЮМЕ

Некоторые аспекты совершенствования конституционно-правовых основ полномочий Национального Собрания РА контроля в секторах обороны и безопасности

В статье в свете исследования международного опыта представлен ряд актуальных вопросов, касающихся парламентского контроля в секторах обороны и безопасности. В частности, внимание уделено совершенствованию законодательных положений в сфере деятельности следственной комиссии в этих областях и рассмотрению докладов данных комиссий, а так же вопросам, связанным с гражданским и демократическим контролем над вооруженными силами и службами безопасности.

На основе анализа данных вопросов, обосновывается необходимость внесения ряда изменений и дополнений как в Конституцию РА, так и в конституционный закон РА “Регламент Национального Собрания”.

Ключевые слова – секторы обороны и безопасности, парламентский контроль, доклад следственной комиссии, принцип политического нейтралитета, демократический и гражданский контроль.

Tigran Naghdalyan

PhD student of the Chair of Constitutional Law of the faculty of law of the Yerevan State University

SUMMARY

Some issues on improvement of the constitutional-legal basis of the RA National Assembly oversight powers in defence and security sectors

In the light of the international best practices the article presents number of topical issues regarding parliamentary oversight in defence and security sectors. In particular, the discussion is focused on the improvement of legislative regulations on the activities of the inquiry committees established in the mentioned sectors and debates over these committees reports, as well as on the issues regarding the civilian and democratic oversight over the armed forces and security services.

Based on the implemented analysis and in connection to the issues presented above, legal reasoning is provided over necessity of making a number of changes and amendments in the RA Constitution, as well as in the RA Constitutional law on the “Rules of Procedure of the National Assembly”.

Keywords - defence and security sector, parliamentary oversight, report of the inquiry committee, principle of political neutrality, democratic and civilian oversight.

ԱՆԳԵԼԻՆԱ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ

ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական գույքի կառավարման վարչության աշխատակազմի իրավաբանական վարչության պետ, Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի սահմանադրական և մունիցիպալ իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ՄԱՀՍԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ

2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ին ընդունված Սահմանադրության փոփոխությունների հիմքով հատուկ կարևորություն տրվեց մարդու իրավունքների և ազատությունների ապահովման և պաշտպանության հիմնահարցերին: «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքը դասակարգվեց սահմանադրական 7 հիմնական օրենքների շարքին և ՀՀ Սահմանադրության առանձին՝ 10-րդ գլուխը նվիրվեց Մարդու իրավունքների պաշտպանին:

Սահմանադրական փոփոխություններից բխող՝ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական օրենքի ընդունմամբ ակնկալվում է կարգավորել Պաշտպանի՝ իր պարտականությունների կատարմանն անցնելու կարգը, հստակեցնել մարդու իրավունքների պաշտպանի ընտրության մեխանիզմը, Պաշտպանի՝ որպես կանխարգելման ազգային մեխանիզմի գործունեության արդյունավետության բարձրացումը, Պաշտպանի և նրա աշխատակազմի անկախության երաշխիքների ամրապնդումը, ինչպես նաև մի շարք այլ դրույթներ:

Հիմնարարներ- Սահմանադրություն, մարդու իրավունքներ, մարդու իրավունքների պաշտպան, սահմանադրական բարեփոխումներ, սահմանադրական օրենք:

2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ին ընդունված Սահմանադրության փոփոխությունների հիմքով՝ հատուկ կարևորություն տրվեց մարդու իրավունքների ու ազատությունների ապահովման և պաշտպանության հարցերին: «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքը դասակարգվեց սահմանադրական 7 օրենքների շարքին և ՀՀ նոր Սահմանադրության առանձին՝ 10-րդ գլուխը նվիրվեց մարդու իրավունքների պաշտպանին, նրա և ապարատի գործունեությանը:

ՀՀ Նախագահի 2016 թվականի փետրվարի 10-ի ՆՀ-170-Ա «Սահմանադրական բարեփոխումների իրավական ապահովման գործընթացի կազմակերպման մասին» հրամանագրով, կարևորելով իրավունքի գերակայության սկզբունքի հետևողական իրացումը, մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների երաշխավորման իրավական կառուցակարգերի հետագա կատարելագործումը, իշխանությունների լիարժեք հավասարակշռումը և հանրային կառավարման արդյունավետությունը, 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի հանրաքվեով ընդունված ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններով սահմանված, ընդունման, փոփոխման և լրացման ենթակա օրենքների ցանկում ընդգրկվեց նաև «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին»

Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական օրենքը (այսուհետ՝ Օրենք), որի հիմնական նպատակը առկա իրավակարգավորումների համապատասխանեցումն էր Սահմանադրության փոփոխություններին:

2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ին ընդունված Սահմանադրության փոփոխություններով առանձին գլուխ է նվիրված մարդու իրավունքների պաշտպանին: Սահմանադրության փոփոխությունների 10-րդ գլխում դրույթեր են ամրագրված Մարդու իրավունքների պաշտպանի գործառույթների և լիազորությունների, մարդու իրավունքների պաշտպանի ընտրության, գործունեության երաշխիքների վերաբերյալ:

Օրենքի նախագծում ոչ միայն իրենց արտացոլում են գտել սահմանադրական դրույթները, այլև Պաշտպանի նշանակման և լիազորությունների դադարման վերաբերյալ կատարվել են մի շարք այլ հստակեցումներ՝ կապված օրենքում առկա բացերի ու դրանց կարգավորման ուղղությամբ: Այդ առումով Օրենքի նախագծով հստակեցվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի ընտրության մեխանիզմը, մասնավորապես՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանի հաստատության գործունեության ընթացքում երկու անգամ Պաշտպանի պաշտոնը

www.journal.lawinstitute.am

որոշակի ժամանակահատվածով թափուր է մնացել, ինչը խոչընդոտներ է առաջացրել կառույցի գործունեության համար: Նախագծով սահմանվել է պաշտպանի ընտրությունների անցկացման համար նվազագույնը 50 օր ժամանակահատված՝ որոշ չափով երաշխիքներ ստեղծելով պաշտպանի պաշտոնը թափուր մնալու դեպքերի բացառման համար: Ավելին, սահմանվում է նաև, որ Պաշտպանի լիազորությունների վաղաժամկետ դադարման դեպքում մինչև նոր Պաշտպանի ընտրվելն ու պարտականությունների կատարման անցնելը Պաշտպանի աշխատակազմն ապահովում է իր բնականոն գործունեությունը:

Հստակեցվել է նաև Պաշտպանի՝ իր պարտականությունների կատարմանն անցնելու կարգը, այն է՝ Պաշտպանն իր պարտականությունների կատարմանն անցնում է Ազգային ժողովում իր երդման արարողությունից հետո՝ նախորդ Պաշտպանի պաշտոնավարման ժամկետի ավարտման հաջորդ օրը: Եթե Պաշտպանի ընտրվելու պահին Պաշտպանի պաշտոնը թափուր է, ապա Պաշտպանն իր պարտականությունների կատարմանն անցնում է Ազգային ժողովում երդման արարողությանը հաջորդող օրվանից:

Սահմանադրական փոփոխություններից բխող բավականին կարևոր և անհրաժեշտ կարգավորում է նախատեսվում՝ կապված մարդու իրավունքներին ու ազատություններին վերաբերող օրենքների և այլ իրավական ակտերի նախագծերը նախքան ՀՀ կառավարություն ներկայացնելը՝ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին կարծիքի՝ ուղարկելու պայմանի հետ: Այն հնարավորություն է տալիս բոլոր այն դեպքերում, երբ Պաշտպանն իրեն հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրության արդյունքում կամ սեփական նախաձեռնությամբ սկսած հարցերի քննարկման ընթացքում պարզում է, որ դրանցում բարձրացված հարցերը նորմատիվ իրավական ակտերում լուծում չունեն համապատասխան կարգավորումների բացակայության կամ թերի կարգավորման պատճառով, ապա Պաշտպանը կարող է առաջարկություն ներկայացնել նորմատիվ իրավական ակտն ընդունող մարմնին՝ մատնանշելով իրավական ակտի կատարելագործման անհրաժեշտությունն ու սահմանները: Եվ որպես հետևանք, նախատեսված դեպքերում՝ Պաշտպանի առաջարկություններին չարձագանքելու կամ ընթացք չտալու դեպքում՝ Պաշտպանը կարող է հանդես գալ հրապարակային ելույթներով, ինչպես նաև՝ դրանք ներառել տարեկան հաղորդումներում և արտահերթ հրապարակային ելույթներում:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ Նախագծով տրվում են նաև գործնականում տեղ գտած մի շարք խնդիրների լուծումներ, մասնավորապես՝ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական օրենքի նախագծի 24-րդ հոդվածով նախատեսվում է Պաշտպանի՝ որպես կանխարգելման ազգային մեխանիզմի առկայությունը, որի գործառույթների իրականացման նպատակով Պաշտպանի կողմից աշխատակազմում ստեղծվում է Կանխարգելման ազգային մեխանիզմի առանձին ստորաբաժանում: Հիշյալ կարգավորման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է ՍԱԿ-ի Խոշտանգումների կանխարգելման ենթահանձնաժողովի՝ Հայաստանի Հանրապետության կանխարգելման ազգային մեխանիզմին խորհրդատվական աջակցություն տրամադրելու նպատակով 2013 թվականի սեպտեմբերին կատարած այցի վերաբերյալ 15.10.2014 թվականին Հայաստանի Հանրապետությանը ներկայացրած զեկույցում:

Ենթահանձնաժողովն անդրադարձել էր Կանխարգելման անկախ ազգային մեխանիզմի ինստիտուցիոնալ ձևաչափին՝ առաջարկելով այն հստակեցնել՝ հաշվի առնելով «Մարդու իրավունքների պաշտպանության և խրախուսման ազգային հաստատությունների կարգավիճակին վերաբերող սկզբունքները»: Ձեկույցում շեշտադրվել է նաև պետության պարտավորությունը՝ Կանխարգելման ազգային մեխանիզմի համար իր կողմից սահմանված ձևաչափով և հաճախականությամբ այցեր իրականացնելու հնարավորության ապահովման, անհրաժեշտ ռեսուրսների տրամադրման վերաբերյալ, ինչը ենթադրում է նաև բավարար թվով անձնակազմի և նրանց անկախությունը երաշխավորելու անհրաժեշտություն: Առաջարկվել էր նաև, որ Կանխարգելման ազգային մեխանիզմը՝ իր ներկայիս և ապագա կառուցվածքով, համալրվի բավարար թվով աշխատակիցներով, որպեսզի նրա կարողությունը համապատասխանի մանդատով նախատեսված ազատության սահմանափակման վայրերի թվին, ինչպես նաև՝ բավարար լինի կատարելու իրեն վերապահված մյուս կարևոր գործառույթները՝ համաձայն Կամընտիր արձանագրության: Ենթահանձնաժողովը նաև առաջարկել է, որպեսզի ապահովվի ազգային մեխանիզմի փորձագետների պահանջվող ունակություններն ու մասնագիտական գիտելիքները, ներառյալ՝ բժշկական, հոգեբանական և այլ համապատասխան մասնագիտական հմտություններ: Սույն Օրենքի նախագիծը լիարժեք կարգավորում է բարձրացված խնդիրը:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Նախագծով առավել հստակեցվել են ազատության սահմանափակման այն վայրերը, որտեղ ազգային մեխանիզմը կարող է այցելություններ կատարել, միաժամանակ նախատեսվում է ազգային մեխանիզմի կողմից իրավասու մարմիններին և կազմակերպություններին առաջարկություններ ներկայացնելու իրավասություն՝ ազատության սահմանափակման ցանկացած վայրում գտնվող անձանց պահելու պայմանները բարելավելու, ինչպես նաև խոշտանգումները և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքը կամ պատիժը կանխարգելելու նպատակով, ինչպես նաև ստանալու և պահանջելու տեղեկատվություն՝ ազատության սահմանափակման վայրում գտնվող անձանց նկատմամբ դրսևորվող վերաբերմունքի, նրանց պահելու պայմանների, լիազորությունների իրականացման համար անհրաժեշտ ցանկացած այլ հարցի վերաբերյալ:

Սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում Պաշտպանի գործառույթների և լիազորությունների շրջանակներում տեղ է գտել այնպիսի դրույթ, որով Պաշտպանը օրենքով սահմանված դեպքերում հետևում է կազմակերպությունների կողմից մարդու իրավունքների և ազատությունների պահպանմանը, նպաստում խախտված իրավունքների և ազատությունների վերականգնմանը, իրավունքների և ազատություններին առնչվող նորմատիվ իրավական ակտերի կատարելագործմանը:

Միաժամանակ նախագծի կարգավորման առարկայի մեջ է ներառված Պաշտպանի հիշյալ գործառույթները, ինչն իր ամրագրումն է գտել մի շարք հոդվածներում՝ նախատեսելով Պաշտպանի լիազորությունը՝ քննարկելու այն կազմակերպությունների դեմ բերված բողոքները, որոնք խախտում են անձի իրավունքներն ու ազատությունները բժշկական սպասարկման, շրջակա միջավայրի, մշակույթի, սպառողների իրավունքների պաշտպանության և կրթության ոլորտներում: Բողոքում բարձրացված կամ սեփական նախաձեռնությամբ սկսված հարցերի ուսումնասիրման վերաբերյալ, ի թիվս այլ լիազորությունների, Պաշտպանն իրավասու է անարգել այցելել ցանկացած պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմին կամ կազմակերպություն՝ անկախ կազմակերպական կամ իրավական և սեփականության ձևերից, ցանկացած պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնից և կազմակերպությունից՝ անկախ կազմակերպական, իրավական և սեփականության ձևերից, դրանց պաշտոնատար անձանցից և/կամ աշխատակիցներից պահանջել և ստանալ բողոքին

կամ սեփական նախաձեռնությամբ քննարկվող հարցին առնչվող անհրաժեշտ տեղեկություններ, նյութեր, փաստաթղթեր, ինչպես նաև ստանալ աջակցություն այդ հաստատություններում իրականացվող այցերի ընթացքում, ստանալ քննարկվող հարցի ուսումնասիրման ընթացքում առաջացած հարցերի վերաբերյալ պարզաբանումներ, որոնք Պաշտպանին են ներկայացվում անվճար և անարգել, ինչպես նաև օգտվել հիշյալ մարմինների ղեկավարների, պաշտոնատար անձանց և վարչակազմի մոտ անհետաձգելի ընդունելության իրավունքից:

ՀՀ Սահմանադրության 193-րդ հոդվածով ամրագրված կարգավորումներին համահունչ՝ Նախագծով անդրադարձ է կատարվում Պաշտպանի անձեռնմխելիության երաշխիքին, համաձայն որի՝ մարդու իրավունքների պաշտպանի վրա տարածվում է պատգամավորի համար սահմանված անձեռնմխելիության դրույթը: Նախագծի 26-րդ հոդվածով նախատեսվում է, որ Պաշտպանն իր լիազորությունների ողջ ժամկետի ընթացքում և դրանից հետո չի կարող հետապնդել և պատասխանատվության ենթարկվել Պաշտպանի՝ իր կարգավիճակից բխող գործողությունների, այդ թվում՝ Ազգային ժողովում հայտնաձև կարծիքի համար, եթե այն զրպարտություն կամ վիրավորանք չի պարունակում:

Պաշտպանին չի կարելի որպես մեղադրյալ ներգրավել, կալանավորել կամ նրա նկատմամբ դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու հայց հարուցել՝ առանց Ազգային ժողովի համաձայնության: Պաշտպանին չի կարելի ձերբակալել՝ առանց Ազգային ժողովի համաձայնության՝ բացառությամբ այն դեպքերի, երբ ձերբակալությունն իրագործվում է հանցագործության կատարման պահին: Այս դեպքում անհապաղ տեղեկացվում է Ազգային ժողովի նախագահը:

Նախագծով Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի աշխատակիցների կարգավիճակի և երաշխիքների վերաբերյալ նույնպես կարգավորման առանձնահատկություններ են սահմանվել: Հստակ կարգավորում է նախատեսվում պաշտպանի աշխատակազմի կառուցվածքի դեպքում, նախատեսվում է նոր մարմին, այն է՝ փորձագիտական խորհուրդների ստեղծումը, հստակեցում պաշտպանի աշխատակազմի կառավարման ոլորտում Պաշտպանի գործառութային դերակատարությունը:

Նախագծում սահմանվել են նաև Պաշտպանի կողմից սեփական նախաձեռնությամբ հարցի քննարկման լիազորության իրականացման համար լրացուցիչ երաշխիքներ: Պաշտպանի կողմից սե-

փական նախաձեռնությամբ հարցի քննարկման լիազորության իրականացման հետ կապված իրավակիրառ պրակտիկայում որոշ դեպքերում տեղ են գտել տարաբնույթ մեկնաբանություններ, որոնց արդյունքում անհարկի խոչընդոտներ են ստեղծվել Պաշտպանի լիազորությունների իրականացման հետ: Հաշվի առնելով Պաշտպանի գործունեության ընթացքում նախկինում արձանագրված խնդիրները՝ տարբեր հաստատություններ անարգել մուտք գործելու հետ կապված, հստակեցվել է հաստատությունների ցանկը և համապատասխան լրացումներ են կատարվել հարակից օրենքներում: Հաշվի առնելով այն, որ գործնականում արձանագրվել են խնդիրներ նաև Պաշտպանի կողմից անհրաժեշտ նյութերին ծանոթանալու հետ կապված՝ կատարվել է համապատասխան դրույթների

հստակեցում, ընդլայնվել են նաև Պաշտպանին տեղեկատվություն և աջակցություն տրամադրող սուբյեկտների ցանկը:

«Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական օրենքի ընդունմամբ՝ ակնկալվում է Պաշտպանի՝ որպես կանխարգելման ազգային մեխանիզմի գործունեության արդյունավետության բարձրացում, Պաշտպանի և նրա աշխատակազմի անկախության երաշխիքների ամրապնդում, ինչպես նաև որոշ՝ ոչ հստակ կամ տարաբնույթ ընկալման տեղիք տվող դրույթների հստակեցում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՀ Սահմանադրություն:
2. ՀՀ Նախագահի 2016 թվականի փետրվարի 10-ի ՆՀ-170-Ա «Սահմանադրական բարեփոխումների իրավական սպառնալուծման գործընթացի կազմակերպման մասին» հրամանագիր:
3. ՀՀ օրենքը «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին»:
4. «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքի նախագիծ:
5. ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան զեկույցներ:
6. ՄԱԿ-ի Խոշտանգումների կանխարգելման ենթահանձնաժողովի 15.10.2014 թվականի զեկույց:

Ангелина Аванесян

Начальник юридического управления аппарата
Управления по управлению государственным имуществом
при правительстве Республики Армения,
соискатель кафедры конституционного и
муниципального права института политологии и права
Российско-Армянского (Славянского) Университета

Резюме

Конституционные реформы в области прав человека

Конституция Армении была принята в 1995 году всенародным голосованием. После вступления в силу Конституция Армении дважды подвергалась изменениям: в 2005 и в 2015 годах.

В результате конституционных изменений 2015 года Армения от полупрезидентской формы правления переходит к парламентской. Процесс перехода будет происходить поэтапно. Окончательно парламентская форма правления в Армении будет действовать со дня вступления в должность новоизбранного Президента РА, с 9 апреля 2018 года.

Среди важнейших нововведений конституционной реформы в Армении следует отметить следующие положения: достоинство личности ставится в основу всей системы прав и свобод человека. Достоинство рассматривается не только как конституционное право человека на уважение его чести и достоинства. В новой редакции Конституции Армении неотчуждаемое достоинство человека признается неотъемлемой основой его прав и свобод.

Согласно указу Президента РА от 10.02.2016 по организации юридических процессов связи с конституционными реформам, в перечень законов, которые будут приняты, изменены и дополнены, был включен также Закон об Омбудсмене как Конституционный закон Республики Армения.

В Конституции, принятый 6 декабря 2015 года отдельная глава посвящается правам и полномочиям человека. Были сделаны ряд изменений и уточнений о назначении и прекращении полномочий Уполномоченного по правам человека связи существующих пробелов и проблем в Законодательстве.

Также были внесены многочисленные уточнения и изменения в деятельность, в статус, в безопасность омбудсмана и его персонала.

Ключевые слова: Конституция, Уполномоченный по правам человека, Права человека, Конституционные реформы, Конституционный закон, Омбудсмен.

Angelina Avanesyan

Department of State Property Management by the Government
Of the RA as the Head of Juridical Department
Post-graduate student of the
Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Constitutional reform in the field of human rights

Constitution of Armenia was adopted in 1995 by popular vote. After the entry into force of the Constitution of Armenia have been changed twice: in 2005 and 2015. As a result of the constitutional changes in 2015 Armenia goes to a parliamentary form of government. The transition process will occur in phases. Finally, parliamentary form of government in Armenia will be valid from the day of inauguration of the newly elected President of the Republic of Armenia, on April 9, 2018.

Among the most important innovations of the constitutional reform in Armenia should note the following provisions: dignity of the person is put in the basis of the whole system of human rights and freedoms. The advantage is not only seen as a constitutional human right to respect for his honor and dignity. The new Constitution of Armenia recognizes the inalienable dignity of the human essential basis of its rights and freedoms.

According to the decree by the President of Armenia on 02.10.2016 on the organization of legal processes due to the constitutional reforms, in the list of laws to be adopted, amended and supplemented, it was included as the Law on the Ombudsman as the Constitutional Law of the Republic of Armenia.

The Constitution, adopted on 6 December 2015 a separate chapter is devoted to the rights and powers of man. a number of changes and clarifications on the appointment and termination of powers of the Ombudsman of communication gaps and problems in the Legislation of were made. numerous specification and Amendments were also made to the activities, status, in the security of the Ombudsman and his staff

Keywords: Constitution, Ombudsman, Human rights, Constitutional reforms, Constitutional Law.

АРЕГ МАЛХАСЯН

Магистр права,
аспирант кафедры гражданского и гражданско-процессуального
права института права и политики Российско-Армянского
(Славянского) университета

***ПРОБЛЕМЫ ОСНОВАНИЙ ДЛЯ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЛИЦ, ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИХ
МЕДИЦИНСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ***

Данная научная работа рассматривает некоторые проблемы освобождения от ответственности лиц, осуществляющих медицинскую деятельность. В частности рассматривается проблема введения института освобождения от ответственности при оказании помощи на безвозмездной основе при чрезвычайных обстоятельствах. Данный институт известен под названием “закон доброго Самаритянина”. Указанный институт существует во многих правовых системах, однако отсутствует в армянском и российском законодательстве.

Ключевые слова: Ответственность лиц, осуществляющих медицинскую деятельность, охрана прав и свобод в сфере охраны здоровья, возмещение вреда в сфере охраны здоровья, освобождение от ответственности.

В современном мире быстроразвивающейся науки и увеличения глобализации мы, к сожалению, все равно иногда вынуждены бывать обращаться за медицинской помощью. Конечно, с каждым днем уровень медицины все выше и выше, но все еще не всегда медицинские организации действуют без вреда. Случается, что пациенту не оказывается должная помощь, или же наносится вред. В такой ситуации важно насколько возможно полное и всестороннее регулирование гражданско-правовой ответственности медицинских организаций и лиц осуществляющих медицинские услуги. В то же время во многих случаях медицинские организации оказывают безвозмездную помощь пациентам, при этом неся риск причинения вреда. В таком случае медицинская организация будет нести ответственность за причиненный вред, несмотря на свои добрые намерения. В данной статье мы рассмотрим проблему освобождения от ответственности лиц, осуществляющих медицинские услуги в случаях оказания ими медицинской помощи на безвозмездной основе, а также во время чрезвычайных ситуаций.

В современном мире, полном стихийных бедствий и катастроф все большую важность получает своевременная и квалифицированная медицинская помощь. Однако не всегда местные медицинские учреждения и служащие имеют достаточно средств и времени для оказания квалифицированной медицинской помощи всем нуждающимся в ней. В таких ситуациях очень важна помощь, оказываемая многочисленными волонтерами и медицинскими организациями из других стран. Например, землетрясение в Гаити в 2010-ом году унесло жизни

220000 человек и оставило 1.5 миллиона без крыши над головой.

Одна лишь организация “Врачи без границ” в течение последующих 10 месяцев провела в Гаити 16000 операций, а также осуществляла около 60% медицинских услуг на территории Гаити¹. К сожалению, никаких данных о причиненном при этом вреде нами получено не было.

При этом отсутствие правового регулирования подобного рода деятельности является барьером для развития подобной, более чем благородной практики. Так, в законодательстве, как Республике Армения, так и Российской Федерации существует пробел в регулировании ответственности за причинение вреда жизни и здоровью пациента при осуществлении безвозмездной медицинской помощи лицами, имеющими право осуществлять подобного рода деятельность. В силу этого к таким случаям применяются общие правила гражданско-правовой ответственности. Так, согласно ст. 1026 ГК Республики Армения Юридическое или физическое лицо возмещает вред причиненный его работником при исполнении своих служебных обязанностей. При таком регулировании складывается положение, при котором медицинское учреждение оказывающее волонтерскую медицинскую помощь безвозмездно будет нести ответственность при любом причинении вреда здоровью пациента. Главным же видом ответственности при причинении вреда является возмещение ущерба². Это в свою очередь приводит к нежеланию как местных, так и иностранных медицинских учреждений оказывать безвозмездную помощь, в силу своей недостаточной правовой

защищенности.

Подобная проблема характерна не только для Армении, но и для большого количества стран. Однако в некоторых странах (к примеру в США) существует законодательное регулирование ответственности медицинских организаций за действия волонтеров-медицинских служащих. Так, согласно Volunteer Protection Act (VPA) 1997 медицинская организация, чьи работники осуществляют волонтерскую медицинскую помощь не несет ответственности за вред, причиненный его действиями, в следствие неосторожности, если

1. он действовал в пределах своей компетенции,
2. имел лицензию на осуществление данного рода деятельности в данном штате.
3. вред был причинен не в результате умышленных действий либо грубой неосторожности либо сознательным вопиющим безразличием к правам и безопасности пациента.
4. вред не был нанесен при управлении транспортным средством.

Подобного рода правовое регулирование существует также в Австралии, Канаде, Китае, ФРГ, Финляндии, Израиле, Ирландии.

Согласно EMERGENCY MEDICAL AID ACT штата Альберта лицо имеющее надлежащую лицензию осуществления медицинской деятельности освобождается от ответственности за причинение вреда здоровью или жизни пациента, если вред нанесен при оказании безвозмездной и скорой помощи, если не доказано что вред нанесен в силу грубой неосторожности.

Таким образом, можно вывести критерии, при наличии которых медицинская организация не несет ответственности за причиненный вред. Это:

1. Медицинская помощь должна быть оказана лицензированным на такого рода деятельность лицом.
2. Помощь должна быть оказана безвозмездно.
3. Организация не освобождается от ответственности если вред нанесен в следствие грубой неосторожности или умышленно, либо вред не связан с характером оказанной медицинской помощи.

Учитывая вышеуказанные факты и опыт различных стран считаем целесообразным внести в гражданское законодательство Республики Армения нормы об освобождении медицинских организаций от ответственности за вред жизни и здоровью пациента, причиненный при оказании работником данной организации безвозмездной медицинской помощи на добровольной основе.

При этом необходимо учесть опасность злоупотребления данными правовыми нормами, в результате чего может быть нанесен вред жизни и здоровью лиц в следствие некомпетентности медицинского работника. Необходимо защитить интересы и права пациента от некомпетентной

помощи. Так, на практике многочисленны случаи, когда иностранные медицинские работники в течение нескольких дней пребывания в Республике Армения, проводят большое количество консультаций и операций на “безвозмездной” основе, желая каким-либо образом повлиять на свою деловую репутацию. В таком случае увеличивается риск причинения вреда и освобождения от ответственности, что, по нашему мнению, не соответствует идее т.н. “законов доброго самаритянина”. А кроме того слишком широкое трактование законов доброго самаритянина может привести к обходу законодательства в сфере здравоохранения. Так, может возникнуть черный рынок медицинских услуг, на котором помощь будет оказываться “безвозмездно” и без ответственности, лиц, осуществляющих данную помощь. При этом уровень здравоохранения может упасть.

Учитывая вышеизложенное, считаем, что вместе с включением в законодательство Республики Армения “законов доброго самаритянина” необходимо указать ограничения освобождения лиц, осуществляющих медицинскую деятельность, от ответственности, причиненной при безвозмездном оказании помощи.

Учитывая вышеизложенное, считаем, что в законодательстве должны быть закреплены ограничения для применения норм освобождения от ответственности необходимым закрепить в законодательстве нормы, согласно которым лицо, имеющее право занятия медицинской деятельностью на территории, освобождается от ответственности в случае причинения им вреда при оказании первой медицинской помощи на добровольной и безвозмездной основе, либо при оказании помощи пострадавшим в результате чрезвычайного происшествия или во время военного положения. При этом от ответственности не освобождается лицо, причинившее вред вследствие грубой неосторожности.

Таким образом, включение данных норм в законодательство Республики Армения приведет к большей защите лиц, осуществляющих медицинскую деятельность, что, в свою очередь подтолкнет указанных лиц к оказанию необходимой квалифицированной помощи в случае необходимости. Включение данного института в законодательство способствует также более эффективному привлечению лиц, осуществляющих медицинскую деятельность в случае военного конфликта либо стихийного бедствия, что способствует более быстрому преодолению последствий таких ситуаций. Кроме того, введение института положительно скажется на медицинской деятельности как отрасли предпринимательской деятельности.

¹ <http://www.doctorswithoutborders.org/our-work/humanitarian-issues/natural-disasters>

² Բարսեղյան Տարիել Կարապետի Գույքային պատասխանատվության էվոլյուցիան և արդիական հիմնահարցերը: Երևանի պետ. համալսարան: Երևանի համալս. հրատ., Երևան, 2006, 145 էջ:

³ <http://www.racgp.org.au/afp/200807/200807bird.pdf>; <http://nslegislature.ca/legc/statutes/volntecr.htm>

Արեգ Մալխասյան

Իրավաբանության մագիստրոս,
Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և
քաղաքականության ինստիտուտի քաղաքացիական և քաղաքացիական
դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

*Բժշկական գործունեություն իրականացնող անձանց պատասխանատվությունից
ազատման հիմքերի խնդիրները*

Սույն աշխատանքում քննվում է առողջապահության ոլորտում մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության հիմնախնդիրը: Մասնավորապես, աշխատանքում քննարկվում է բժշկական գործունեություն իրականացնող անձանց քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունից ազատման հիմքերը: Քննարկվում է պատասխանատվության ազատման հիմքերում ներառել նաև բժշկական գործունեություն իրականացնող անձի կողմից անհատույց բժշկական օգնություն տրամադրելու դեպքը: Նշված ինստիտուտը ընդունված է անվանել «Բարի սամարացու օրենք» հասկացությամբ: Սույն ինստիտուտը տեղ է գտել բազմաթիվ իրավական համակարգերում: Աշխատանքում առաջարկ է ներկայացվում ներառելու այն նաև ՀՀ օրենսդրության մեջ:

Բանալի բառեր: *բժշկական գործունեություն իրականացնող անձանց պատասխանատվություն, առողջապահության ոլորտում մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանություն, բժշկական հաստատությունների պատասխանատվություն:*

Areg Malkhasyan

Master of law,
PhD student of the Chair of civil law and civil procedural law
of law and politics institute of the Russian- Armenian (Slavonic) university

SUMMARY

Issues of exemption from liability of persons engaged in medical activities.

This article studies some issues of exemption from liability of persons engaged in medical activities. In particular, the problem of introducing the institute of exemption from liability regarding medical assistance on a gratuitous basis in emergency situations is being considered. This institution is known as the “law of the good Samaritan”. The abovementioned institution exists in many legal systems, but is absent in Armenian and Russian legislation.

Keywords: *Responsibility of persons engaged in medical activities, protection of rights and freedoms in the field of healthcare, compensation for harm in the sphere of health protection, exemption from liability.*